

AMKA

Haznedar, Eski Londra Asfaltı No. 23
34600 Bakırköy - İstanbul

TDVİSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 26.503

Abdullah Suat'ın Türkçüğü
Danışmanı

Başvuru İhtilafı Fezle Rıfık Ateş

Ercan'ın Kur'an Türkçesi
Tayın

Z. ZİYAD EBUZZİYA
YÖĞÜRTÇÜ PARK CAD. 52/17
KADIKÖY
İSTANBUL

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.303

Ali Suavi Vak'ası üzerine verilmiş olan Fetva

Y A Z A N :
Hüseyin Kocabaş

BURSA
1949

Bursa: ANT Basımevi

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 26.903

Ali Suavi Vak'ası üzerine verilmiş olan Fetva

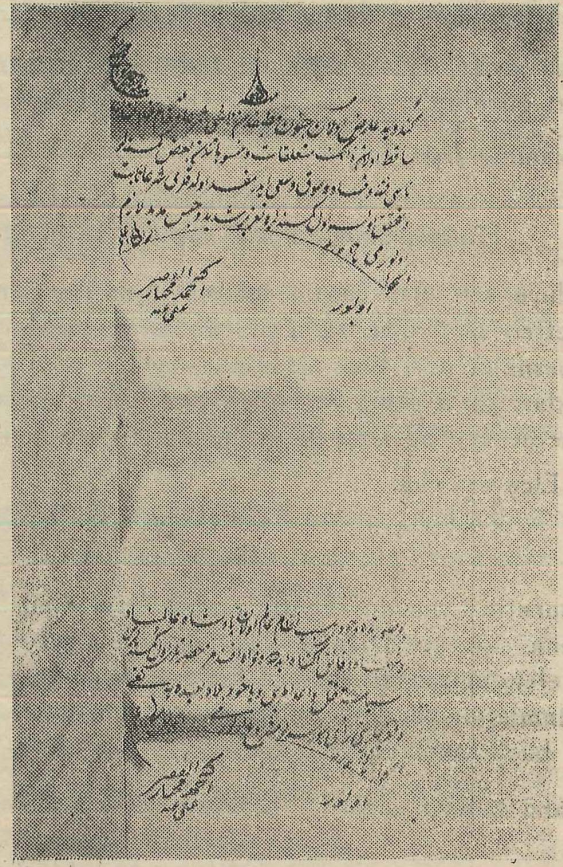
MARUZAT

Yazma Arşivi

Ali Suavi Vak'ası üzerine verilmiş olan Fetva

TDVİSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 25003

Yazan: Hüseyin Kocabaş

Bu yaz İstanbulda bir antikacı bana kendisinde bir çok eski Fermanların bulunduğunu ve bunları tetkik etmemi söylemesi üzerine kapalı çarşıdaki dükkânına giderek, dükkâncı bahsettiği bir yığın eski yazı ile yazılmış vesikaları önüme serdi. Vaktimin darlığı nisbetinde bu kâğıtları karıştırdım, içinden bir kaç ferman ile bir kaç tane de fetva ayırarak bunları antikacının istediği fiata satın aldım. İşte mevzuumuz olan tarihi Fetva da böylece ele geçmiş oldu.

Vesikanın ölçüsü %28 % 11.1/2 dir. Kenarı yaldızlı bir defterden kesildiği yanlarına bakılınca anlaşılmaktadır.

Yazısı: siyah mürekkeple ve talik yazı ile yazılmıştır. yazı hattı güzeldir.

Vesikanın muhteyyatı :

Minallâhut Tevfik.

Eimmei Hanifeden cevap bu veçhiledir ki

Kenduye arız olan cünunı mutbikten naşi şer'an makamı hilâfetten sakıt olan zatın müteallikat ve mesunbatından bazı kimesneler nasî fitne ve fesada sevk ve sayî ider müfsit oldukları şer'a sabit ve mütehakkik olsa olkimesnelere tahzizi şedit ve hapsî medit lâzım olurmu ne buyrulâ

Elcevap olur

Ketebehu elfakir Ahmet
Muhtar Afa Anhü

Bu suretle vücudu sebebi nizamı âlem olan Padişahı âlem pena ve şehinşahı dekaik iktinahı eyyedellâhu ve kavvah efendimiz hazretleri ol kimesnelerin siyaseten kâtil ve idamlarını veyahut belâdı baideye nefyi ve tâziplerini rey buyursa meşru olur mu?

Allaâhü taalayü âlem Elcevap ne buyrula olur.

Ketebehu elfakir Ahmet
Muhtar Afa Anhü

Birbirinin tamamı olan bu iki fatvayı hicri 1295 senesinin cemaziyel evvelinin 18 inci pazartesi 20 Mayıs 1878 günü Galatasaray lisesi müdürlüğü yapmış olan Ali Suavi efendi 5. Sultan Muradı tahta çıkarmak için başına topladığı 500 kadar Rumeli muhacırı ile birlikte Çırağana hücum ve içeri girip Murat efendiyi mahpus bulunduğu daireden çıkarırlarken gürültüyü işiten Beşiktaş karakolundan yetişen jandarma kuvvetleri, başlarında yedi sekiz Hasan paşa olduğu halde kalabalığı yarıp bu arada Hasan paşanın Alisuavi efendiyi başından bir sopa darbesiyle yaralayıp öldürmesi neticesinde bu kalabalık ta kendiliğinden dağılıyor. bunun üzerine orada ele geçenler bilâhare kurulan divanı harpte yargılanırlar ve muhtelif cezaya çarpıldıklarını aşağıda suretini koyacağımız heyeti vükelâ kararilede anlyacağımız hadise üzerine ikinci sultan Abdülhamidin Şeyhüslâmı olan Ahmet Muhtar efendi yukarda suretleri yazılı fetvaları vermiştir.

Molla bey diye meşhur olan Ahmet Muhtar efendi Osmanlı Şeyhüslamlarının 111. incisi olup iki defa meşihatı vardır. Birincisi hicri 1288 de bir sene iki ay dört gün ve ikincisi ise 1295 senesinde yedi ay dört gündür. Kendisi de 1300 tarihlerinde ölmüştür. (İlmiye salnamesi sshife 602)

Elimizde ki fetva 2 inci zamanı meşihatına ait olup metni itibarile mevzu'u bu sıralarda hadis olan yukarıda bahsettiğimiz Ali Suavi vak'asıdır.

Şimdiye kadar Ali Suavi vak'asından bahseden yazıların hiç birisi böyle bir fetvadan bahsetmez. Hatta diyani harbin verdiği Fezlekeye merbut ve yine şeyhüslâm sıfatile Ahmet Muhtar efendinin de imzasını taşıyan hey'eti vükelâ kararnamesinde bile böyle bir fetvadan bahis edilmemektedir. (Bak: belleten 29 sayı sahifa 110 İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın Ali Suavi ve Çırağan sarayı vakası makalesi)

Hér ne şekilde dışarı çıktığı anlaşılmayan bu vesika dan şöyle bir neticeye varmak lâzımdır ki: vesveseli bir adam olan ikinci Sultan Hamit hey'eti hükelânın kararı ne olursa olsun vaktin Şeyhüslâmından bir fetva almağı ih-mâl etmediği anlaşılmıştır.

Ali Suavi vak'asının karanlık kalmış bir sahifesini aydınlatacağına kani olduğumuz bu fetva ikinci sultan Abdülhamidin vesvesesinin ve ayrıca tedbirinin bir örneği olması lâzım gelirse o devirde mecelleye bağlı hukuk nizamlarında ve usullerinde mahkemelerin verdiği idam cezalarını en büyük dini merci olan Şeyhüslâmın vereceği ölüm fetvası olmadıkça infaz etmek selâhiyeti Padişapta bile yoktu.

Kararlardan öğrendiğimize göre vak'ada Filibeli Hafız Nurinin birinci derecede muharrik ve mürettip olduğundan idâmına ve diğer maznunların da müebbet ve muhtelif olmak üzere hapis, sürgün cezalarına çarptırıldığı göz önüne alınırsa yukarda ki fetvanın mahiyeti iyice anlaşılmiş olur.

Divanı harp fezlekesine merbut hey'eti vükelâ kararı :

Vak'ayı mâlûmei mündefîadan dolayı derdest olunup bairadeyi seniye teşekkül eden hey'eti mahsusa huzurunda emri istin-takları ve tahkikatı evveliyesi icra edilen eşhasın divanı harpte muhakemeleri görülerek tahdid olunan mücazâtı kanuniyelerini havi divanı mezkûrdan tanzim kılınan mazbata miyânei âcizane-meizde kiraât mütâla'a olundu. Meâlinden müstefât olduğu veç-hile eşhası merkûmeden Filibeli hafız Nurinin muharrik ve mürettibi fesad oldığı tebeyyün ederek cinayeti birinci derecede görünmesi ile cezanın 55 maddesine tevfikân merkûmun idamına ve Ahmet paşa ile Hafız Ali ve Hacı Mehmedin Fesada dair akt olunan cemiyeti hafiyyede buldukları mütehakkık olduğu veçhile kabahatleri ikinci derecede ad olduğundan kanunî mezkûrun 58 inci maddesinin tatbiken bunlardan Ahmet paşanın Kütahyaya ve Hafız Alinin Ankaraya ve Hacı Mehmedin Kasta-moniye mebbeden nefy olunmalarına ve Üsküdarlı Nuri ve İzzet paşa zade Süleyman ve Bağdatlı diğer Süleyman beylerin kaziyeyi fesada vakıf oldukları ve mevki'i hasise civarında dolaştıkları anlaşılarak töhmetleri üçüncü derecede itibar kılınmasına mebni mezkûr 58 inci madde kanuniyenin fıkra'i saniiyesi mucibince anlardan da Nuri beyin Rodos ve Süleyman beylerin Sakız cezirelerinde üçer sene müddetle kalebend edilmelerinde ka-

rar verilmiş ve sureti maruze ahkâmı kanuniyeye müstenid ve bu makule eşhası müfside ve mnzirenin tesir'i cezayı sezarile emsalinin terhübü lâbüd bulunmuş olmakla mazbata'î mezkûrede munderiç mücazat ve muamelâtın hemen icrasına mübaderet olunması mütehhiden tezekkür kılındı isede ol babta her ne veçhile emrûfermanı mehabet unvanı cenâbi mülkdari müteâllih ve şeref südur buyrulur ise mantuk i celili infaz olunacağı muhata ilmi hüküm pirayî fâli buyruldukte kâtibeyi ahvalde emrûferman hazreti veliyyül' emr efendimizindir. 8 Cemaziyelahir sene 1295

(Sadırâzam)	(Şeyhüslâm)	Ali
Saffet	Ahmet Muhtar	
Mahmut Celâlettin	Mehmet Rauf	Ahmet Vesim
Mehmet Kâni	Mehmet Tahir	Ohannes Çamiç
	Münir	

Suâvi vakasındaki bu elebaşlardan sonra vak'ada bulunan muhacirlerden elde edilenlerinde beş, dört ve üçer sene kürek cezası tecziyelerine 28 cemaziyelahir 1295 tarihinde karar ve rılmıştır. Belleten (sayı 19 sahife 110)

Bu heyeti kararından da öğrendiğimiz gibi Ali Suavinin vak'asnasındaki katli bu müteşebbis hey'etten ve bu kalabalığa bilerek, bilmiyerck katılanlardan tutulanlar hakkında verilen ve tatbik edilen cezaları öğrendikten sonra neşrettiğimiz vesikanın ehemmiyeti anlaşılmiş olur zannedirim.

Hüseyin Kocabaş

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 25.803

İs
GZE
i mekür
mübadet o
her ne vey
müteâlih ve
sagıt mübatı
camların
sene 192

Ali

Ahmet Vesim
Öhannes Çamiç

vak'ada bulunan
üçer sene kürek
rihinde karar ve

Şavvân vak'a
balğa fi
rili n ve
karn

FALİH RİFKİ ATAY

Bayezit U. Kütüphanesi

Kayıt No: 62139

TDVISAM
Kütüphanesi Arşivi
No 3E.803

BASVEREN BİR İNKILÂPÇI

Türkiye Milli Talebe Federasyonu
Devrim Gençliği Dergisi Yayınları No. : 1

BM 396 -54

TDVİSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.303

Devrimci yazar Sayın Falih Rifki Atay'a bu değerli eserlerini dergimiz yayınları arasına katmayı kabul ettikleri için teşekkür borçluyuz.

"Başveren Bir İnkılâpçı" nun yayınlarımızın ilki olmasından büyük bir kıvanç ve övünç duymaktayız.

D. G.

Ali Suavi der ki: "Türkiye kocamıştır ve can çekilmektedir, fikri yeni çıkma değildir." İngiltere Kralı Birinci Charles'ın sefiri Sir Thomas Roe, 1623 tarihinde, Osmanlı Devletinin kocamış ve Türklerin bitmiş olduğundan bahis ile, Türkiyeyi Avrupa devletleri arasında taksim etmek lâyhasını yazmıştır. Meşhur Volney de bu fikirleri neşretti. Hattâ bu mesele hakkında yazmış olduğu kitap General Bonaparte'ın elinden düşmezdi. Volney'den sonra bu fikir Avrupada yayıldııkça yayıldı. Hattâ geçen sene göçen meşhur Lamartine de bu itikatta idi. Şimdilerde ise Türkiyeyi beş devlete taksim eden haritalar Paris'in her sokağında satılmaktadır. Şurası bilinmelidir ki Türkiye kocamıştır, fikri Avrupaya girdiğindenberi, buna karşı bu memlekette, Türkiye gençtir, fikri doğmuştur. Bu gençlik fikrinde olanların bizce en tanınmış Köprülüzade Mustafa Paşadır, ki "Her sınıf tebaaya emniyet", "Vergi tâyin etmek", "Asker tertip etmek" gibi Gülhane Hattı esaslarını, 1102 de, "Nizam-ı Cedid" namı ile ilân etmiştir. Doğup de hâlâ bir ehliyetli taya eline düşmiyen bikes Tanzimat ise Fâzıl Paşanın ana karnına düşürdüğü "Nizam-ı Cedid'den ibarettir" (1).

Bizim inkılâp tarihimiz Osmanlı devlet ve halk adamlarının ilk uyanmışlarında "Batıp göçme" tehlikesinin sezildiği ve "Yenilenip kurtulma" ihtiyacının duyulduğu günlerden başlamaktadır. Ali Suavi'ye göre bu savaşın tarihi iki buçuk asrı geçiyor ve her devirde ayrı bir karakter taşıyor.

(1) Ulûm gazetesi, ikinci cilt, sayfa 789. Tırnak içindeki fıkraların mesuliyetini yazarına bırakıyoruz.

1878 de kırk yaşında fikri ve dâvası uğruna başını veren Ali Suavi de, bundan yetmişbeş yıl önceki "Genç Osmanlılar" devrinin adamıdır.

"Hind" adlı kitabının ön sözündeki bir hikâyeyi tekrarlamak istiyorum. Japon kurtuluş tarihini yazanlar, bunun başlangıcını 1771 yılı Martın dördüncü gününe kadar götürürler: "O gün iki Japon talebesi, Sugita Gempaku ve Maeno Riyotaku, bir kaatilin cesedini parçalayıp, insan vücüdünün Holânda anatomi kitaplarının yazdığı gibi olduğunu göstererek, garp ilminin üstünlüğünü ispat ettiler". Demek ki Japon kurtuluş dâvası, Çin medresesinin karanlığı içine müspet ilimler ışığını tutarak ileri atılmıştır. Arap medresesine karşı bu zafer, bizde, ancak yirmi asrın ilk yirmibeş yılı içinde kazanılabilmektedir (2). Osmanlı devletinin garp âlemi önünde yıkılıp gideceğini anlamakta Japonlardan çok önce, tam çarelerini bulmakta ise bir buçuk asır sonra geliyoruz. 31 Martta mektebe giderken çantamdaki resimli kitaplar parçalanmıştır. Okuduğum üniversitede hür tefekkürden eser yoktu. İlk Kuvayi Milliye Meclisi Anadolu'da yüzlerce medrese açmıştır ve resim dersini yasak etmiştir.

Coğrafyanın, Osmanlı saltanatını halk katışıklığının, ıslahatçılarıdaki anlayış darlığının. aman vermez iki büyük düşmanla ara vermez harplerin, saray, Babıâli ve fikir adamlarındaki türlü zaafaların bu gecikmede esaslı tesiri olmuştur. Bununla beraber, Türk inkılâbının kökleri bu uzun geçmişin bağrındadır ve her devirde Türk kurtuluşu için doğru fikirler ve asil duygularla kalbleri çarpanlar, Türk kurtuluşunun müjdecileridir.

İsmail Hâmi Danişmend'in "Ali Suavi'nin Türkçülüğü" adlı broşürünü okuduktan sonra, bu inkılâpçının hayat ve eserini öğrenmek istedim. Millî Eğitim Bakanlığı Müsteşarı dostum İhsan Sungu'dan "Ulûm" gazetesi koleksiyonu ile Ali Suavi'nin Paris'te çıkardığı türkçe ve fransızca eserleri aldım, okudum.

O devrin Osmanlı rüştiyelerinde ve medreselerinde kendi kendini yetiştiren bir adam, arapça ve farsçası ile, ne

(2) Bu eseri bir hayli önce yazmıştım. Bugünden daha iyimsermişim.

kadar öğrendiğini bilmediğimiz fransızca ve ingilizce ile, nasıl bir tefekkür nizamı kurabilir? Vaktiyle şöhretlerinden geçilmeyen çağdaşlarının en tanınmışlarından hangisinin eserini, yer yer, çocukça bulmuyoruz? Namık Kemal'in bir kitabını zevkle ve kanarak okuyabiliyor muyuz? Hattâ Edebiyat-ı Cedide'nin eskiden o kadar sarıldığımız ciltlerine yıllardanberi el sürebiliyor muyuz? Hangisi tezattan tezada düşmez? Ne yapalım ki onlar daha eskilerinden, biz de onlardan geliyoruz.

Bütün bunlar arasında geleceğe doğru en çok ışık veren Ali Suavi'dir. İlk Türkçüdür. İlk türkçecedir. Hattâ lâisizm prensiplerini ilk ortaya atan odur. Osmanlı saltanatının kurtuluşu üzerine müspet teklifleri de onun yazılarında okudum.

Bu küçük eseri dosyalarımın arasında saklayıp duruyordum. İnönü Ansiklopedisinin ikinci cildinin onuncu fasikülünde Ali Suavi fıkrasını okuyunca, notlarımı neşretmek sırası geldiğine hükmettim. Ansiklopedideki fıkrayı kimin yazdığını bilmiyorum. Bu bir kısa hal tercümesidir. Ali Suavi Çankırı'nın Çay köyünden İstanbul'a gelerek kâğıt mühreciliği yapan Hüseyin Efendinin oğludur. Aksaray'da doğmuştur. Mekteplerde ve medreselerde okumuştur. Rüştiye öğretmenliği imtihanlarını birincilikle kazanmıştır. Simav ve Bursa rüştiyelerinde hocalık etmiştir. İstanbul'a dönerek bir müddet sonra Filibe rüştiyesine tayin edilmişse de orada cemaat teşkilâtı yaptığı için azledilmiştir. Tekrar İstanbul'a gelen Suavi Muhbir gazetesinde heyecanlı makaleler yazmağa ve camilerde vaızlar vermeğe koyulmuştur. Yazıları ile vaızlarından bir kısmı iyi karşılanmadığı için Kastamonu'ya sürülmüştür. 1869 da buradan Avrupa'ya kaçarak Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa'nın Genç - Osmanlıları arasına katılmıştır. Londra'da Muhbir ve Paris'te Ulûm gazetelerini neşretmiştir. Alman orduları Paris'e yaklaştığı vakit, Lyon'a giderek "Muvakkaten" adı altında bir küçük gazete çıkarmıştır. Beşinci Murad tahta çıkınca İstanbul'a gelerek Basiret gazetesinde çalıştığı sırada Mekteb-i Sultani müdürlüğüne geçirilmiştir. Abdülhamid kendisini bu müdürlükten azletmiş, altı ay işsiz kalmıştır. Beşinci Murad'ı tekrar tahta çıkarmak için gizli bir cemiyet kurmuş ve 20 mayıs 1878 de 500 kadar Rumeli muhaciri ile Çırağın Sarayına hücum etmiş-

tir. Beşinci Murad'ı dairesinden çıkarmış iken, vaka yerine yetişen Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa'nın sopası ile ölmüş-tür. Yıldız yakınlarında gömülü ise de mezarı belli değildir.

Fıkra Ali Suavi'nin "Zeki, heyecanlı ve atılgan" olduğunu, Türk tarihine, dine ve felsefeye dair küçük kitapları, siyasi ve millî meselelere dair türlü yazıları bulunduğunu, Paris'te Ulûm gazetesine ekliyerek forma forma çıkarmağa başladığı ve ancak 80 sayfalık bir kısmı neşrolunabilen Kamus-ül-Ulûm vel-maarifi'nin bizde ilk resimli ansiklopedi olduğunu söyler. Fakat fıkroda Mekteb-i-Sultanî'ye tâyin edilmesinin sebebini, Basiret gazetesinde Mithat Paşa aleyhindeki yazılarının hoşâ gitmesi ve azledilmesinin sebebini de, bazı taşkın hareketleri ile beraber idaresizliği olarak gösterir.

Ali Suavi bu değildir. Ali Suavi'yi Hasan Paşa'nın sopası değil, bizim fikir adamlarımızın kayıtsızlığı ve tenkid sisteminin bozukluğu öldürmüştür. Ben onu diriltmek iddiasında değilim. Fakat inkılâp tarihinin hakikatlerini arayacak olanlara küçük bir yardımda bulunmak istiyorum.

Divan Edebiyatının padişahlar, vezirler ve başlıca tarihî şahsiyetler üzerine ya methiyeleri veya hicviyeleri vardır. Şair Nef'i kendi devrinin adamlarını övdüğü yahut verdiği vakti, bir takım hayallerini ve söz oyunlarını tadarız ama, hiç kimse için hemen hiç bir şey öğrenemeyiz. Bugün ne kadar değiştiğimizi pek bilmiyorum. Fakat Namık Kemal - Şinasi devri, Rezaizade - Muallim Naci devri, Servet-i Fünun - Malûmat devri, nihayet Fecr-i-âti devri tenkidlerinin çoğu da bu geleneğin tesiri altında değil midir? Bazan şahsî bir kavgaya veya dargınlık, bir şair veya edebiyatçıya değil bir şair ve edebiyatçıyı, onun bütün mektebini sonuna kadar inkâr ettirir ve hicvettirir.

İsmail Hâmi Danişmend, Ali Suavi için her biri ayrı bir şöhretin kaleminden çıkma birbirine tabantabana zıd hükümleri broşürünün ilk sayfasında toplamıştır. Şarlatandır veya büyük bir zekâdır, cahildir veya âlimdir, ahlâksızdır veya fazilet sahibidir, menfaatperesttir yahut tam bir feragat ve fedakârlık adamıdır. Bizzat İsmail Hâmi Danişmend'e göre: "Ali Suavi'nin ihtilâlciliği dünyanın en samimî sayılmış ih-

tilâlcilerinde bile görülen menfaat fikrinden münezzehtir, "akıbeti fikir yolundaki feragat ve samimiyetinin en azametli hücceti"dir ve "Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet devirlerinde fikrini canından tatlı bilen ve böyle bildiği için ecel şarabını kendi eliyle hazırlayabilen yegâne şahsiyet ondan ibaret"tir.

Ali Fuat Cebesoy bana demişti ki :

— Babamdan duymuştum. Zamanının inkılâpçıları arasında en ileri fikirlisi Ali Suavi imiş.

Şimdi Londra Büyük Elçimiz Cevat Açıkalın :

— Babam, Ali Suavi'nin yaman bir vatansever ve inkılâpçı olduğunu anlatırdı. Girit meselesinde nümayişler tertip eder, neler söyleyeceklerini öğretmek gençleri kürsüye çıkarır, arkalarında durarak onlara şevk ve cesaret verirmiş. Babam da bu gençlerden biri imiş.

Gerek Ali Fuat Cebesoy'un, gerek Cevat Açıkalın'ın babaları garpçi ve uyanık görüşlü idiler. Ali Suaviyi beğenbilmek ve sevebilmek için, o kapkara taassup devrinde, bu vasıflar lâzımdı. Gazetesine resim basmak bile bir adamı zındık diye tanıtmaya kâfi idi.

Başka bir misal üstünde duralım: İnkılâp tarihimizi, haftâ bizzat Mustafa Kemal'i Namık Kemal'siz izah edebilir miyiz? Bir de Millî Eğitim Bakanlığının çıkardığı Tanzimat adlı büyük cildi karıştırınız. Namık Kemal, Mustafa Reşit Paşaya hücum ettiği sırada kendisini "Kur'an dururken frenklerden kanun almakla" suçlamıştır. Bir yerde de Tanzimat esaslarını büyük devletlerin teminatı altına koymak isteyenlere hak vermiş, "Yoksa bunları Efkâr-ı-umumiyye cellâdına mı teslim etmeliydiler?" demiştir. Tarih Kurumu belleteninde Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Namık Kemal'in muhasarrif iken Sultan Abdülhamid'e yolladığı ve şimdiye kadar bilmediğimiz bazı mektuplarını neşretti. İnsan bu mektupların "bendegâne" üslubunu, hele imzası üzerindeki sathırları derin bir yürek sızısı duymadan okuyamaz. Fakat sadece bu vesikaları elde tutarak Namık Kemal'i inkılâp tarihimizin büyük bir şahsiyeti olmaktan uzaklaştırabilir miyiz? İlk Tarih Kongresinde Namık Kemal'in Saraya çektiği bir telgrafı teşhir ederek suçlanması haklı bir şey miydi? Dü-

rüst bir tenkid, Namık Kemal'i zaafı ve kuvvetleri ile olduğu gibi gösterir. Ama onun inkılâp tarihimizdeki esaslı rolünü inkâr edemez.

Ali Suavi aleyhine böyle vesikalar da gösterilemez. Aca-ba aynı inkılâp tarihinde şimdiye kadar bir türlü şerefli bir yer almamasının sebepleri nelerdir?

Bir defa eserleri toplanıp basılmamıştır. Onun hakkındaki fikirlerimizi kendi yazılarından değil, en başta kendisini sevmiyenlerin ve kötülemek isteyenlerin yazılarından edinmişizdir. Bugünkü anlayışımıza göre üslûbu canlı ve güzeldir. Fakat o vakitler bu üslûp edebî bile sayılmazdı. Hiç biri edebiyat kitaplarının misalleri arasında anılmamıştır. Hiç biri seçme yazı kitaplarının sayfalarında yer bulmamıştır.

Bil hal' ve iclâs vakasına karıştığı için, Saray ve Bab-ı Âli onu küçültmekte bütün dalkavuklarını yarış ettirmiştir. Hangi basılı vesikayı açsanız aleyhindedir. Buna bir de Namık Kemal gibi gençliklerin her sözünü âyet saydıkları şöhretlerin hicivlerini ekleyiniz.

Zamanına göre her ileri fikir, bilhassa bizim gibi gerçek tenkid geleneği olmayan memleketlerde, ilk vurulan damgadan bir daha pek güç kurtulabilir. Ali Suavi, hoca olmakla beraber, zaman zaman, bugün bile değme fikir kahramanlarının dokunamayacağı ileri fikirler ortaya atmıştır. 1870 sularında Hilâfetin dinde yeri olmadığını söylemek ve yazmak, eğer Lâtin alfabesi dilimize uygun düşerse yazıyı değiştirmenin şeriatle hiç bir ilgisi olmadığını iddia etmek, kitabına resim koyduğu için kendisine zındık diyenlere karşı Peygamberin dahi resmi yapılabileceğini ortaya atmak, üstelik bütün bunları pekiyi bildiği din esaslarına göre izah ederek bütün şeriatçileri kapkara yobazlar olmakla suçlamak kolay bir şey değildir.

Bundan başka Ali Suavi, bu toprağın ve halkın bağrından kopmuştur. Halbuki bizim teceddüt hareketimiz aristokratik bir karakter gösterir. Saray ve devlet imtiyazları arasında idi. İnkılâpçılar sürülseler, hattâ boğulsalar da paşadılar, vezirdirler, çoğu ya mutasarrıf, ya vali, ya büyük elçi olarak "menkûp"dur. Halk adamının bu teşrifatta yeri yoktur. Halbuki garp ihtilâlleri tarihlerinde gördüğümüz

örneklerle bizde belki de tek uyan fikir adamı Ali Suavi idi. Rütbesiz, sırmaz ve aç ölmüştür. Sokağa fırlamıştır, halkı ayaklandırmıştır, ihtilâl kanları içinde boğulmuştur.

Ulûm gazetesi ve onun binlerce sayfa tutan eserleri el yazısından kopya baskısıdır. Yalnız bu ciltleri görmek, onun nasıl bir dev gayreti ile çalıştığını ispat eder. Fransa yıkılmak üzeredir. Alman orduları Paris şehrini sarmıştır. O Lyon'da yine kendi eli ile yazıp kendi eli ile kopye makinasından çıkardığı gazetesinde, tam eski Rus ihtilâlcileri gibi, dâvasını savunmaktan başka bir şey görmez ve düşünmez. Asla ümitsizliğe düşmez. Yıkıcı tenkidleri yanında, daima, yapıcı, iyimser ve sarsılmaz bir savaştan ruhu vardır. Ne padişah, ne vezir, ne paşa, ne de Ley dinler. Bağrından koptuğu halkın aşkı iliklerine kadar işlemiştir. Yukarıya karşı her türlü haset ve gıpta duyguları üstünde, bir küçümseme, bir aşağılama hissi vardır.

Ali Suavi, Türkiye'den kaçtığı vakit, İtalya'dan Paris'e kadar Namık Kemal ve Ziya Paşa ile birlikte gitti. Bir müddet beraber çalıştılar. Ayrılmalarının ve Namık Kemal'in Ali Suavi'ye düşman olmasının sebebi fikir tartışmalarından da doğmuş değildir. Kendilerine para veren Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa tekrar Saraya sığınarak İstanbul'a dönüp büyük bir memuriyete geçtiği vakit Ali Suavi Genç - Osmanlılar'ın onunla hemen maddi ve manevî bütün ilgilerini kesmek ister. Namık Kemal ise, iki taraflı oynayan Mısırlı paşadan para almakta hiç mahzur görmez. Hattâ bu para taahhüt hükmünde olduğu için, alınmasını hak da sayar.

Ali Suavi ise hem Mustafa Fazıl Paşayı Genç - Osmanlılar cemiyetinden kovmuş, hem de ondan para alanlara dair bir beyanname çıkararak her tarafa dağıtmıştır. Beyanname de iki kişinin ayda binbeş yüzer, Namık Kemal ile bir arkadaşının biner, iki kişinin de yediyüzer ellişer ve bir kişinin de üç yüz frank maaş aldığı yazılıdır. Böyle bir teşhire uğramak, üstelik hürriyet uğruna çalışan bir kahraman değil, menfaatine bağlı bir paşa adamı gibi gösterilmek Namık Kemal'i ne kadar çileden çıkarmıştır, kolayca anlayabiliriz.

Bu kin, onu haksızlığın sonuna kadar götürmüştür. Ali Suavi'nin de öfkeleniği zamanlar, ne kafasına, ne de gönlüne uymayan küçük hücumlar yaptığını, ara sıra yazılarının

da görüyoruz. Fakat kendilerinin belki tozu bile kalmayan bu adamları, inkılâp tarihinde, şahsî kavgalarının dar zindanı içine hapsedip bırakabilir miyiz?

Ali Suavi'nin bundan seksen yıl önce o kapkara taassup devrinde yazdıklarını, 1951 Türkiye'sinde hususî meclislerde söylemek bile medenî cesaret sayılabilir. Keşke garp kültürü ile daha sistemli kaynaşabilseydi, ve bazan şaşkırtıcı sezgilerin adamı olmak yerine, sentezci ve tezatsız bir tefekkür adamı olabilseydi... Ama bugünkü üniversite Türkiye'sinde bile bulamadığımızı ondokuzuncu asrın medresesinde nasıl arayabiliriz?

Ancak şimdi de onun fikirlerine ihtiyacımız var.

Caddebostan 1951
Falih Rifki ATAY

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No ZE. 303

Ali Suavi 30 yaşlarında Paris'te "Ulûm" gazetesini çıkardığı zaman "Suavi" adının iki üç yıllık olduğunu ve kendisinin bundan önce Anadolu'da "Küçük Hoca" lâkabı ile anıldığını yazar.

Hicrî 1255 de İstanbul'da Cerrahpaşa mahallesinde doğmuştur. Cetleri Viranşehir toprağından ve ulemadan idi. Babası kâğıtçı Hüseyin Ağa, İstanbul'da bir şehirli kadınla evlendi. Hüseyin Ağa esnaftandır. Okumayı ve â'mâl-i erbaa'yı karısından öğrenmiştir. İlim adamlarını sayan, ev idaresini iyi bilen, doğruluğu ve temizliği seven, haksızlık gördüğü veya işittiği zaman "Sabrı yanan", "Ateş kesilen", hattâ haksızlık etmiş bazı ahbablarına tokat atan ve bazısının kafasını yaran Hüseyin Ağa hakkında, oğlu Ali Suavi, Genç-Osmanlılar tarihinin başında bu kadar malûmat verir ve kendi hayatının hikâyesine geçer: "Ben nasıl okumuşum ve okutmuşum, on altı, on yedi yaşındanberi Hicazda, Anadolu'da ve Avrupada nasıl seyahat etmişim, bunlar bellidir. Sofya'da bulunduğum sırada makamat tarzı ile hepsini yazmışım," der. İstanbul'a son dönüşüne kadar çoğu küçük broşürler olmak üzere, 127 eser yazmıştır. Hepsi el yazmasıdır ve elden ele dolaşmaktadır: "Bunu bilenlerin bu kitapları yazma bırakmayıp bastıracaklarını ümit ederim."

İlk eseri "Nasayih-i-Ebûhanîfe" üzerine bir şerhtir. İstanbulda on yedi yaşında yazmıştır. Bu kitabı Beyazıt Camii müderrislerinden Tosyalı Hüseyin Efendiye gönderir ve düzeltilmesini rica eder. Hüseyin Efendi bütün kitapta sadece bir "tefasil" kelimesini "efasil"e çevirmekten başka kusur bulmaz.

Ali Suavi, İstanbul'da Davutpaşa rüştiyesinden çıktıktan sonra, iki üç yıl kadar, Bab-ı-Seraskeri'de yoklama kalemine devam etti. Sonra Bursa rüştiyesinde bir yıl kadar birinci öğretmenlik vazifesinde bulundu. Bir aralık Sofya'da Ticaret Mahkemesi Reisliği de eder. Edirne Vilâyeti kurulduğu vakit, Filibe kaymakamının ve kadısının ısrarı üzerine, Tahrirat Müdürlüğü de yapar: "Bu memuriyetlerde devlet idaresinin hakikatini ve cereyanını öğrendim," der.

Şeriat ilimleri arasında Hadis ilmini sevmiştir: "On yedi, on sekiz yaşlarında Hicaza giderken Mısır'dan beş kuruşa pek eski ve üçte biri eksik Süyûtî'nin "El-Cami-ül-Sagîr"ini satın almıştım. Yollarda bunu ezberledim. Dönüşte İzmir'e geldiğim zaman yedi bin kadar hadis ezberimde idi. Hadislerden zulüm aleyhine olanları ayrıca mecmuama kaydedip onlardan pek müteessir olurdum. Muhammed Hazretin zulüm aleyhine o derece şiddet gösterişini en büyük ve birinci mucizesi itikat ederdim. Bu hâdiseler beni zulüm aleyhine öyle besledi ki her tüyümü zalime karşı bir kahraman bulurdum. Şöyle ki bir damla vücudümle zalime hücum etmeğe ve mağlûp olursam, tarafından katlolunmağa razı olurdum. Bu yolda ölmeği en büyük şehitlik sayardım."

Simav kasabasında başından geçen iki vaka, Ali Suavi'nin ısyancı ruhu üzerinde büyük tesir yapmıştır. Koşulu medresesinde ders okuturken, yörük tale-

beden Hüseyin adında biri koyunlarını ve keçilerini satarak aşiretle alâkasını kesip bütün bütün medreseye çekilmeğe karar verir. Bu satıştan eline beş bin kuruş kadar bir şey geçer. Dönerken iki yörük önünü keserler. Zavallıyı bıçaklıyarak soyarlar. Düşe kalka medreseye gelir. Ali Suavi Hüseyin'e sabretmesini ve her dernek günü pazara giderek hırsızları rast getirirse zaptiyeye tutturmasını tenbih eder. Hüseyin, iki üç hafta sonra, hırsızı bulur ve yaçalattırır. Hırsız hapse girer. Fakat ertesi günü, müdür kendisinden altı yüz kuruş rüşvet alıp salıverir. Ali Suavi müdürü sıkıştırır ve bir gün "Kaçmış, bulamıyoruz!" cevabını alınca, müdürün rüşvet aldığı yüzüne vurur. Simav nâibine de meseleyi açar. Kalkar, Kütahya'ya kadar gider. Kaymakam ve Hâkime de şikâyette bulunur. Müdür azlolunursa da "Hüseyin'in paraları gitti gider."

Ali Suavi, Simav zenginlerinden iken, eşraf kavgaları arasında, malı mülkü elinden giden Hafızoğlu adında birinin de hikâyesini duymuştur. Yıllarca Aydın taraflarında gizlenerek dolaşan, sonra Simav'daki tam takır evine dönerek, kimseye haber vermeksizin, "Delâil-i Hayrat" okumakla vakit geçiren bu adamın başından geçenlere yüreği yanmaktadır. Simav müdürlüğü için, naible birlik olarak, Kütahya Kaymakamına onu tavsiye eder. Hafızoğlu'yu da ilk defa Müdür vekili olduktan sonra dairede görür: "Yüzü güzel, başında yeşil, elinde tesbih, boynunda en'am kesesi asılı!"

Ali Suavi bir gün depo bahçesinde gezinirken, Müdür konağı oraya bitişik olduğu için, Hafızoğlunun mübarek duasını alayım, der ve yanına girer: "Bir sofû şeyh ile bir mutekid genç ne konuşurlar?"

tabii din bahsini açmışlar. Şimdi hikâyeyi dinleyiniz: "Bu sırada içeriye bir zaptiye köylü bir karı getirdi. Karı, dâvam var, dedi. Bizim sofı Hacı Hafızoğlu, şer'an kayıt ve tescil etmek lâzımdır, diyerek sağ eline bir kalem, sol eline bir kâğıt aldı. Gözlerini süzerek ve hükümet kaidesinden olduğu üzere, yüzü gülmiyerek, söyle, dedi. Karı ki köyünde dahi kimsesiz, evsiz barksız hizmetçi idi. Tâ kadın ninesinden kalma, hepsi yirmi kuruş eder etmez, toprak tencere ve keser sapı gibi bir takım eşyasını köylülerden biri zaptetmiş. Bunların geri alınmasını ciğer paralayıcı sözlerle rica etti. Müdür vekili eşyayı birer birer zincirleme yazdıktan ve köylü çağrılıp inkâr ederse ispat edip edemeyeceğini sorduktan sonra, ispat tarafını tercih etti ve herifi çağırarak lâzım gelmediği cevabını verdi. Kadın ağlıyarak dışarı çıkmak istedi. Fakat Hacı Hafızoğlu kaşlarını çatıp, gözlerini belirtip, kalın sesi ile, kayıt parasını ver de öyle git, diye haykırdı. Fakir köylü para lâkırdısını işitince dönüp, aman Ağa, merhamet et, benden para isteme, dedi. Hacı Hafızoğlu dedi, ki: "— Müdür senin hizmetçin mi? Kaç saattir sen söyledin, işte ben yazdım— elindeki kâğıdı göstererek— şer'an resmini ver". Köylü: "şer'an" sözünü duyunca ne yapar, şeriatin kestiği parmak acımaz. Kaç para olduğunu sordu. O felâkete uğramış, musibet görmüş, tövbe etmiş Hacı Hafızoğlu, —Şer'an 60 kuruş!" dedi. Karı altmış sözünü duyunca, "—Aman Ağa, padişah başı için, evlâdın başı için, ben köyde hizmetçiyim, aman..." diyerek ağlamağa başladıkta Müdür, gerdanında: "De-lâil-i-Hayrat asılı olarak, zaptiyeye dönüp: "—Al bu karıcağınızı, müftüye götür, de ki Hacı Hafızoğlu bu karıcağızın yazdırdığı şeyler zahmeti için altmış ku-

ruş resim istiyor. Kitaba baksın, haber versin!", zaptiye karıyı odadan çıkardı.

Biraz sonra kadın ağlayarak yine geldi. Kara Müftü kara kaplı kocaman kitaba bakıp: "— Öyledir, altmış kuruş lâzım gelir!" dediğini bildirdi. Amma kendinin bunu vermeğe kudreti olmadığından çocuğunu —yanında bir küçük oğlan vardı— kasabada birine besleme vererek para bulması için, zaptiyenin kendisi ile beraber dolaşmasına izin diledi. Gittiler, çocuksuz döndüler. Ağdacı esnafından birine çocuğu yıllığı kırk kuruşa vermişler ve yirmi kuruş peşin almışlar. Bu yirmi kuruşu Hacı Hafızoğluna verdiler. Kara Müftü kim idi? Simav'da vaktiyle onun çektiği musibetler Hafızoğlu'nunkilerden az değildi. Hafızoğlu aldığı dört beşlikten ikisini minder üstüne bırakıp ikisini de: "— Biçare fukarada para yok ki ne yapsınlar?" diye kadına acınarak bana vermek üzere uzattı. O vakte kadar görüp işittiklerimle başım dönmüş iken, bana uzatılmış parayı görünce aklım geldi, eline çarpıp yerimden fırladım, çıktım. Depo bahçesine girdim. Bu ne hal, bu ne itfâ, bu ne şeriat, bu şeriatı ne su-i-istimal, bu ne hıyanet, bu ne devlet, ahalide bu ne cehalet, diye düşünme düşünme hasta oldum. Güç hal ile medreseye gittim. Ondan sonra Simav'da oturmayıp İstanbul'a dönmek üzere Bursa yolunu aldım. Hafızoğlu fıkrası 1275 şabanında olmuştur. Bu fıkradaki zulüm, kalbime açılan birinci yaradır. Ondan sonra gördüğüm memleketlerdeki vakalar, hep bu yaraya tuz ekti!"

Bu iki küçük hikâyeden, Ali Suavi'nin nasıl bir halk çocuğu olduğunu öğreniyoruz. Öğrenme ve öğretme aşkı ile yanan, haksızlığa isyan eder bir ruhu vardır. Yalnız kitap değil, hareket ve teşebbüs ada-

mıdır "Bir şeyler olmağa", "Bir şeyler yapmağa" hazırlanmaktadır.

Devrin inkılâpçılarından hiç birinin hayatı böyle halk yığınları içinde, halk ıstırabı ile acılanarak başlamamıştır. Tanzimat veziri halka yukarıdan bakar. Tanzimat edebiyatçısı, halk içine inmez.

Anadolu dolaşmalarında tanıtılabildiklerine kendini saydıran, müdür, kaymakam ve valilerden itibar gören küçük hoca, Sadrazam Âli Paşanın daveti ile İstanbul'da Devlet adamları meclisine girdi. Devrinin idaresi üzerine esaslı fikirler edinmiştir: "Cümle memurlar içinde adaleti sever çok kimseler gördüm. Fakat zalim bir idareye âlet olageldiğini itiraf etmeyen bir âdil görmedim". Zulme karşı isyan edecek kadar cesur değildirler. Halk gibi, resmî vazife bağındaki aydınların iyi takımı da boynunu bükerek, değişmez bir kadere karşı tevekkül içindedirler.

Ali Suavi ile dostluk eden kaymakamlar, mutasarrıflar, valiler, azılı düşmanlarından duymadıkları tenkid ve itirazları onun yumuşak ağzından işitmişlerdir. Yine Ali Suavi'nin açtığı bir âşar meselesini tahkik etmek için Filibe'ye gelen Edirne Valisi Hurşit Paşa, Filibe Mollası Celâleddin Efendiye demiş ki: "Filibe Kaymakamı Ata Beyin Suavi Efendi hakkında yazdığı inhâ, cebimdedir. Bunda Suavi Efendinin peygamberden küçük, fakat evliyadan büyük tutulduğunu görüyorum. Tuhaf şey... Sonra ne oldu ki, aralarına böyle bozukluk girdi?" Ali Suavi diyor ki: "Şurası hoştur, herhangi memur ile bozuşursam ne o bana ne ben ona kin beslemezdik. Eskiden tanışmış olduklarımızla hâlâ bugünkü günde içimizde düşmanlık olmayıp birbirimizi severiz. Demek ki, benim kimsenin şahsına ve hususî haline kinim yok. Kimsenin de ba-

na olamaz. Suç varsa politika suçu! Ben Fuat Paşadan ne zarar gördüm? Camie dersime gelirdi. Sofrasında beraber yemek yedik. Birlikte oturup sohbet ettik. Ancak bulunduğu mevkii ve elindeki kudreti suiistimal edişinin aleyhinde bulundum. Bulunurum. Şahsına gelince, hâlâ, Allahtan mağfiret bulması için dua ederim."

Ali Suavi yirmi otuz yıl içindeki, hattâ son zamanlardaki ıslahat yapılarından çoğunun temeli "kumdan ibaret" olduğu fikrindedir: "Maddî kanunlar esası üzerine maddî nizamlar konmadıkça devletimiz için beka tasavvur edemezdim. İşte bu fikirle Rumeli'de seyahat etmekte iken, ötede beride, bir Mustafa Fazıl Paşa ismi duymağa başladım. Bizzat padişaha:

— Eğer ıslahat yapamazsanız Osmanlı padişahlarının sonuncusu olursunuz, demiş.

Bu Fazıl Paşa, "hakîmane davranmak" özü ile saman altından su yürütmeğe çalışanlardan olmayıp fedakâr, cesur ve devlet mevkiine muhtaç olmayan bir zat imiş, diye işittim. Kulak dolgunluğu beni kendine âşik etti."

Bu son sözlere dikkat ediniz. Ali Suavi, sonuna kadar, fikir dâvasını devlet ikbali ile değişenlerin, korkak ve dönemlerin, açık hareket etmekten ve bunun bütün sorumlularını üzerlerine almaktan çekinenlerin hasmı ve bu yüzden tek başına kaldığı da olacaktır.

Memleketten kovulan Mustafa Fazıl Paşa, Paris'te iken Ali Suavi İstanbul'da, Şehzade camiinde ders okutmağa başladı. Bir gün Filip isminde bir ermeni, bildiklerinden biri vasıtasıyla yanına geliyor.

“Muhbir” adında bir gazete çıkaracağından bahsederek, Ali Suavi'nin de yazmasını istiyor: “Ben gazetesi- ni vasıtalık eden Tevfik Efendiye yazdırmasını, ara- lıkta benim de bazı şeyler vereceğimi söyledim. Filip gazeteyi çıkardı. Tevfik Efendiyi de muharrir tayin etti. Birinci nüshasını tamamen ben yazdım. Sonrala- rı da makaleler verdim. Bu işe parmak sokmaktan maksadım, vatanımız gazetelerinin köhne inşalarını ve eski mânasız medhiye usullerini bozmaktı. Hem o lisanı bozdum, hem de memleketimize hürriyeti sok- tum. Hattâ o vakit Meclis-i-vâlâ âzasından Ziya Beyin yanında bazı büyükler:

— Muhbir gazetesi edeb yolundan çıkıyor,
Dediklerinde, Ziya Bey:

— Memleketimizde sağırılık duvarına Takvim-i- Vekayi bir çivi ilıstirdi. Sonra Ceride-i-Havadis o çı- viye bir çekiç, daha sonra Terce-man-ı-Ahval başka bir çekiç, nihayet Tasvir-i-Efkâr da bir çekiç vurdu. Şimdi bir Suavi çıktı, eline koca bir tokmak alıp çı- viye öyle vurdu ki, sonuna kadar duvara girdi. Bu asır o duvarı delemek, kulakları açacaktır. Bunu mu- kadder bilmeli. Deliği kapatırız zannetmeyin. Hürri- yet memlekete girecektir, demiş olduğu o zaman işi- tilmıştır.”

Şair Ziya Paşa “Şiir ve İnşa” makalesinde Muh- bir'in üslûbunu sade Türkçeye misal gösterir. Ali Suavi'nin dil üzerine düşündüklerini ileride göreceğiz. Ancak Muhbir gazetesinin 29 ve 37 nci sayfalarında o zamanki gençlere ve gazetelere öğüt veren iki yazı- daki fikirlerini kısaca toplayalım. Esas, kendi tâbiri ile, “Herkesin anlayacağı Türkçe”dir. “Ziraate dair bir kitap okuduk. İçinde “telkih” kelimesi var. Niçin

“aş” denmemiştir? Bir bahçivana bu kitabı anlata- bilmek için onbeş sene ilim mi (1) tahsil ettireceğiz?” Başka bir yazıda konuşulduğu gibi imlâ fikrini mü- dafaa eder: “Ahşam” değil “akşam”. “Yohsa” değil “yoksa”. Konuşulduğu gibi yazılmasını ister: “Eskiler herkesin söylediği ve anladığı lûgatlerle yazmışlar!”

Yalnız bu son satırlar bile Ali Suavi'nin devrin- den ne kadar ayrıldığını gösterir. Konuşulduğu gibi yazmak: Bu fikir, 1908 Meşrutiyetinden sonraki Fecr-i-Âti mektebine bile yabancı gelecektir. Arada eski inşayı devam ettiren daha üç mektep vardır.

1866 da çıkan Muhbir gazetesine yazdığı zaman Ali Suavi 26 yaşlarında idi. Bazı makalelerinde onun bu devirdeki fikir hususiyetlerini belirten ışık parça- ları görüyoruz. “Say ve Medeniyet” yazısında, çalış- mayı arttırmak için, ihtiyaçları artırmak lüzumunu ileri sürer.

Zarurî sayılmayan her şeye o vakitler “ziynet”, şimdi “lüks” damgası vuran dar softa görünüşü ten- kid ederek insan vücudünden misal verir: “Allahın ef'alinde bile ziynetler varmış. Medeniyetle husule gelen ihtiyaçtan fazla ziynetler dahi böyledir.” Ken- dimizde olanı kaybetmemek şartıyla her nerede her kimde görürsek, rasgeldiğimiz ilmi, sanatı ve hikmeti almalıyız, der.

Ali Suavi'nin Muhbir gazetesindeki başlıca tar- tışmalarından biri medreseler hakkındadır: “Halkı, okuyunuz, diye teşvik ediyoruz ama, ne okuyalım, na- sıl okuyalım ve neler okuyalım, diye bize sual etseler cevap veremiyoruz. Medrese usulü okuyunuz, desek

(1) “Medresede Arapça mı öğreteceğiz?”

bu türlü okumakla tahsil en aşağı on beş sene sürer. Hele şu on beş senede öğrenilecek şeyler ise dört senelikten ibarettir." Sonra herkes hoca mı olacaktır? Tüccarlık, askerlik, esnaflık, kâtiplik lâzım değil midir? "Tüccardan birinin oğlu büyüdüğü vakit babasının işini uygun ve düzgün yapabilmek için Arapça babları, tasrifleri ve i'lâleri öğreneceği yerde mektup yazmak ve türlü tüccar defterleri tutup ticarethane usulleri öğretilse daha faydalı olmaz mı?"

Ali Suavi, medreseler üzerine esaslı tenkidleri daha ileride yazacaktır. "Tevhid-i-tedrisat" dediğimiz inkılâbın da müjdecisi odur.

Anadolunun şimdilik bazı yerlerinde, Ali Suavi devrinde olanlardan da geri kafalı yobazların yine o zamandakilerden daha geri şeriat dersaneleri açıp, Cumhuriyetin 27 inci yıl çocuklarını sivil mektebe gitmekten alıkoyduklarını düşündükçe, Muhibir tenkidlerinin, yüzüncü yıla doğru yaklaştığı günlerde dahi henüz tarihî olamadığına ne kadar içleniyorum.

Zamanının eğitim ve mektep meseleleri üzerine genişçe bir fikir verebilmek için bu yazının başına Ali Suavi'nin hicve benzer bir yazısını alıyorum. Memlekette bir çok değişiklikler olmasına rağmen, yine bu yazıdaki bazı tenkidlerin bugün de doğru olduğunu görmek acıklı değil midir?

Ali Suavi Muhibir gazetesinin 8 inci sayısında bir Müslüman manavın oğlu ağzından şöyle dert yanıyor: "Babam İstanbulda evlenen Kayserili bir manav iken beni beş yaşında mektepe verdi. Yedi sene devam edip on iki yaşında çıkmışsam da, ebced ve tecvid kuvveti ile babama mektup yazmak ve defter tutmak gibi bir şey yapamadığımdan, daha eksikliği var-

dır, diye ahbablarından bir hoca efendi beni derse başlattı. Babamın manavlığında gözüm olmadığından boyuna okumak istedim. Sarf, nahiv, belâgat, mantık, fıkıh, kelâm, hikmet, ulûm-u-beşeriye ve hikemiyyeden ne varsa okudum. Tahsil yolunda pabuç sürtmüş, gün geçirmiş biri olduğumdan şimdiye kadar kazanmış veya kaybetmiş olduklarımı hulâsa olarak söyleyeyim: sarf'dan pek çok i'lâl ve tasrif belledim. Nahiv'den pek güzel i'rab yapardım. Lâkin Arapça söylemesini ve yazmasını hâlâ beceremediğimden, bu iki ilimden istifade etmedim desem doğru söylemiş olurum. Belâgat'ten hayli istilâhlar ve tâbirler ezberledim ama, ne Arap şiirinin meziyetlerinden anlayabilirim, ne de Arapça bir kıta yazabilirim. Mantık'tan Külliyyat-ı-hams, tasrifat ve ıslahat ezberledimse de garazsız söylemek lâzımsa, evveliyat, zanniyat ve vehmiyatı birbirinden ayıramıyorum. Çalışmadım, desem, hayır çalıştım. Kitabım yoktu, desem, hayır vardı. Herkesin okuduğu gibi okudum desem, icazete kadar hocalık usulü üzere okudum. Âlim oldum, desem, korkuyorum, çünkü benimle ülfet edenler bilirler ki, iki satır Türkçe okutup anlaşılır bir şey yazamıyorum. Otuz beş yıl çalıştığım Arapça lisamı üzerine dört lâkırdayı bir araya ne getirmek, ne de yazmak elimden geliyor."

Manav oğlu ile ahbablarından biri arasında şöyle bir konuşma olur:

"— Faydasız ömür telef bahsine gelince hep beraber ağlayalım, fakat ne kaybettiniz?

— Bir hüner ve sanat sahibi olmadım. İhtiyaçtan kurtulamadım.

— Keşke hem okuyup, hem babanın sanatı olan manavlığı terketmemiş olaydın...

— Behey kardeş, okumak, yazmak nedir, ne içindir, bilir miydin? Bizim mahalle mekteplerinin halini bilmez misin? Zannederdik ki, okuyan yazan adam, esnaf olmağa lâayık değildir. Devlet memuriyetinde kullanılmalıdır. Sen de böyle bilmez miydin?

— Şimdi de böyle... Maarif nedir, kimsenin anladığı yok. Bir tüccarın oğlu okuduğu vakit babasının, cehaleti yüzünden gayr-i-muntazam idare ede geldiği ticareti, kendi ilmi ile bir güzel ve düzgün yolda yürütmek hatırına bile gelmez.

— İstanbul bir hale gelmiş ki, anasından doğan çocuk devletin hazinesine ağız açıyor. Dört lâkırdı belleyenler büyük meclislerde âza olmayı istiyorlar.

— Bir payitahtın millî sekenesi hüner ve sanatla para kazanmak ve kendini ihtiyaçtan kurtarmak yollarını bırakıp da yalnız devlet hazinesine ağız açarsa ne olur?

— İşte görüyoruz ya... Para kazanabilecek bir sanatın Müslümanlardan ehli var mıdır? Dört manav, sekiz helvacı kabîlinden kimsenin görüşmeğe tenezül etmediği kimseler kalmış. Bunlar bile gitgide ağa, bey, efendi gibi para etmez ünvanlara tamah ederek, sanatlarını terketmektedirler. Maarif nedir ve ne içindir? Bunlar anlaşılmadıkça, ekseriyetin ulûm ve maarif zannettiğinin zarardan başka bir şeyi yoktur. Maarif böyle sanılırsa sanayi meydana gelmek ihtimali yoktur. Maarif devlet hazinesinden boş yere maaş almak içindir, itikada devam ederse terakki mümkün olmaz."

Muhbir gazetesinin gerek üslûbu, gerek neşrettiği fikirler her tarafta büyük akisler uyandırmaktadır. Bunu sık sık gelen mektuplardan anlıyoruz ve Haleb'den gelen şu mektup Türkçeleşme tarihinde bi-

le yer tutabilir ve dilde sadeleşme ile özleştirme cereyanlarının nasıl yanyana doğduğunu gösterir: "Muhbir'i baştan aşağı okudum. Sevincimden ayaklarım yere basmıyacak bir kılığa girdim. Bunu her kim yapmış ve yazıyorsa Tanrı tuttuğunu kolay getirsin! Kendisinden sonra gelenlere iyi örnek bırakmağa emek vermek ne yavuz yaşamaktır. Tanrı eksik eylemesin. Yurdumuz böyle usulunun (2) gölgesi altında ilerlemekte ve bilgicilerin yönünden yeryüzü güzellenmektedir. Burası düşünülse kolayca bilinir. Yurdumuz için onların şu çalışıp çabalamaları bizce pek beğenildi. Bizi yoktan var edenin yardımı anlarla beraber olsun!"

Muhbir çıktığı vakitler, Girid hâdisesi vardır. Ali Suavi bundan şehirde nümayişler yaptırmak, nutuklar söyletmek, Muhbir gazetesinde de iane sütunları açtırmak ve bu fırsatla vatanperverlik duygularını coşturmak için durmadan uğraşıyor:

"Bir aralık Muhbir gazetesinin sahibi Filip, Nord gazetesinde Mustafa Fazıl Paşanın kâtib-i sır imzasıyla çıkmış olan Jöntürk reisliği beyannamesini Türkçeye tercüme ettirerek gazetesine koymuş. Bundan benim haberim yoktu. Kaldı ki, Bab-ı-âli tercüme ve basmayı bana isnat etti. O tarihten, Fazıl Paşa tarafı addolunmağa başladım. Çok geçmeden Belgrad kalesinin tarihini yazdım, verdim. Filip bastı. Bu tarihte kaleyi fethedenlerle verenlerin isimleri geçtikçe kullandığımız tarihler Âli Paşaya pek tesir etmiş. Gazete bir ay tatile uğradı. Fakat tatil kararı tebliğ olunmazdan önce, kırk milyon nüfusun hayat ve memnâti vükelâ namı ile birkaç kimsenin eyadi-i-mutla-

(2) Uslu - Hakîm.

kasında bulunmaktan ise, milletin intihabı ile beş altı yüz kimseden mürekkep bir meclisan müşaverelerinde olmak elbet hayırlı olduğuna dair bir makale yazıp neşrettirdim. Belgrad tarihi ve Millet Meclisi makalesi, sonra Girid Cemiyetinin ehemmiyeti ve gece gündüz birleşmekte olduğum küçük büyüklerle geçen siyasi bahislerin gürültüsü Bab-ı-âliyi uyandırdı. Tâ ki bir akşam ezan vakti Ethem Efendi namında bir teftiş memuru gelip:

“— Seni Zaptiye Şubesi Muavini Mustafa Paşa bekliyor, dedi.”

“Derhal kalktım. Beni zaptiye kapısına getirdi, bir güzel odaya koydu. İki teftiş memuru da gelip yanına oturdular. Anladım ki, tevkif olundum. O gece orada yattım. Sabahısı Zaptiye Müşiri Hekim Ali Paşa yanına çağırıp Zaptiye Müsteşarı ve Muavin Mustafa Paşa hazır oldukları halde sigara içtik, kahve içtik, ruh bahsi açıldı. Nihayet Müşir Paşa dedi ki:

“— Sizi muvakkaten seyahate gönderecekler. Hasbelicap bir şeydir. Kat’iyyen ilişik etmeyiniz!

“— Kim gönderiyor, nereye gideceğim? Sebep nedir? diye sual ettimse de “hasbelicap”dan başka bir açık cevap vermedi. Müşir kalktı, gitti. O gece orada kaldık. Gece müfettiş *** (3) vasıtasıyla bana bir havadis geldi ki, memur ve ahaliden yüz elli kadar kimse birikip Zaptiye kapısına gelerek beni hükümetten istiyebilecekmiş. Hükümet vermezse zorla almağa ittifak etmişler. Haberi getiren zata böyle hareket olunmasını tenbih ettim. Vakıa tenbihe de ihtiyaç kalmadı, sabah oluverdi. Beni bir alay zaptiye depdebesi ile İzmir vapuruna getirdiler. “Hasbelicap” vapura bin-

(3) O vakit yaşamakta olduğu için ismini saklamıştır.

dik. “Hasbelicap” yanımıza takılan Mülâzim Hüseyin Ağa ile İzmitte çıktık. “Hasbelicap” Kastamonu’ya gittik. Vardığımızda memur, Vali Hamdi Paşaya Zaptiye Müşirinin mektubunu verdi. Bu mektup “Ali Suavi Efendi bu kere hasbelicap Kastamonu cânibine izam olundu”dan ibaretti.”

Vali Hamdi Paşa Kastamonu’da Ali Suavi’ye dostça davrandı... İstanbuldaki tanıdıklarıyla yazışabildiği için sürgünde pek de sıkılmadı. Ora talebesine Mir’at okuttu. Kastamonu’da kaldığı iki ay içinde “Devlet nizamlarına, servet ve kuvvetine dair” türkçe bir kitap yazdı. Kitabın ismi şudur: “Sen, gemidesin!” Bundan başka zamane vak’aları hakkında “Münşiyâne” arabî bir risale, iki cilt de “Şark’da mevcut ilimleri tarif ve garbdekilerle muvazene” eden bir eser daha yazdı. İkinci cildin sonunda Türk dilinin, Türk yazısının, Türk imlâsının nasıl ıslah olunması lâzım geldiği üzerine münakaşalar yaptığını söyler. Yazdığı kitapları çoğaltıp dağıtmak âdeti olduğundan, üç talebesini gece gündüz bu iş için çalıştırdı.

Sürgün hâtıraları arasında derki: “O vakte kadar Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa ile bir münasebetim yokken, Kastamonu’ya biri çıkıp geldi. Bu adam Fazıl Paşa tarafından 90 Osmanlı lirası getirip paşanın beni Paris’e istediğini tebliğ etti. Ben tereddüt edip Avrupaya kaçmağı ihtiyar etmedim. Bu adam (***) paşanın adamlarından (***) Ağa idi. Ondan sonra hükümet tarafından bana maaş bağlanacağı ve İstanbul’a döneceğim hakkında bazı resmî sözler geldi.

“Bir Perşembe günü idi. Mustafa Fazıl Paşanın ikinci bir adamı çıkageldi. Beni alıp gizlice İstanbula götürmeye memur olduğunu, oradan paşanın vekilleri Parise yollayacaklarını beyan etti. Elime de bir

mektup verdi. İçinde derki: “Geçende size 90 lirayı Mustafa Fazıl Paşa gönderdi. Paris’te sizin gelmenizi bekler. Maksudı size Avrupada bir gazete yazdırmaktır. İstanbulda hurufat da satın aldı. Harfler sizden evvel Paris’e varır. Hakkınızda hürmetle beraber refah ile maişetinizi taahhüt eder. Avrupa gibi serbest bir yerde mezalim aleyhine şiddetli eserler yazmak millete büyük hizmettir. Zahmetiniz İstanbul’a Beyoğlu’na kadar gelmektir. Orada sizi bir adam görecektir. Ona teslim olunuz.”

Mektubu okuyunca getirene:

— Haydi sen bu handa otur. Yarın saat dörtte şu hamama gel, soyun, konuşuruz!, dedim. Gitsem mi, gitmesem mi, düşüncesine daldım. Gitmeyi gönlüm hiç istemezdi. Halbuki iki sebep beni gitmeye cebrederdi. Birinci sebep, Mustafa Fazıl Paşanın (Hünkâra mektup) diye neşrettiği risaleyi elime alıp okudukça, âleme karşı gayisizliğini [ihtirassızlığını], ilân eden bir zatı elden gelen hizmetle kuvvetlendirmek hedefi idi. İkinci sebep, Bab-îâli Fazıl Paşanın beni Paris’e kaçırmak üzere adam gönderdiğini haber almış, o adamı ve evimdeki evrakımı tutturmak üzere memur gönderecek diye İstanbul’dan mektupla aldığım havadis idi.”

Ali Suavi’ye İstanbul’dan verilen haber doğru idi. Nitekim Ali Suavi Kastamonu’dan kaçtıktan sonra, iki memur vali Hamdi Paşa’ya zaptiye müşiri İsmail Paşanın (Mahrem) bir mektubunu getirdiler. Bu mektup sonradan Pariste Ali Suavi’nin eline geçti. Ulûm gazetesinde çıktı. Mektup Ali Suavi’nin kaçacağı haber alındığı, hemen evine varılıp evrakın bir torba ile İstanbula yollanması, efendinin oradan

kaçması büyük mes’uliyete sebep olacağı hakkındadır. 10 Mayıs 1283 tarihlidir.

Kaçış hikâyesi hayli meraklıdır: “Adamı tenbih ettiğim hamamda gördüm. Gitmeye karar vermiş olduğumdan akşam hava kararınca eve gelmesini söyledim. Geldi.

— İki beygir bul, İnebolu caddesi üzerindeki mezarlıkta seni beklerim, dedim. Onu gönderdim. Bazı evrakı yaktım. Bazısını da aldım. Arkama bir aba giydim, sarığı belime sardım. Karanlıkta fesle sokağa çıkıp mezarlığa gittim. Herif geldi, bir beygire de ben bindim. 1284 muharreminin 14 üncü cumartesi gecesidi. Yola düştük. Sabahısı İnebolu’ya eriştik. Yani pek çabuk gittik. Halbuki vapur günü değil... Garip tesadüf, Trabzon vapuru fırtınaya tutulup gecikmiş olduğundan bizim İnebolu’ya gidişimizle beraber o da geldi. Hemen acentenin sandalına atlayıp vapura ve kamaraya girdim. Ertesi gün vapur İstanbul boğazına vakitsiz girdiğinden Büyükdere’de demir attı, kaldı. Ben de güverteye çıkıp gezmek istedim. Meğer Kastamonu valisinin ve muhasebecisinin haremelerini uşaklar İstanbula götürüyormuş. Beni tanıdılar, aşnalık etmek istediler. Tanımamazlıktan gelip kamaraya döndüm. Kamara hizmetçisi gelip güverte üstünde bazı adamlar senin için kaçmış filân gibi lâkırdı ediyorlar, dedi. Arkasından bizim adam gelerek: “— Ah yakayı ele verdik!” deyip yığıldı. “— Ne oldu?” dedim. “— Ne olacak? Niçin dışarı çıktın? Şurada bir iki herif var, hoca kaçmış diye söyleniyorlar,” dedi. Fakat dünyada her işin para ile beceriliverdiğini bildiğimden kamarotun eline bir altun sıkıştırdım, “— Beni şimdi karaya çıkar!” dedim. “— Nasıl yapalım?” dedi, yukarı gitti. Tesadüf bu ya,

meğer vapura bir sandal ekmek getirmiş imiş. Kamarot bu sandala bir işaretle dümen altına saklar ve bizi alıp kıç üzerinde dolaştırırken: “— İniniz!” der. Biz hemen iplere tutunup sandala iner, karaya çeker, çıkarız. Ama Beyoğlu’na bizi o gece götürecek bir vasıta bulamayız. Nihayet yürüyerek Tarabyaya gelir, iki çifte bir kayıkta Beşiktaş iskelesine kavleder, çekeriz. Muharrem’in 17 inci gecesi... Hava açık. Ay boğazı gümüş varaklamış... Kürekten su fırtısı kulağa hazin hazin dokunmağa başladı. Düşündüm ki, benim bu yerde toprağım olsun, ben bu yerin en namusluları sırasında bulunmak iddiasında bulunayım, ya ben neden bu yerden mehur oluyorum? Acaba ömrüm vefa edip de bu yerleri bir daha göreceğim mi? Haydi bakalım, dehrin değişikliği çoktur, hele bizim gibilere... Kastamonu’ya gönderilirken Anadolu’da dile düşürmek için söylemiş olduğum bazı şiirler, ki Bolu’da saz aşıklarına tanzir ettirmiştim, kayıkta onları okurdum. Şu beytim bana o gece ne kadar hoş gelirdi:

Çekerler tîr-i cevri sîne-i gayretkeşe lâkin
Bu yolda tîr-i çevre sîne germek kahramanlıktır

Ağzıma geleni de vezne sokardım. Bunları söylemekten maksadım, ne mecburi seyahatten, ne de o gece kayıkta soğuktan titreyişimden, hiçbir şeyden kırılmayıp, bilâkis kendi halimden memnun idim. Saadet dedikleri de gönül rahatlığından ibaret değil mi?

“Beşiktaş’a çıktık. Sürücü beygirleriyle Fazıl Paşanın vekili Avusturyalı Mösyö Doç’ın evine indik. Paşanın Pariste beni beklediğini, ne kadar para istersem vermeye hazır olduğunu söyledi. Bende beş on kuruş olduğundan Paris’e gittikten sonra parayı ne

yapayım, diye almadım. Mösyö Doç o günlerde nezaret altında olduğundan beni bir başkasının evine misafir verdi. 18 Muharrem sabahı bir sandalla Mesajeri kumpanyasının Marsilya vapuruna girdim. Kastamonu’dan beraber geldiğimiz adama para vermiştim. Bana bilet, bir kat pantolon, setre, yelek, sako satın aldı. Kamaranın kapısını sürmeleyip uykuya yattım.”

Vapur Misina limanına girdiği vakit, güverteden etrafı seyreden Ali Suavi, bir sandal içinde iki fesli görür: “Dikkatle baktım. Birini tanıdım, Meclis-i Vâlâ âzasından Ziya bey (Şair Ziya Paşa). O da beni tanıyıp karaya doğru işaret etti. Sandal da sahile doğruldu. Vapurda bana arasına aşnalık eden bir ermeni çocuğu yanıma gelip:

— Tanırmısınız, Ziya beyefendi, dedi.

Bir iki kurcaladım, anlaşıldı ki Fazıl paşa gazeteye mürettip istemiş. Bu çocuğu bulmuşlar. İsmi Agop...

“Yolcular Misina’ya kadar başka vapurla gelmişler. Ziya beyin yanındaki fesli zat da tercüme odası hülefesından ve Tasvir-i efkâr gazetesi muharriri Kemal bey (Namık Kemal).

“Beylerin kaçışlarının sebebini sordum, İstanbulda kalmadıklarına esef ettim. Ziya bey dedi ki:

— Bilirsin ki evim hürriyet ve hak taraflısına açıktı. Alî nazarında suçlu gibi idim. Fazıl Paşa mektubunun türkçe tercümesi benden bilindi. Kıbrıs mutasarrıflığına tâyinim iradesi çıktı. Sadrazam daha ne yapar, bilmezdim. Avrupaya bir seyahat da isterdim. Fazıl Paşa hayli vakittir beni ister, maişetimi taahhüt eder, bir kere onu görüp efkârını anlamak istedim. Eğer hesaba gelirse bir serbest memlekette oturup zalim idare aleyhine paçaları sıvarız.

“Kemal bey — Sen Kastamonu’ya gittikten sonra beni de Tasvir’e yazmaktan menettiler. Erzurum vali muavinliği verdiler. Paris’te Fazıl Paşa seninle beraber gazeteye yazmak üzere beni de ister. Doğrusu Ziya beyi de savuşmağa teşvik ettim. Öyle değil mi, beyefendi? İşte geldik...”

“Marsilya’dan trenle 1284 muharreminde persembe sabahı Paris şehrine girdik. Doğruca Malherbe bulvarında Fazıl Paşa’nın evine indik. Haber verdiler, çıktı, memnun oldu:

“— Benim servetim size de kâfidir, aman çalışım, artık ne olacaksa olsun, elbette bir şey yapalım.”

Orada biraz dinlendiler. Paşa kendilerinin bir yer bulunmak üzere o vakit yardımı ile Pépinière sokağında oturan Şinasi efendiye yolladı. Şinasi efendi onlara aynı sokakta dört numarada odalar buldu.

Bu bir gazetecidir. Gerçi hocalığı sırasında Muhbir gazetesine şöyle bir iliştiğini söyler. Hattâ, Ulûm gazetesi bile bir ilmî ve siyasî tetkikler dergisine benzer. Fakat Ali Suavi’nin belirgen karakteri inkılâpçılık olduğu için, dersini de, vaızını da, bilgi ve yazısını da bu uğurda kullanmıştır. Maksudı halkı uyandırmak ve aydınlatmak, devleti, maddî mânevî bütün tesisleri ile yeniden nizamlıyarak kurtarmaktır. Kırk yaşında ölen, ömrünü dolaşarak, saklanarak, kaçarak, cemiyetler kurarak ve çok defa, kendi el yazısından kendi kopya çıkararak geçiren, eserlerinde hemen her şeyden, hendeseden, ekonomiden, coğrafyadan, hesap, tarih, edebiyat, dil, din ve siyasî ilimlerden bahseden Ali Suavi’yi bir ihtisas adamı örneği gibi gösteremeyiz. Hattâ yazılarının bir kısmında derinlik de bulamayız. Eserlerinin sayısı yüz

yirmi yediyi tutuyor. Büyük bir kısmı basılmamıştır. Bir kısmının adı bile unutulmuştur. Ben bütün bu dağınık yazılarda bazan ara sıra, bazan sık sık çakan ışıklardan bir aydınlık toplamağa çalıştım.

Durmaksızın, yorulmaksızın ve yılmaksızın hakikat bildiği şeyleri öğretmek için çırpınıp durur. Paris’e sığınan, akşama bir övün yemeği nasıl bulacağı bilinmez bir Türk delikanlısının, bir yandan gazetesi ile uğraşarak, bir yandan koskoca resimli bir ansiklopedi çıkarmağa kalkışmasındaki cesaret, ancak inanmış bir inkılâpçının aşkından ve şevkinden başka ne ile izah olunabilir? Ansiklopedinin adı: “Kamus-ül-ülûm vel-Maarif”tir. O, yalnız bir şey düşünür: Türkiye’ye bir ansiklopedi lâzım mıdır, değil midir? Zorluklarını hesaba bile katmaz. Böyle bir teşebbüsü başarabilmek için iki engel vardır. Biri, paradır. Kendi söylediğine göre ansiklopediye yirmi bin resim lâzım. Her biri beş franga kazılsa, yalnız bu dört, beş yüz bin kuruş tutar. Matbaa masrafı da ayrı. Fakat o maddî zorluğun çaresini bulmuştur: 32 sayfalık Ulûm gazetesinin 17 sayfasını Kamusa ayırmak! İkinci engel, Kamusa kaynaklık edecek kitapları bulmakta idi. Şimdi madem ki, Paris’tedir. Bu engel de kalmamıştır. Kendisine soracaklar: “— Kamusu tamamlamak için uzun yıllar ister. Ömrün yetecek midir?”

— Ben başlamağı taahhüt ettim, bitirmeğı taahhüt etmedim, der. Fakat böyle düşünmekten bile hemen cayar:

“— Niçin olmayacakmış? Kamusu ikiyüz elli bin satır hesap ediyorum. Biner sayfadan on cilt. Henüz 32, 33 yaşındayım. Bugüne kadar ağrı sızı görmeyen bir Suavi’ye 26 yıl daha ömür çok mudur?”

Gazetecilik mesleği üzerine düşünceleri şunlardır: “Bir gazete niçin satar? Şart hürriyet midir, para mıdır, üslûp tatlılığı mıdır? Hayır! Beka için şart, bir gazete bir fikir tarafı tutmalıdır. O vakit o fikrin taraftarları da gazeteyi tutar. Düşse kaldırırılar. Londra gazetelerinin her biri bir fırkaya taraftar olduğu için yaşar. Gördüğünü, işittiğini derleyip toparlayıp, ecneblerden tercüme edip beyaz kâğıtları karalayan İstanbul gazeteleri, ki maksatsızdırlar, payidar olamaz.”

Gazete dilini, halkın anlayışına indirmek için, eski inşanın tam tersine bir yol tutar. Gazetecinin vazifesi de edebiyat marifetleri göstermek değil, halkı aydınlatmaktır. O vakitler bir efendi:

— Bir Muhbir’in yaptığı işe bakın, demiş.

Ali Suavi Muhbir’in yanında Hürriyet ve Ulûm gibi yenilerinin ortaya çıktığı övünerek söyler ve: “Halk yakında haklarını anlayacaktır!” der.

Yazılarında padişah, vezirler ve paşalar için hürmet sıfatları kullanmaz: “Hani padişaha, mâlik-i rikab-ül-ümem, vezire, vekil-i-mutlak, düstur-u-mükerrerem, denilen, hani rical ve kibâra, keramet buyurdunuz, âzâd kabul etmez köleniz, can ve başımız yolunuza kurbandır, diyen gazeteler, hani beniasfar çıkacak İstanbullu alacak, âhır Şam, evveli Şam diye yazanlar? Bunlar gittikçe azaldı. Azları da Muhbir, Hürriyet ve Ulûm gazeteleri kırdı ve kırmakta!”

Bu bakımdan tam bir demokrattır. Birinci Abdülhamid’e, resmî yazılarda “bende”, “kul” kelimelerinin kullanılmasını yasak ettiği için rahmet okur: “Ben anlamam ki çarşıda Apostol’un yapıp sattığı şamdan, saraya alınırsa neden şemadân-i-hümayun olur? Ya Kubbealtı teşrifatı? Saçak öpme âdeti? Hani o günkü paşalar, kibarlar cicilerini takınırlar, Kubbe-

altı’nda kurbanlık koyun yahut süt dökmüş kedi gibi uslu uslu dururlar?”

“Ya bir takım kirli, kokmuş ayakları yalayan, o ayakların pis topraklarına yüzünü gözünü bulayanlara ne dersiniz? Nasıl yüzlerini tırmalamaz, dillerini burmazsınız? Öyle ya, türkçesi söylenince, kabul etmem, diye inkâr ederler, fakat arabî, farsî kelimelerle, kadem-i-mübareklerini bûs etmeğe, hâkipay-i-âlilerine rûmal olmağa geldim, diye iğrenmeden her dem söylerler.”

Ulûm gazetesinin 977 nci sayfasında bir yazısı var. Sultan Abdülaziz Paris’te iken neşredilmiştir. Başta Bizansın mübalâğalı teşrifatından bahseder. Bundan seksen yıl önceye kadar Fransa ve İngiltere’de, o günkü İstanbul’a yakın teşrifat olduğunu söyler. Şimdi de Çin fağfuru kendini bütün meliklerden büyük sayar. Öyle ki Avrupa devletlerinden elçi geldikçe, Avrupadaki kulları kendine borçlu oldukları tâzim ve tekrimi takdim eylediler, diye hazzeder. Siyamlılar kendi dillerinde “altın” mânasına gelen “dal” kelimesini yapıştırmaksızın hükümdarlarına hiç bir şey söylemezler. Meselâ “Hükümdarın altın ağzından çıkan altın söz” yahut “Hükümdar altın gözünden altın bakış saldı”, derler: “Hâââ bizde ve acemde padişah ve şaha ait her şeyi “mübarek” ve “hümayun” vasfı ile zikrederiz. Çeşm-i-hümayun, deriz. Bazan da hiç kimsenin arayıp da bulamadığı saadet’i bu yerde kullanırız. Dar-ü-ssaade, Dersaadet deriz.” Ona göre bu mânasız lâkaplar ahlâkı bozar. Güldüre güldüre bayılacak tuhaflıklardan biri de şudur ki Sultanın ağzından yazılan fermanlarda Sultan kendi kendini kibirle, azametle vasfetmesidir. Yine kendi kendini kâh güneşe, kâh aya benzetmesidir.

O sırada Sultan Abdülaziz, prensler ve bir hayli mabeyin adamı Paris'tedir. Ali Suavi'nin bu yazısı onlara, hoş geldiniz yerini tutmuştur: "Sultan Abdülaziz hazretine şunu işittiririz ki iki yüz milyon nüfusun reisi İngiltere Kraliçesinin resmî günlerde ziyarete giden kadınlar onun elini öperler. Eğer kadın asilzade ise Kraliçe onun alnından öpüyor."

Üslûbu, ister istemez zamanının terimlerini ve klişelerini kullanmakla beraber, bizim bugünkü türkçemizin hazırlayıcısıdır. Devrinin edebiyatçıları artık okumuyoruz. Fakat Ali Suavi'nin edebiyatı herkeşe açıktır. Bu üslûp, fikirle kanatlandığı vakit yükseklerde uçmağı da bilir. "Yarım fakih din yıkar" başlıklı yazısının başlangıcına bakınız: "Yarım fakihler din yıkarlar. Hem de yıkılmamış gibi nasayihle (nasihatler) devam ederler."

"Yahudilere havra tohossun (kaleye kapanmak) emretti. Yahudilerde hısn (kale) değil, çit bile kalmadı. Lâkin hâlâ sokaklarını tellerle bölerler. Acaip, ne kavî (kuvvetli) hısn imiş ki yıkılmadı."

"Yahudilerin diğer milletlere teşebbüh (kendini benzetmeğe özenmek) etmemeleri emrolundu. Her veçhe ile benzediler. Ne kavî din imiş ki yıkılmadı."

"Arz yuvarlak demek bir vakit nasara (hıristiyanlar) dininde mürtetlik idi. Kolombos geldi, yuvarlağın altında oturanları gösterdi. Görüp inananlara hâlâ hıristiyan deniyor. Ne kavî din imiş ki yıkılmamış."

"Dünyanın ömrü bin yıldan ibaret olduğunu hıristiyanlara kilise haber verdi. Halbuki bin yıl çoktan geçip, dünya yerinden kımıldamadı. Ne kavî kilise imiş ki yıkılmadı, yani yalancı çıkmadı."

"On dört on beş kurun müddet köca güneş şu küçük arzın etrafında seyretti. Havralar, kiliseler bu güneşi din ipi ile yeddiler. Sonra bir Galile çıktı, hahamlarla papasların ipini koparıp güneşi durdurdu. Arza hareket verdi. Havralar, kiliseler bu hareketi seyrettiler. Yine kilisenin din ipi kopmadı."

"Dünyanın altı günde yaratıldığını inkâra cesaret edenleri Avrupa hıristiyanları ateşe yakarlardı. Âlimler geldi. Hıskatin öyle altı günlük iş olmayıp edvar-ı-âdide (bir çok devirler) ile husul bulduğunu söyledi. Nihayet Papa 1804 te "gün" kelimesine "devir" mânası verilmesine müsaade etti."

"Tevrat'ın mânası "Allahaismarladık" idi. Amma yine kilise yıkılmadı."

Ali Suavi bu yazıda uyanık bir Müslüman. fakat dar kafalı medrese adamlarının amansız düşmanıdır.

"Şu memurlar ki dizlerini titretmeği, büyüüne tabasbus etmeği, yerlere kapanmayı örf, zannederler, kanuna riayet fikri onlara müyesser değildir. Şunlar ki Padişahla uyuşup mesnet sahibi olurlar, her hâdiseyi pamuk ipliği ile bağlarlar. İlim, hüner, servet, itibar ve diğer bir fazilet ile sivrilenin başını kırmağa geçinirler, bunu da siyaset, tedbir ve diplomasi sayarlar, onlarda kalb ve kan ve insaf ve îman kalmamıştır. Nice eskiler vardır ki yeni kanla aşılmaları mümkün olur. Fakat saydığım şu kuruyası kökler aşı tutar mı?"

Gerçi memleketi yenilemek isteyenler çıkmıştır. Fakat ne yazık ki fikirleri birleştiren kimse çıkmamıştır. Ali Suavi burada inkılâpçı hareketin bir lideri olmamasından şikâyet eder. Sultan Aziz cülûs ettiği günler, yeni fikirlerin kaynaşma zamanı idi: "Eski

edep, eski hükümet, eski örf, eski politika eshabına karşı koyucu, muhalefet edici kimseler çoğaldıktan başka fikirler o kadar galeyana etti ki ne Âli Paşanın gadir ve tazyiki teskin edebildi, ne de Fuat Paşa gibi cerbezede nadir bir eski diplomatın parlak işleri göz kamaştırdı. Hayf, bunca seneler geçti, bu kadar nüfustan biri adını ortaya atıp da Yeni Osmanlılar efkârını bir araya toplayamadı. İsmi duymasını istemediğim bir zata reislik teklif olundu, daha o dederecenin sırası gelmedi, diye reddetti.”

Ali Suavi “Şark meselesi” tâbirine bile kızar. Ona göre bir şark meselesi yoktur. İngilterenin şark dâvaları vardır. Osmanlı Saltanatının da şark dâvaları vardır: “Bu saltanat siyaseten ve maddeten Avrupalıdır. Bu saltanat “Şark meselesi” değildir. Onun da şark meseleleri vardır.”

O sırada Bosna - Hersek'te kargaşalık çıkmıştır. Türkiyeye karşı iyiniyet besleyenler de Ali Suavi'nin fikrindedirler: “Devlet Bosna - Hersek'e ordu yollamalıdır. Hakları yerine getirmeli ve mesulleri cezalandırmalıdır. Asıl politika budur. Eğer Osmanlı İmparatorluğu büyük olmak istiyorsa, zengin ve kuvvetli ve kendi kudretinden haberdar olmalıdır. Kendi kuvvetine dayanmalıdır. Avrupa devletlerinin himayelerine nihayet vermelidir. Eğer bütün dünya Bâb-ı Âli'ye hasta diyorsa, Bâb-ı Âli buna inanmağı bırakarak, hayatini hissetmek ve hekimlerine izin vermek sırası gelmiştir.”

Almanya - Fransa harbinin genç ihtilâci üzerinde büyük tesir bıraktığını yazılarından anlıyoruz: “Üç senedir gazeteler Prusya aleyhine yazmadıklarını bırakmadılar. İmparator Napoleon'un en büyük günahı Prusya'ya karşı susması idi. Nihayet harp ilân oldu.

nunca Millet Meclisinde “Harp! Harp!” diye bağırırmaktan başka müzakereye vakit yoktu. Gazetelerinde La guerre fatale bahislerini okurdum. Şimdi Prusyalı galebe edip Napoleon'u esir alınca gûya muharebeden hiç bir Fransızın haberi yokmuş, hiç bir gazetesinin malûmatı ve reyî olmamış gibi bütün kabahatler Napoleon'a yüklendi.”

Bütün Fransa çözülmüştür: “Nerede vatan sevgisi? Yürümeğe kudreti olan herkes kaçıyor. Fransa'dan çıkıp da yaşayabilecek hiç kimse içeride kalmadı. Bir binbaşı ile bir arabada beraber bulunduk. Seddan vakasına dair konuşurken dedi ki, oradaki kuvvetimize göre üç aylık bir muharebe idi. Prusya topçusuna göre dört günlük!”

Cesaretlerinin bozulmuş olduğunu, işi gevezeliğe vurduklarını söyleyerek, halk efkârının parçalanmasına şöyle bir misal verir: Paris'te “Berlin'e gidelim”, diye bağışıarak toplanan gönüllü askerler, orduya vardıkta “Paris'e dönelim”, diye ihtilâl saldırlar.

Paris'e Prusya askeri gideceği sırada, ne matbaa, ne kâğıt, ne posta kalmıştır. Ali Suavi en son trenle Paris'i bırakıp Trouville şehrine gelir. Acaba sulh olur mu, diye bir kaç gün bekler. Uzayacağını anlayınca, dört gün dört gecede Lyon şehrine varır. Hotel d'Europe'da oturur ve “Müşterilerini habersiz bırakmamak için taş tezgâhında, Muvakkaten isimli gazetesini neşreder.”

Lyon'da da aynı anarşiyi görmüştür. Paris bayrağının rengi kırmızı ise, burada üç renkli asmişlar. Asker yalnız bu işle uğraşılıyor. Biri dese ki renk kavgasını önlemek için burada asker tutmak boşuna de-

ğil midir? Geliniz, şu kavgayı sonraya bırakınız, önce Prusyayı topraklarımızdan çıkarınız Ali Suavi'ye göre hemen alacağı cevap şudur: "Vive La république!" Genç Osmanlı bütün bunları Türkiye hesabına görür, ona ders vermek için yazar.

Ali Suavi, İstanbul'da medeniyet namına sadece Fransız sefahetini örnek edinen, saraylar, konaklar ve israf içinde hayat süren, Cevdet Paşanın Etabekân-i-Saltanat dediği gamsızlara ve gittikçe ahlâktan düşen İstanbul halkına sesini duyurmak ister: "İstanbul bundan mütenebbih olmalıdır. Kaldı ki İstanbul Paris'ten beter karı olmuştur. Çünkü Fransa'da sefahet, sefahet diye var. İstanbul'da ise medeniyet diye var. Eğer İstanbul bu kahbeyi defetmezse, bilmiş olunuz ki, bir milyon nüfuslu İstanbul'u korkutmağa on Rus kazağı kâfi gelecektir. İstanbul bir hale geldi ki tüfek doldurmasını bilen kalmadı. Atının kolanını çektiği ve çubuğuna kavı bastığı gibi düşman karşısına göğüs veren Osmanlı kalmadı. Kadınlar tef almak için feracelerini, erkekler rütbe, nişan ve memuriyet gibi oyuncaklar için ırzlarını, namuslarını satıyor oldular."

"Devletimiz için gerek Rusya'ya karşı koymak, gerek Düvel-i-muazzama sırasında bulunmak, gerek beka ümit etmek ne kâğıt üzerinde asker alayları yapmakla olur, ne de saray önünde saksı gibi zırlı gemiler dizmekle olurdu, ancak ıslahat ile olurdu." Ancak Yeni Osmanlı'nın ıslahat dediği şey "İsraf ve sefahete kapılmak, işi başından tutmayıp kuyruğundan tutmak ve binay-i-medeniyetin temelini bırakıp sakfını nakşa özenmek gibi vükelây-ı-haziranın anladığı" şeyler değildir.

Deli Petro Paris'e geldiği zaman Sorbonne kilisesini seyretmeğe götürmüşler. Richelieu'nün statüsü-mü kucaklayıp demiş ki: — Sağ olaydın Rusya'nın yarısını sana verirdim, öbür yarısını nasıl idare edeceğimi öğrenmek uğrunda!"

— 0 —

Bu Yeni veya Genç Osmanlı, sonradan "Genç Türk" dediğiniz bir Jöntürk'tür. Yeni Osmanlı, yalnız zulüm ve istibdada karşı ayaklanmış bir hürriyetçi değildir. Türkiyenin kocadığını ve Türk milletinin soysuzlaştığını iddia eden İmparatorluk mirasçılarına karşı, onun kalkınacağına ve yaşayacağına inanan bir iman adamı, devleti ve milleti için maddî manevî kalkınma ve yaşama çarelerini düşünen, arayan ve zorlayan bir fikir, inkılâp ve hareket adamıdır.

Ali Suavi'ye göre, bir millet ki servet kaynakları kapanmış değil, açılmamıştır bile! Kocamış değil tazedir. "Şu eksik gedik" bir kaç kifayetsiz nizamname ile 1249 ve 1273 tarihleri arasında, Fransa ve İngiltereye ihracat yüzde 635 artmıştır. "Hele bir kere nizâmat-ı-kâfiye ile ırz, mal, can emniyete alınsın, Dicle, Fırat, Tuna ve Nil memleketi olan Türkiye ne genç imiş, görülür."

Fakat içeride bir Bâb-ı-âli idaresi vardır ki siyaseti "Sivrilen başı koparıp cümleyi bir halet-i-cehl-ü-meskenette düpdüz etmektir." Ali Suavi Herodot'un meşhur hikâyesini nakleder: Bir hükümdar ötekine haberci yollamış, "— Acaba ne yapıp da bu kadar huzur içinde kalıyorsunuz?" diye sormuş. Hükümdar, gelen adamı yanına alarak, atını bir tarla içine sürmüş, bütün sivrilmiş başları kopartmış. Dönüp bakmış. Bir düzeltme daha yaptırmış. Bütün ekin sapla-

rı aynı hizayı bulunca misafirine izin vermiş: "Her yeni bazı eskiyi mahvedeceği tabii olduğundan Sultan Mahmut vaktinde derebeylerinin başlarını koparmak belki lâzım geldi. Fakat bu tesviye perdahi öyle ilerledi ki iş hattâ okumuşlukla, istikamet ve faziletle şöhet bulanları ezmeğe ve itiraza meydan veremeğe" kadar gitti: "Teşrifatçı Kâmil Bey, efendilerinden öğrendiği bir kaideyi yarısı fransızca, yarısı türkçe olarak ne tuhaf ifade eder: "— Lettré mi kes!" Ziya Bey bir mecliste bunun cevabının verir: "— Ayvaz mı gelsin?" Halkı devlet işlerinden habersiz bırakmak, Bâb-ı-âli idaresinin kaidesidir. Çünkü haberli olmak, tetkik etmeği gerektirir: "Etrafını görmemesi için değirmen beygirinin gözlerini bağlarlar."

Ruzname sahibi Churchill, Fuat Paşa ile konuştuğu sırada, Âli Paşa içeriye girer: "— Siz ne yaparsunuz, millet cehaletle idare olunur", der.

Genç Osmanlı bu Tanzimat devletlilerine isyan etmektedir: "Bu idare böyle devam eder, gider mi? Bu millet kör kalır mı? Bir Suavi bir kaç senede kaç Suavi oldu? Fuat Paşa dermiş ki Suavi bir değil ki hakkından gelelim, her köşe başından bir kaç Suavi çıkıyor!"

Genç Osmanlı bu türlü Tanzimatçı demek değildir: "Yeni zaman yeni kan ister. Yeni cihan yeni can ister. Bir devleti ihya edenler, hep yeni çanlarla ihya ettiler. Peygamberimiz bu dini putperestliğe henüz meleke kesbetmiyen civanlarla ve yeni fikirlerle meydana koydu. Sultan Mahmut bu devleti yenilerle tecdit etti. Birinci Petro, devletini yeni bir takımla kurdu. Şu kadar ki mahkemeye gelenlere, ben ha-

remeyn-i-muhteremeyn pâyeliyim, huzurumda divan durmamak haddin midir, diye bağırıp çağırdılar: Onlarsa şeriat kanı kalmamıştır."

Bu bir inkılâpçıdır. Din işlerini dünya işlerinden ayırmak fikrini galiba ilk defa ortaya atmıştır. Rejîm dâvasını ele almıştır. Türkçülüğün ve türkçeciliğin prensiplerini koymuştur. Batıl itikatları kırmak ve tefekkür hürriyetini kurmak için akıl erdirebildiği kadar savaşmış durmuştur. Bu işlerde yalnız Tanzimatçıları değil, Genç Osmanlıları da pek geride bırakan ileri görüşleri vardır. "Devlet kanunlarında şeriatin esas tutulmasını isteyen" mücadele arkadaşlarına hayli yukardan bakar. İsmail Hâmi Dânişment, onun, teokrasiye karşı lâysizmi, mutlakiyete karşı halkçılığı, saltanata karşı Cumhuriyetçiliği müdafaa ettiğini yazar.

Pek teferruata girmeksizin "Yarım fakih din yakar" makalesinin alt kısımlarını gözden geçirelim. Ali Suavi, edebe kaidelere dayanarak arabî ibarelerden hüküm çıkarmamın. siyaset ve idare usullerini Kur'anda, Hadis'te ve ulema sözlerinde aramanın mânasızlığı üstünde durur. Fıkıh ilminin en zayıf ilim olduğu hakkında uzun uzadıya tenkidler yapar ve misaller verir. Haydi ibadetler için bunu kabul edelim, der. Ya dünya işleri? Çünkü siyaset ilminin kaynağı coğrafya, iktisat ve ahlaktır. "Eğer ahkâm-ı dünyeviyeyi muamma halleder ve rûmuzat istihraç eder gibi arabî ibarelerin sıyga ve edatları münakaşasından çıkara gelmeseydik" adamakıllı bir memleket idaresi kurmağa muvaffak olurduk. Fakihlerin dayandıkları nelerdir? Kur'an, hadis, icma' ve kıyas! Onlara göre Kur'anda bir kelime, bir harf, bir edat yoktur ki yora yora ondan bir hüküm, veya bir hük-

me işaret çıkaramayasınız. Sonra aynı usulü Peygamberin hadislerine, tanınmış ve inanılmış kimsele-
rin sözlerine kadar tatbik etitler. Amma bunlar üze-
rine bir devlet idaresi kurulamaz: "Nitekim her dev-
let fürsten, rumdan, filândan derme çatma topladığı
nizamlar ve kanunlarla idare etti. İstanbul'da bugün
fransızcadan tercüme ettiği kanunlarla idare edip
gider."

Şarkın akıl tezgâhları bu oyuncakları çıkarırken,
garp ilme ve fenne kuvvet verdi: "Hangi taraf kârlı
çıkı? Hele şurasını biliriz ki mesafeleri indiren on-
lardır. Süveyş kanalını onlar açtılar, dünyayı 80 gün-
de dolaşmak imkânlarını onlar buldular."

Ali Suavi, Kur'anın söylediğinden ne anlaşılırsa
ondan ileri gidilmemeği tavsiye eder. Hadislere ge-
lince, bunların Peygamberin ağzından çıkmış olduğu-
nu nasıl biliriz, diye sorar: "Sahih" dediklerimizi
toplayan kitapları yazanlar dahi Peygamberi görme-
mişlerdir: "Bu hadise "sahih" demek Peygamberin
ağzından çıktı, demek değildir. Rivayet edenler iti-
mada lâyıktır, demektir." Sonra uydurma hadislere
dair fıkralar nakleder. Bağdad'da ölümüne hükmolun-
nan biri demiş ki: "Vallahi ben kitaplarınıza 4000 ka-
dar hadis soktum. Nice helâlleri harama, nice haram-
ları helâle çevirdim." Bir Abbasî halife de "— Zın-
dıklardan biri dört yüz hadis uydurduğunu benim ya-
nımda itiraf etti. O hadisler şimdi kitaplardadır,"
demiş.

Kur'an ne diyor? "Milkte adalet ediniz, hakkı
yerine getiriniz, diyor. İşte bu kadardır bu! Fıkıhtaki
ibadet bahsini dünya muamelâtından ayırıp, bunları
ayrıca ve müstakil olarak tedvin etmelidir."

O zamanlar yazımızı lâtin yazısı ile değiştirmek
fikrinde olanlar da vardır. Ali Suavi, türkçenin okun-
masındaki güçlüğü bir yazı ve imlâ değil, bir dil
meselesi olduğunu, yazıdaki yabancı kelimeleri bil-
mediğimiz ve konuşma dilinde kullanmadığımız için
okuyamadığımızı, nitekim fransızca ve ingilizcede bin
türlü imlâ zorlukları bulunduğunu ileri sürerek, bu
fikri kabul etmezse de bunun da dinle, şeriatle hiç
bir ilgisi olmadığını söyler: "Bid'at, dinde, olmayan bir
şey peyda etmek demektir. Hat gibi meseleler
umur-u-dünyeviyedir. Onları ihtiyaca göre değişt-
tirmekte muhtarız," der.

Hilâfetin hiç bir dinî esası olmadığını bin delil
getirerek ispat eden odur. Ali Suavi'ye göre "Peygam-
ber kendine bir vekil bırakmayarak ölmüştür. Bir
reis bulunmasını, Cumhuriyet usulünde olduğu gibi,
seçime bırakmıştır. Gerçi o vakit Eba-Bekir'e Halife
denmiştir. Fakat bunun sebebi, Peygamber hayatta
iken, bir kaç hizmette Eba-Bekir'in kendisi tarafın-
dan vekil bırakılmış olmasıdır. Daha o vakitler ken-
disine Halife denmişti ki kaymakam yerinedir. Bu
hizmetler ise cismanî hizmetler idi. Halbuki Ömer'e
Halife denmemiştir. Tehzib-il-üs ve diğer kitaplarda
söylendiği üzere, Ömer'e "Peygamberin halifesinin
halifesi" denmiştir. Bunun mânası, Ömer Eba-Bekir'e
halef olmuştur dan ibarettir. Nitekim, Sultan Aziz'e
halife dendiği zaman Sultan Mecid'e halef olmuştur-
dan başka ne anlayabiliriz?"

İslâmda hükümet ruhanî değildir, eski âdil dev-
let reislerine "Emir-ül-Mü'minin" gibi lâkaplar halk
tarafından takılmıştır. O halde eğer "İstenerek" se-
çilen reise "İstenerek" itaat edilmek ve "İstenerek"
lâkap verilmek usul idi ise "Cesaretle ve tereddütsüz

hükmederiz ki halife, imam, padişah, hiç biri Peygamberin kaymakamı, vekili değildir.”

Cuma günleri, bayramlarda halk nerede toplanacaktır? Bu kalabalıklara kimler nutuk söyleyecek ve neler diyecektir? Bütün bunları hükümet bilmelidir: “İşte cuma ve bayram namazları halife iznine bağlıdır, lâfı bundan çıkmadır.”

İslâm devletinde nasıl ruhanîlik yoksa, mutlakiyet de yoktur. Avrupada Millet Meclisleri ile idare olunan hükümetlerde nasıl hükümdarın bazı imtiyazları varsa, İslâm hükümdarlarının da öyledir. Fakat İslâmda hükümdar ceza görür: “Hal’ nedir? En âlim, en sofu müslümanların temiz elleri halife ve sultan kanlarına bulaştı. Yetmiş iki halifenin üçte biri katlolunmuştur. Gözleri oyulanlar, zindanda çürütülenler hayli var. Osmanlı sultanları daha bahtiyardır. Yalnız ikisi katlolunmuştur. Fakat hal’olunanlar, itaatten çıkılanlar az mıdır?” Tabii bu cezalandırma hakkı da, bir çok defalar, kötüye kullanılmıştır.

Tekkecilğin ve dervişliğin İslâm memleketlerini medeniyetçe, sanat, ticaret, iktisat ve imarca geri bıraktığını söyler. Tekke ve zaviyeleri İslâm âlemi içine sokmuş olanın bir hristiyan olduğunu, çünkü dervişliğin aslı rahiplik olduğunu, şahitler göstererek, iddia eder.

Ulûm gazetesine resim konmuş olmasını İstanbul softaları dillerine dolamıştır. Gazetesinin 1282 nci sayfasında Ali Suavi bunlara cevap verir: Peygamber devrinde Mekke’de put yapılırdı, resim ve nakış yoktu. Onun için yasak edilen heykeldir. Bu da insanları puta tapınmaktan kurtarmak içindir. Artık bu hükmün de yeri kalmamıştır: Çünkü Müslümanların

yapacakları heykele tapınacakları korkusu yoktur. Nice halifeler, hükümdarlar ve vezirler resim yaptırmışlardır. İslâmda nice meşhur ressamalar gelmiştir. Hicretin üçüncü asrındaki ressamalarla övünebiliriz. Emevî halife Abdülmelik Kudüs’te yaptırdığı caminin duvarlarını timsal-i-nebevî (Peygamberin resmi) ile süslemiştir. Bağdad’da Mansur kubbesi üstünde mızraklı bir süvari heykeli vardı. Bunu yaptıran da bir halifedir. Semerkand’da Timurlenk bir müze yaptı. İçine resimler ve heykeller koydu: “Hind’e ve Tatarlara gitsek, her tarafında evliya, enbiya, ulema, mülûk, vüzera, şuaara ve âşık resimleri görürüz. Acemistan’da, resimden geçilmez. Endülüs âlimleri resimli kitaplar yaptılar. Ben geçen gün Paris müzesindeki resimlere bakarken, Timurlenk’in Semerkand’daki müzesini düşündüm. Bizde Timurlenk’e ikinci olabilecek bir akıllı geçmediğinden Şark eserleri Avrupa müzelerine taşınmış ve taşınmakta olduğunu düşünerek melûl oldum.”

Kur’anın her milletin dilinde okunabileceği hakkındaki İmam-ı-Azam fetvasını hatırlatan Suavi, hutbelerin arapça okunmasıyla alay eder. Her tarafta türkçe okunan ezanın 1950 politikacıları tarafından arapçaya çevrildiğini görseydi, 19 uncu asrın bu uyanık sarıklı milliyetçisi kimbilir nasıl isyan ederdi?

Bir çok ileri görüşleri ve işlerini methettiği Sultan Mahmudun bazı bâtil itikatlardan kurtulmaması olmasını başlıca kusurları arasında sayar. Mısırlı Mehmet Ali’ye karşı bizzat muharebeye gitmek için hareket etmiş, Boğazın Asya yakasına geçerken be- lindeki İkinci Süleyman’ın kılıcı kazara suya düşmüş. Bundan “tetayyür” ederek (meş’um addetmek) geri dönmüş.

Bu bir türkçü ve galiba ilk türkçüdür. Meşrutiyet yıllarında "Türk Yurdu" veya "Yeni Mecmua" odalarında buluşan Ziya Gökalp ve Akçuroğlu Yusuf la ve arkadaşları ile görüşen gençlerin dilinden Şipka kahramanı Süleyman Paşanın, Bursalı Tahir Beyin ve Necip Âsım'ın adları düşmezdi. Gittikçe yayılan ve kökleşen türkçülük hareketinin Osmanlı âlemindeki müjdeleri böyle bir kaç kişi idi. Çünkü Süleyman Paşa, ilk defa, kendi tarihinde dünya Türklüğüne bir fasıl ayırmış ve onun bir fatihler ırkı olduğunu yazmıştır. Çünkü Bursalı Tahir Bey Türklerin ilim ve fenne hizmetlerinden bahseder bir kitap yazmıştır (4). Bizden öncekiler Osmanlı veya Müslümandırlar. Türklüğü kimse üstüne kondurmaz. Frenklerin ve onlara uyan Osmanlı alafrangalarının edebiyatı, hepimizin ruhunda onulmaz bir aşağılık duygusu yaratmıştır. Yavaş yavaş kendimizi bulmak istiyorduk. Edebiyat-ı Cedide romancılarından birinin hikâyesinde "Türk" kelimesini görünce âdeta sevinirdik. Bir Osmanlı efendisinin yazısına ırkımızın adı geçmesinden şeref duyardık. Bu aşağılık duygusu Mustafa Kemal'in tarih ve dil üzerine çalıştığı günlere kadar sürdü. Hattâ Mustafa Kemal'in tarih ve dil üzerinmeki çalışmaları bu gururlu adamın, nasıl şarkta hanedan kuranlar bilginleri toplayıp kendilerine bir asillik kütüğü icat ettirirlerse, kendi ırkına bir üstünlük yaratmak için zorlamalar gibi gösterilmek istenmiştir. Ben Atatürk'ün, ifrada kapılsa bile, yaptığı işe inandığını yakından bilirim. O bilâkis, nasıl Anadolu

(4) Ali Suavi'nin adını zikretmek artık yasak olmadığı zaman Bursalı Tahir Bey Türkçülük tetkiklerinde "Ali Suavi'ye minnettar ve onun medyun-ı-şükranı" olduğunu yazar.

Türklüğünü köle olmaktan kurtarmışsa, Türk ırkını frenk tarihçilerinin ve edebiyatçıların kötülemesinden ve küçültmesinden ve ne ilim, ne edebiyat dili olmak için hiç bir değeri olmadığı söylenen Türk dilini arapça ve farsça yamaklığınan kurtarmak için uğraştı, durdu ve bu rüya içinde gözlerini yumdu. Zorlamalar yaptığı da doğrudur: Nasıl ki herkesin aklını şaşırtan en büyük zorlamayı, bu memleketi ve bu milleti Birinci Dünya Harbini kazanan, zafer sancığını ellerinde tutan, karada, denizde ve gökte dünyaya hükmeden devletlerin istilâsı altında istiklâline kavuşturmak için yapmıştır.

☞ Kendini aşağılık duygusundan belki de ilk kurtaran, tarihe ve ilme sarılarak, vatandaşlarını Türk ırkının ve dilinin üstünlüğüne inandırmak için çirpınan inkılâpçı, Ali Suavi'dir.

Ali Suavi'nin Paris'te bulunuşu, meşhur Gobinaud'nun fikirleri ortalığa yayıldığı ve revaç bulduğu devre rasgelir. Gobinaud eserini bundan on beş yıl kadar önce yazmıştı.

Ulûm gazetesinde Türklerin sadece asker ve fatih bir ırk olmayıp, dünya medeniyetine kuruculuk hizmeti gören büyük bir ırk olduğuna dair yazıları vardır. Yazmış olduğu Umumî Türk Tarihi basılmadan kaybolmuştur. Suavi, Avrupada bir ırk meselesi çıktığını ve bir kavmin kabiliyet ve istidadını anlamak için hangi ırktan olduğu sorulduğunu söyliyerek ve türlü adlar taşıyan bir çok kavimlerin Türk aslında olduğunu izah ederek der ki: "Türkler sonraları Farsa, Anadoluya ve Rumeliye yayıldılar, Mısır'a indiler. Fethettikleri yerlerde nice hanedanlar bıraktılar. Gazneviler, Selçuklar ve Osmanlılar bunlardır." Türkler ilimde birincidirler. Bir İngiliz âlimi-

nin sözü zikrederek: "Dünyaya ilimleri, sanayii ve medeniyeti öğreten kavim, Türktür." Hayvan ehli- leştirmeyi, kanallar açmayı, maden işletmeyi, tarihi ve edebiyatı yayanların Türkler olduğu kolayca ispat edebileceğini ilâve eder. İslâmlıktan sonra Türk ül- kelerinde yetişen âlimlerin hesabı yoktur: Fârâbî, İbnisinâ, Buharî, Matüridî, Mergınanî, Cevherî, Gaza- lî, Fusî, Zimahşerî Teftazanî, hep Türktürler. Kütüp- haneler Türk yurtlarında yetişen bilginlerin eserleri ile doludur. Zikrettiği şahitlere göre, Türklerin oturdu- ğu ülke ortaklaşa bir ev gibidir. Herkes başkasının evine kendi evi gibi iner. Biri bir evin kapısını açık bulmuş. Kapanmaması için de kanatları mihli imiş. Sormuş: "— Yüz yıldanberi evin kapısı misafire açıktır", demişler. Yine bu şahide göre "Türkler ilim ya- parlar, marifet yaparlar, yol yapar, misafirhane kurar ve medrese yaparlar." Harzem ve Horasan âlimlerinin fürs olmadıklarını hatıra getirir. Bazılarının aileleri Türk olmasa da, Türk hükûmetlerinin teşviki ile ve onların idaresi altında yetişmişlerdir. Cebrin altı me- selesini yirmiyeye çıkararak Türk bilginleridir. İlk med- reseleri Türkler açmıştır. Ali Suavi bugünkü arapça- yı dahi Araplara maletmez. Kendisi sorar: Acaba İslâm- da ilim lisanı niçin arapça idi? Yine kendi cevap verir: Fakat bu arapça Arabın mıdır? Kur'an dili git- gide kaybolmağa yüz tutmuşken, fürs ve Türk üstad- ları bu lisanın sarfını, nahvini ve lûgatini yaptılar. Onu öyle bir dil haline getirdiler ki dördüncü ve be- şinci asırlarda ilim ve sanat adamları için onu öğren- mekten başka çare yok idi. Arapça, önce Arap dili idi. Sonra İslâm dili olmuştur. Araplar dahi bu dili öğren- mek için Irak, İran, Maveray-ün-nehir ve Endülüs şe- hirlerine geldiler: "Endülüs âlimleri Arap değildi.

Araptan "Hâki" çıkmıştır. Âlim yok gibidir. Babaları- mız arapçaya bir yabancı dil diye bakmadılar. Arap- çayı İslâm milletler için ilim dili yapmakta sır, ne Kur'an, ne din meselesi olmayıp büsbütün başka me- seledir. Merakeş'ten Pekin'e kadar hutbeleri aynı di- de okutup, ırk farklarına rağmen, Müslüman millet- ler arasında bir vahdet yapmaktı."

Suavi Osmanlılardan misal verir: Harpten nefes alır almaz ilme koyulmuşlardır. Okutma ve öğretme parasızdır. Şemseddin ve Kadızade heyette ve riyazi- yede eşsiz idiler. Sultan Mahmud zamanında İstan- bul'a gelen Paris'te Şark Cemiyeti âzasından bir İn- giliz, Osmanlı âlimlerinin bir çok şubelerde ve ekono- mi politikte herkese üstün olduklarını yazar. Hesap Osmanlılarda çok ileri idi. Ali Suavi'nin şahit göster- diği bir frenk âlimi "Hesap kaidelerinin türkçeden tercüme olunmasını,, tavsiye etmiştir. Felsefeden bahsolunsa, kimse Osmanlılarla çıkışamaz. Osmanlı- lar kitap yakmamışlardır. Kimse kitap yazmaktan men- edilmemiştir. Ancak cevaplar ve reddiyeler yazıl- mıştır. Arapça yazan Türklerin bu dili Araplardan iyi yazdığını bizzat kendileri itiraf eder. Türkler arapça ve farsça ile kanmayarak, Yunan, Lâtin, Al- man ve Fransız dillerinden ve başkalarından tercü- meler yaptılar. Fatih Mehmet Plutaçe'ı türkçeye çe- virmiştir. Suavi, daha bir yığın tercümeden bahse- der. Bir çok Türk âlimlerinin de eserleri frenkçeye naklolunduğunu söyler. İstanbul'da 900 cami ders öğ- retmeğe açtı, der.

İsmail Hâmi Danişmend, Ali Suavi'nin Türkçülük dâvasının şöyle hulâsa etmiş: 1 — Türk ırkı, aske- rî, medenî, siyasî rolleri bakımından bütün ırklardan üstün ve eski bir ırktır. 2 — Türk dili, dünyanın en

zengin ve mükemmel dilidir. 3 — Türkler dünya kültürü üzerinde büyük roller oynadıktan başka, İslâm kültürüne dahi en büyük hizmeti onlar yapmıştır.

Bu iddiaları tarih ve ilim adamlarının tartışmalarına bırakıyoruz. Fakat şurası var ki Türklük gururunu bu kadar derinden duyan, frenk tenkidçileri karşısına dar İslâmlık - Hıristiyanlık çerçevesini kırarak, ırkının İslâmdan önce ve sonraki medeniyet ve kültür dâvası ile çıkan ilk inkılâpçımız şüphesiz Ali Suavi'dir.

Bu bir Türkçesi ve ilk Türkçesidir. Yazı dilini konuşma diline yaklaştırmak ve imlâyı sadeleştirmek için Muhbir gazetesinde nasıl çalıştığını yazmıştı. Fakat Ali Suavi'nin dilciliği gazeteyi halka daha kolay okutmak ve onunla daha iyi anlaşmak gibi dar bir çerçeve içinde kalmaz. Genç kalemler ve Ziya Gökalp'tenberi gelişip giden millileşmenin, kaba taslak da olsa, hemen hemen bütün esaslarını o koyar. Hattâ terimler ve ilim dili bahsinde Ziya Gökalp'ı hayli geride bıraktığı olmuştur.

Şüphesiz böyle bir dâvanın, Türk dilinin kuvvetine, zenginliğine ve yeterliğine inanmak gibi sağlam bir temeli olmalıdır. Ali Suavi Türk diline ait Şark ve Garp kaynaklarında ne yazılmışsa hemen hemen okumuştur. Ona göre türkçenin, bir çok bakımdan, başka dillerden üstün olduğu iddiasına şaşılmalıdır. Bu üstünlüğü yalnız farsça ve türkçe dillerini birbiri ile kıyaslayarak türkçeyi tercih eden "al-lâme ve edib ve şairimiz vezir" Mîr Ali Şirnevayi değildir. Türk gramerine dair ingilizce bir eser yazan Arthur Lumley David "seviştirmemek" gibi türkçe sekiz harfli (eski imlâda öyle idi) bir kelimenin ingi-

lizcede ancak on kelime ile karşılanabileceğini yazar. Hele "seviştirmemek" kelimesinin karşılığı elli bir harfli on iki kelimedir. Amerika lisanelerinden biri 1866 da türkçenin "Pek tatlı, pek mânalı âhenkli ve söylenişi kolay" bir dil olduğunu söylemiştir.

Rahmetli Şemseddin Sami gibi ona göre de "Osmanlıca" adlı bir dil yoktur. "Osmanlı" bir siyasî "ünvan"dan ibarettir. Gerçi türkçeye arapça ve farsçadan bir çok kelimeler girmiştir. Rumca ve italyancadan da öyle: "Fransızcadan karışanlar da yüzü geçti." Fakat bundan ne çıkar? Ali Suavi özleştirmece değildir. Hattâ yabancı dillerden girme kelimelerin bir dili zenginleştirdiğini söyler. Çünkü yabancı kelime ile beraber "Lûgat mânasının altında gizlenen fikirler dahi girerek" dilin anlatma kuvveti genişler. Ali Suavi arapçayı misal gösterir: İçine bunca yabancı lûgat karışmakla beraber yine arapçadır. Süyûtî Kur'andaki Habeş, Acem, Hint, Türk, Zenci, Nabit, İbranî ve Rum dillerinden geçen kelimeleri sayıp döker. Kur'anda hem muarreb hem dahil, yani hem Araplaşan hem de Araplaşmayan cinsten yabancı kelimeler vardır. "Arabî-yi-mübin" demek, Arabın anlayacağı dil demektir. Kur'an dili budur. Her lisan da böyledir. Fransızca ve ingilizce, Yunan, Lâtin, Cermen, Arap, Acem, Türk dillerinden aldıkları kelimelerle genişlemiş değil midir: "Arapçayı misal aldığımızın sebebi onun sâf sayılmasındandır. İspanyol ve Portekiz dilleri arapçadan kelimeler aldılar, fakat onları Araplar da başka dillerden aldılar. Türkçeye de bey, tuğ, su, yağ ve yaz gibi kelimeler çinceden girmiştir."

Ali Suavi, asıl meselenin yabancı kelimeleri benimsemekte ve millileştirmekte olduğunu ileri süre-

rek, türkçenin kendi ekleri ile, tasrifleri ile bunu sağlayabilecek zenginlikte ve kuvvette olduğunu izah eder. Türkçede “dahil” yani girdiği gibi kalan kelime olamaz. Biz Araplardan kitap ve âlim kelimelerini alırız. Fakat onları cemettiğimizde “kütüp ve ulema” değil, “kitaplar ve âlimler” deriz. 1908 Meşrutiyetinden sonra Selânik’te çıkan “Genç Kalemler” dergisinin türkçeleştirme prensibi de bu değil mi idi: “Bir dil başka dilden kelime alabilir, kaide alamaz!”

Terim dâvasını bugün dahi katî bir formüle bağlamış değiliz. Ali Suavi’nin de o vakit bir çırpıda bu dâvayı halletmiş olduğu söylenemez. Ziya Gökalp arapçayı ilim dili kaynağı olarak tutmak, yalnız tasriflerde mümkün olduğu kadar türkçeleştirme fikrinde idi. Meselâ realite karşılığı “şe’niyet” demiş, fakat bir yandan “şe’ni”, bir yandan da “şe’niyetçilik” şekillerini almıştır. “Mefkûre” kelimesini uyduran da odur. Çünkü bu bir uydurma kelimedir. Abdullah Cevdet terimleri Grek-Lâtin kaynağından almak taraflısı olmakla beraber, o da, Ziya Gökalp’ın tersine, tasriflerde arapçayı tuttu: “Psikoloji”yi “Psikoloçya” şekline sokmasının sebebi “Psikoloçyaî” diyebilmek içindir. Ali Suavi terimleri ikiye ayırır: Her milletin kendi dilindeki kelimelerle ifade etmiş olduğunu biz de alıştığımız kelimelerle ifade etmeliyiz. Meselâ Fransızların “Chemin de Fer”, İngilizlerin “Rail way” dediğine biz de “demiryolu” deriz. Fakat bir terim, ki Avrupa ilim dilleri, nereden geldiğine bakmaksızın, kullanmaktadır, biz de onu değiştirmeyiz. Ne “oksijen”in, ne de “fotograf”ın türkçesini aramağa lüzum vardır. Bu türlü terimler yunanca, fransızca veya ingilizce olmaktan çıkmıştır, ilim diline mal olmuştur. Biz bu yolu bırakıp da “asl-ül-hâmız” veya

“ümm-ül-hâmız” yahut “havay-ı-hayatî” gibi terimler araştırarak abesle uğraşmamalıyız. Burada Ali Suavi’nin ışıklarından biri daha çıkar: “Keşke bütün milletler aynı lisanı konuşsaydı, diye düşünülürken, velev bin kelimecikle anlayış birliği temin etmek yerine hiç bir dilin yapmadığını” neden yapmalıyız? İsmail Hâmi Danişmend diyor ki: “Zaten Türk dili ile Hind - Avrupa dilleri arasında ilk etimolojik mukayeseyi yapmış olmak şerefi Ali Suavi’ye aittir. Garbın ilmî istilahlarını aynen kabul etmek teklifinde belki de bu çok mahdut, fakat çok mühim mukayesenin tesiri olmuştur.”

Ali Suavi, türkçeye din dili şerefini de vermekte Atatürk’ten hemen hemen yetmiş yıl önce gelir. Bize namaz sûrelerinin türkçeleri dururken ve türkçe tefsirler varken “Medreseler hâlâ neden arapça tefsir okutulmalı?” diye sorar. Tefsir türkçelerinin yanlış veya güzel olmadığını iddia etmenin cehaletten ileri geldiğini söyler: “Türkçe tefsirler, arapça olanlar kadar güzeldir,” der. Yukarıda söylediğimiz gibi, Türkler arapçaya din dili diye sarılmış değildirlen. Zati Kur’an’ın arapça olması İslâmlara cebredilmiş midir? İmam-ı-Âzam Arap olmayanların Kur’anı tercüme etmelerine cevaz vermiştir. Halbuki aynı İmamın mezhebini güden âlimler bu fetvayı tutmamakla kalmamışlar, nice müftüler arapçadan başka dilin konuşulmasını bile yasak ettiler, hattâ İmam-ı-Âzam’ın sonradan bu fikirden caydığına dair bir fetva bile uydurdular.

¶ Ali Suavi hele hutbelerin hemen türkçe okutulmasını ister. “Zamane hutbesi” yazısı, bugünkü arapça ezanlar gibi, devrin geri kafasına karşı acı bir hicviyedir. Sahabeden biri gelse de, Ayasofya camiinin-

deki hutbeyi dinlese acaba ne der? diye sorar. O sahabe ki hutbeyi, dinleyenlerin anlayacakları dilde nasihat, tebliğ, emir ve nehiy vasıtası sayar, gerektiğinde hutbe harp tedbirlerini anlatmak ve harp ilân etmek gibi işlere yaradığını bilir.

“Bizim huruç, binişli, burç sarıklı, sırmalı cicili bicili hatip efendinin o süslü minbere çıkıp, Türklerin anlamadıkları dilde araban veya acem aşiran makamında tutturup Elhamdülillâh (yüz seksen elif miktarı), Elhamd-ul-ilhah-il-lezî (yetmiş elif miktarı) metleri boğaz boğumlarına taksim ederek nağmeler çevirdiğini görse, bu minbere çıktın, bağırdın, çağırdın, muradın ne idi, diye sorsa...” hatibin cevabı şu: “Ne cahil a'râbisin, beni bağırdı, çağırdı samyorsun. Ben araban'dan girdim, aceme atladım, acemden ısfahan'a geçtim.” Sahabe der ki: “Ben de Bedir gazasında bulundum. Şam fethinde hazırdım. Bu övünmeleri şimdi bırakalım. Sen minberde ne dedin?”. “— Hutbe merhum büyük İmam efendinindir. Ben onu hutbe mecmuasından ezberledim. Ondan cahiller ne anlar?” “— Ben sana mâna sordum. Sen tegannî ederken kalbe ne mâna düşer?”. “— Ben sana araban'dan, ısfahan'a gezindim, dedim. Sen bunu seyahat sandın. Şimdi de mânasından sual edersin. Ben hutbe okurken parmaklarımla dümtük vurmaya bırakıp da ne düşüneceğim? Sonra makamı kaybedip rezil mi olacağım?”

Türk sanatkarı İtrî'nin bestelediği ezanın, ki namaz vakti geldiğini halka bildirmekten ibarettir, türkçe okunmasına karşı bugün isyan edenler kadar, bir te'vil yolu bulmak için, arapçaya din dili diyenler Ali Suavi'den bir asrın dörtte üçü kadar ileride mi, yoksa ondan da hiç olmazsa bir asır geride midirler?

Amma o, uğruna başını da vereceği fikirlerinin adamı idi.

İnkılâplarımız arasında “Tevhid-i-tedrisat” kanunu ile övünürüz. Bu kanunla bütün gençlik tek bir eğitim sistemi altına alınmıştır. Eski kafayı yetiştiren ve irticai beslemekten başka bir işe yaramayan medreseler kapatılmıştır. Yarım asırdan fazla gecikmiş olduğumuzu Ali Suavi'nin o zamanki tenkidlerinden anlıyoruz.

Ali Suavi'ye göre, kurtulmanın ve ilerlemenin temeli, maarifi nizamlamakta ve bütün halka yeni terbiyeyi vermektir. Bir defa matbaayı çok geç almışızdır: “980 de İstanbul'da Yahudilerin matbaası vardı, Millet-i-hâkime'nin matbaası yoktu. 1139 a kadar kabul edilmemiştir. 1139 da kurulan Matbaa-i-Âmire, ki hurufatçısı da, mütercimi de, müellifi de, müretti-bi de, musahhihi de, tabii de tek bir adam. İbrahim Efendi idi, bu matbaa 25 cilt üzerine 18 kitap çıkarılmıştır: İki el bir baş bundan fazla iş göremez” Sultan Mahmut 1158 de matbaayı tekrar açtı. Kur'an ve hadis müstesna, arabî, farsî ve türkçe kitaplar basılmayı emretti: “Sani, Şakir ve Suphi tarihlerinden başkasını bilmiyorum. Bunlar ise 1198 de basılmıştır. Demek ki matbaa 29 sene tatil halinde kalmıştır.” 1198 ile 1226 arasında 42 kitap daha basılarak matbaa 4 sene daha durmuştur: “Yazma devrinde bile daha çok kitap vardı. Şimdi matbaa var, o kadar çıkmaz. Sebebi nedir? Çünkü başta bulunanlar ilmi severler ve şart sayarlardı. Bugün ise Maarif Nazırında bile ilim arandığı yok.”

Tanzimat maarifinin çürüklüğünü tenkid etmeden önce umumî durumu şöyle izah eder: Eskiden-

beri iki öğretim kaynağından biri medreseler, ikincisi subyan mektepleridir. 1197 de İstanbul Kadısının verdiği rakama göre yalnız bu şehirde 1255 subyan mektebi vardır. Cami veya medrese yapan herkes, bir de mektep yapar. Bu mekteplerin ders programı şudur: Mushaf, ilmihal, hat, imlâ. Bazısında arapça sarf, türkçe ile hesaptan, galiba bugün dört işlem dediğimiz, âmal-i-erbaa. Mekteplerde okuyanların nispeti ancak yüzde beştir.

1177 de medreselerin sayısı, cami odaları ve zaviyeler müstesna, 275 ti. Bağdad, Mısır, Bursa gibi yerlerde kırk, elli, nihayet yetmiş yakın, Anadolu kasabalarında üçer dörder. hattâ büyücek köylerde bile birer medrese vardır. Medrese programları şudur: Sarf ve nahiv, mantık, maanî ve beyan ve bedî, usul-i-hadis ve hadis, usul-i-fıkıh ve fıkıh, tefsir, riyaziye, heyet, mev'ıza, ilm-i-keîâm, hikmet. Tatil zamanında da "Çüyyat" denen fenler okutulurdu. Tarih ve coğrafya gibi ilimler medresede gösterilmez, herkesin hevesine bırakılırdı. Sonraları riyaziye ve hendese de terkedilmiştir.

Medrese talebesi iki kısımdır: Bir kısmı sarf ve nahiv, mantık, akaid okurlar, o kadar! Bunlar yekûnun yüzde altmışıdır. Talebeyi askere almamak ve "medrese nişinlik", yani medresede yatıp kalkmak ve fodla denen ekmek tayını almak bu türlü talebenin sayısını durmadan arttırmıştır. İkinci kısım talebe icazet alınca kadar okuyanlardır ki yekûnun yüzde beşini geçmez.

Hükümet ne hocalara. ne de okuttukları kitaba müdahale edemez. Hıristiyanlar da çocuklarını diledikleri gibi terbiye etmekte serbesttirler.

Ali Suavi'ye göre medreselerin kusurları şunlardır: 1 — Başlangıçtanberi hesap, coğrafya, inşa gibi dersler olmamak, 2 — Hocaların ehliyetine, nasılı ve ne öğrettiklerine bakılmamak, 3 — Riyaziye ve hikmet dersleri çok noksan olmak, 4 — Bir takım ilim ve fen şubeleri "Çüyyat" sayılarak büsbütün ihmal olunmak, 5 — Kitap basılmamak.

Nihayet Üçüncü Selim devrinde bilhassa devlet ihtiyacını gözönünde tutan bir hareket başlamıştır. Fakat sadece "mühendishane-i-berriye" açılmıştır. Sultan Mahmud memur yetiştirmek için iki "mekteb-i-maarif", bir de "mekteb-i-harbiyye" ve mekteb-i-tıbbiyye" açtı.

Abdülmecit devrinde Bâb-ı-âli'de, maarif ihtiyaçlarını tetkik etmek üzere, bir meclis kurulmuştur. Âzanın hepsi memurlardan ibaretti. İçlerinde sonradan Sadrazamlık eden Âli Efendi ile Fuad Efendi de vardı. 1263 Ağustosunda bunlar bir proje verdiler. Esaslar şunlardır: 1 — Daimî bir maarif meclisi teşkil etmek, 2 — Mektepleri subyan, rüştiye ve âli mektepler diye üçe ayırmak, 3 — Medreselere dokunmamak.

Maarif meclisi teşkil edilmiş ve akademi yerine geçmek üzere "Encümen-i-dâniş" için bir büyük binanın temeli atılmıştır.

1197 de İstanbulda 1255 mektep varken, 1268 de sayısı 396 ya, 1280 de 280 e indi: "Yanan yapılmadı, harap olan bakılmadı." Rüştiyelerin programları da eksik ve kötü idi. Âli mektepleri ıslah etmek üzere bir zamanlar Maarif Nazırı Kemal Efendi Fransa, İngiltere ve Almanyaya gitti. Dönüşünde bunun çok vakit ve masraf istediğini ileri sürdü, "bırakıldı".

Nihayet yeni meclisler, yeni projeler, yeni teşebbüsler ve hepsinin neticesi aynı!

Ali Suavi, bazı medreselerin zaten belli maksatlar için kurulmuş olduğunu söyler. Meselâ Süleymaniye tıp, Şehzade hendese medresesidir. "Eski zamanlarda sultanlara davul çalanlar da sarıklı idiler," diyen Ali Suavi, Meşihat Dairesine bağlı olarak din dersleri gösterecek olanlarından başka bütün medreselerden sarığı kaldırmak ve hepsini sivil mektebe çevirmek fikrini ortaya atar. Din adamları yetiştirecek medreselere de türkçe, hendese, coğrafya, tarih, yeni ve eski hıyret derslerinin konmasını ister.

"Tevhid-i-tedrisat"tan maksat da bu değil midir? Ali Suavi'nin tenkid ettiği medreseler, zamanına kadar bozula soysuzlaşa gelmiş olanlardır. O da, Cevdet Paşa gibi, eskiden büyük ilim adamları yetiştiren çağdaş garp maarifinden çok ileri medreselerin parlak devrini unutmaz. Mesele medresede de değil, okunanda ve okutandadır. Asıl derde çare bulmadıktan sonra medresenin adını mektebe, mektebin adını okula çevirmekten ne çıkar?

Ali Suavi garp eserlerini tercüme edecek bir heyet kurulmasından ve bilhassa terimler işinin halledilmemesinden şikâyet eder. Gerçi bu terimler işi daha sonra halledilecektir, fakat medresenin tahakkümü altında! O kadar ki yirminci asrın ilk dekadında ileri milliyetçilik dâvası güden Ziya Gökalp bile, arapçanın Türkler için bir ilim dili olduğunu söylemek zorunda kalacaktır. Bugün ona sade Türklerin din dili diyoruz. Bir gün hiç şüphesiz bundan da kurtulacağız. Fakat ne zaman? Henüz Türkiyede Tanrının ululuğunu türkçe veya arapça söylemek, Türkiye'de iktidarı almak veya iktidarı vermek gibi büyük mese-

leler arasındadır. Ali Suavi, bazı görüşlerinde, hâlâ bizden ileridedir. Ulûm gazetesinde yazdıklarından bazıalarını bizde müdafaa edecek adam çıksa bile, sürümden olmak kaygısı ile, bu fikirleri neşredebilecek gazete ya çıkar, ya çıkmaz.

O vakitki Osmanlı İmparatorluğu Adriyatik, Yunan Denizi, Adalar Denizi, Karadeniz, Şap Denizi ve körfezi ile çevrilmiştir. Avrupa kıtasında 353,341, Asya kıtasında 1,228,000 ve Afrika kıtasında 892,000 kilometrekare toprağı vardır. Nüfusu Avrupa Türkiyesinde 10,510,000, Asya Türkiyesinde 16,463,000, Afrika kıtasında 750,000 dir. Henüz pek az demiryolu yapılmıştır ve parça parçadır. Bunların da çoğu Rumeli'dedir. Anadolu'da sade İzmir - Kasaba ve İzmir - Aydın hatları ve İstanbul - İzmir yolu yapılmaktadır. Sâlnameler 1871 - 1872 bütçesini on yedi buçuk milyon ve 1872 - 73 bütçesini de on dokuz buçuk milyon olarak gösterir. İmparatorluk, bir ırklar, milliyetler, dinler, mezhepler ve diller kaynaşığdır. Hıristiyanlar ve ecnebler imtiyazlıdırlar. Ticaret ve serbest meslek kazancını elde tutan Hıristiyanlar Hazineye pek az vergi öder. Ecnebler ise kapitülasyonların himayesi altındadırlar. Ali Suavi: "Kapitülasyonlar verildiğı vakit ara sıra gelip gidenlerden başka Fransız yoktu, 1073 te İstanbul'da yalnız 6 evlik Fransız vardı ve ticarete dönen bütün sermayeleri de sadece 600,000 kuruştan ibaretti" der. Halbuki artık Osmanlı İmparatorluğu Avrupa devletlerinin bir yarı sömürgesi haline gelmiştir: "Bu devleti maliye çökertecektir. Sefahetin, israfın ve tedbirsizliğin doğurduğu züğürtlük yıkacaktır."

Böyle bir memleketi nasıl bir rejim kurtarabilir? Tanzimat ve ondan sonrası tarihlerimizde çok defa bu

suale cevap aramışımıdır. Pek çok hayal ve pek az doyurucu fikir görmüşümdür. Çağdaşları arasında, bence hakikati en yakından sezmiş olan ve bugünden geriye bakıldığı vakit inanılabilecek ameli yolları gösteren Ali Suavi'dir. Ali Suavi'ye göre anayurt dışındaki toprakları elde tutmak bir büyük kuvvet işidir ki artık onu başaramayız. Emaretleri serbest bırakmalıyız. Trablusgarp ve Bingazi ile Mısır'ın birleşmesine yardım ederek Afrika'da kuvvetli bir İslâm devleti kurulmasını temin etmeliyiz. Bu devletle Osmanlı İmparatorluğu birbirlerini destekliyeceklerdir. Afrika topraklarımıza bir tecavüz olsa, Cezayir vakasında olduğu gibi, protestoda bulunmaktan başka ne yapabiliriz? Geriye ana vatan, Suriye, Filistin ve Irakı da içine alan Anadolu ile Rumeli kalacaktır. Burası hâkim milletin yurdu. Ali Suavi, "hâkim millet" sözü ile türkçe konuşan Müslümanları kadedir. Türkçe konuşan Müslüman, Türktür.

Suriyeli, Iraklı, Boşnak, Arnavut, Çerkes, Lâz, hepsi türkçe konuşup türkçe okuduğu ve yazdığı vakit Türklüğün içine girer. Hâkim millet o zamanın nüfusu 27 küsur milyonun 15 milyondur.

Kötü saray idaresi hiç şüphesiz yıkılmalıdır. Fakat yerine nasıl bir rejim koymak lâzım? Çok defa bir Millet Meclisi idaresinden bahsetmekle beraber Ali Suavi, Mithat Paşa ve arkadaşları gibi, Meşrutiyet usulünün Osmanlı İmparatorluğunu kurtaracağına inanmaz. Demokrasi sistemini, o zamanki İmparatorluk Türkiyesinin şartları bakımından, şöyle tenkid eder: Gerçi İslâmın başlangıcında hükümet şekli, demokrasi idi. Yani ne melik, ne padişah, fakat müsavat vardı. Ömer devrini hikâye eder. Fransız hürriyetçiliğini sevmez. Hürriyet, aklına geleni söylemek

ve dilediğini yapmak demek değildir. Demokrasi için ahlâkî şart sayar: "Bizim büyük şehirlerimizde ahlâk Avrupada olduğundan daha kötüdür. Ebüssuut Efendi bir kızla bir gece bir odada bulunmuş da nefisini zaptetmiş, kıza dokunmamış. Bu, Avrupada pek tabii bir şeydir, metholunmaz." Biz bunu ahlâk terbiyesi ile temin edebiliyor muyuz, mesele bundadır: "Her halimiz, şehvet halimize benzer." terbiyeye ihtiyaç vardır. Hükümet halkın yalnız refahını sağlamağa değil, ahlâkını da düzeltmeğe bakacaktır. Ömer bile hürriyet ve müsavatı kasmak zorunda kalmıştır. Yoksa demokrasinin en iyi hükümet şekli olduğunu kim bilmez: "Ne çare ki İstanbul halkı koskoca Cezayir gibi bir uzvu koptu da hissetmedi. Semerkant, Taşkent ve Buhara gürültülerini sivrisinek vızıltısı kadar duymadı. Dört mektep çocuğu bir araya gelse biri padişah olup ötekiler mansıplar tevehhük ederek oynarlar. Dört saçlı sakallı bir araya gelse her biri reisliğini ilân ederek kumandanlık taslar. Böyle bir halkta uhuvvet ve müsavat kaziyelerini kim satar, kim alır? Bir meclis âzalığı, zengin ve hiç bir şeye muhtaç olmayan Mustafa Fâzıl Paşanın ağzına ot tıktı. Demokrasiyi vaktiyle Haccac'a teklif ettiler:

"— Siz Ebuzer (5) olunuz, ben de size Ömer olayım, dedi .

Fakat Osmanlı devletinde demokrasi yalnız ahlâk değil, başka bir sebepten de olmaz: Memleket türlü kıtalarda parça parçadır. Geniştir. Diller, âdetler, dinler ayrı ayrıdır. Bir Mısırlı ile Sırp, bir Tunuslu ile Bulgar nasıl birleşip de Osmanlı İmparatorluğuna düzen vermeği düşünecektir?

(5) Sahabeden, Doğruluğu ve faziletleri ile meşhur.

Fakat idare böyle de kalmaz. Padişah ve Hükümet, murakabe altına alınmalıdır. Bir Meclis kurulmalıdır. Osmanlı İmparatorluğunun Rumeli ve Anadolu'da, yani doğrudan doğruya vergi almakta olduğu sayılı ve belli topraklarda tutunabileceğini söyleyen Ali Suavi, anlaşıldığına göre güdümlü bir Meşrutiyet usulü ister. Asıl fikri, hâkim milletin devletini kendi kontrolü altına almasıdır.

Rejim dâvası, Tanzimat'tanberi Türk düşünürleri için içinden kolay çıkılmaz bir mesele olmuştur. Her iki Meşrutiyet denemesi demokrasinin Osmanlı saltanatı şartlarına uymayacağına iddia edenlere ne kadar hak verdirmişse, birinci denemeden önceki ve iki deneme arasındaki istibdad devirleri de, mutlak saray idaresinin memleket ve millet için daha az zararlı olmadığını göstermiştir.

Birinci ve ikinci Meşrutiyetlerin zaafı, Hıristiyan azlıkların, koruyucu büyük devletlere dayanarak, devleti parçalamaya çalışmaları idi. Hiç bir şey, hattâ hemen hemen hariciyeyi Hıristiyanlardan teşkil etmek, Hıristiyanlara devlet idaresinde her türlü hakları verdikten başka, iktisat ve ticareti onların elinde bırakan şartlar dahi bunun önüne geçememiştir. Türk milleti ise, sadece memur ve asker, ziraatte de ufak renkperdi. Asıl iş, ilk iş bu milleti yeni bir terbiye ile yetiştirmek olmalı idi. Ali Suavi bu fikri savunmakta en ileri gidenlerden olmakla beraber, meselâ köyleri okutmak dâvası Cumhuriyetin son yıllarına kadar geri kalmıştır ve köyü terbiye etmek için girişilen büyük savaş da, 1946 danberi yeniden gevşemiştir.

Ali Suavi, bir anayurt içinde kuvvetli ve toplu bir devlet fikrini ortaya attıktan hemen hemen kırk

yıl sonra, ikinci Meşrutiyet emperyalizm nümayişleri içinde çalkandı, durdu. Enver ve onun gibi düşünenler, ittihad-ı-islâm ve ırkçılar, Turancılık rüyaları içine daldılar. Kuvvetlerimizin tutabileceği, bir anayurt sınırları içinde sağlam ve devamlı bir devlet kurmak, sadece hâkim milleti yetiştirmekle uğraşmak fikri, Ali Suavi'den Mustafa Kemal'e kadar havada kalmıştır.

Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi, Mustafa Fâzıl Paşa'nın daveti ile Avrupaya gittikleri vakit, birbirleri ile yakından fikir arkadaşlığı ettiler. Namık Kemal bir mektubunda Ali Suavi'nin büyük zekâsını ve bilgisini övmüş, şöhreti dünyayı tutan bir fazilet sahibi olduğunu ve eğer isteseydi kolaylıkla Hünkâr hocası olabileceğini yazmıştır. Yalnız tarihimiz değil, zamanımızın gündelik vakaları da gösterir ki bizde fikir ve politika adamları arasındaki şahsî anlaşmazlık birdenbire son düşmanlık haddine kadar gider. Düne kadar size kendi arkadaşını fazilet timsali diye tanıtan bir dostunuzun, bir müddet sonra, sizin ağzınızdan onun lehine bir tek kelime duymaya bile katlanmadığını görürsünüz. Nitekim Ali Suavi ve Namık Kemal de, bir gün, birbirleri için eski düşüdüklerinin tam aksini söylemişler ve yazmışlardır.

Acaba bu Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa nasıl bir adamdı? Genç Osmanlılar tarihine göre, İstanbul'da kendisine dilediği mevkii vermeyen saraya ve Bâb-ı-âli'ye kızarak, hürriyetçi şöhreti kazanan gençleri yanında toplamıştır. Zengindir. Hepsine aylık verebilir. Çıkaracakları gazetenin masrafını ödeyebilir. Fakat Genç Osmanlılar, hareketini, aynı zamanda, saray ve Bab-ı-âli'yi kendisi ile uyuşturmak için bir tehdit, daha doğrusu bir şantaj vasıtası olarak kullanmak-

tadır. Pek de erişmesine ihtimal olmayan ihtiraslarından biri Mısır hıdivi olmaktır. Ama bunun için Sadrazam Âli Paşanın, Hıdiv İsmail Paşanın azlolunduğunu ilân ettikten başka, hıdivliğin babadan oğula geçme usulünü de kaldırması lâzımdır. Ulûm gazetesinde yazıldığına göre Mustafa Fâzıl Paşa bu lûtfuna karşı Âli Paşayı "Genç Osmanlılar'dan kurtarmayı" vadetmiştir. Mustafa Fâzıl Paşa ile Bab-ı-âli arasında bu görüşmeler olduğu sırada, yani 1869 sularında Hürriyetçilere bağlanan maaşların geciktiği bile olmuştur. İşin sonu neye varacağından zaten şüphelenen Ali Suavi, Londra'da bulunan Namık Kemalın dikkatini uyandırmak ister. Fakat Namık Kemal, Mısırlı paşanın kendi elinde taahhüt mektubu olduğundan ve taahhütlerini yerine getirmemesi için bir sebep bulunmadığından bahsederek beklemeyi tavsiye eder. Cemiyetin tarihine dair yazılardan anlaşıldığına göre daha 1283 te Mustafa Fâzıl Paşayı Genç Osmanlıların reisliğine seçenler, onun samimiliğine inanmış değildiler. Paşanın bu işe öfkesi yüzünden giriştiği ve İstanbul'dan yüz görürse döneceği fikrinde idiler.

Ali Suavi'nin hoş görürlük zaafı yoktur. Gururludur. Genç Osmanlılar Cemiyetinin büyük işler gördüğüne inanmaktadır. İrlanda Islahat Partisinin yedi yılı doldurduğu halde ancak "iğne topu" kadar netic aldığından bahseder. İstanbul Ermenileri Millî Meclislerini kurabilmek için otuz yıl çalışmışlardır. "Kaç mavna Ermeni taşınmış, kaç yüz Ermeni hapisanelerde çürümüştür." Fakat Millet Meclisi taraftarları daha dört yıl önce İstanbulda yalnız iki Türkle bir Ermeni fikir arkadaşı bulabilmişlerdi. Ali Suavi: "Bugün ise üç milyonuz," der. Kendini "Tüfeğini ku-

ran, tâ en yüksek makamdaki cehalete ve zulme nişan alan, onu devirmedikçe iki tarafa bakmak ihtimali olmayan" bir savaşçı saymaktadır. Bu kahramanca, fedakârca bir hayat ister. Herkes bu mizaçta mıdır? İstanbul'da Zaptiye Nazırı Hasan Paşanın gazetelerde kendi aleyhine söğüp saydırmasına aldırmaz. Bunu, şöhretini kıskananların hasedine verir. Bu kadar temiz ve feragatli bir savaşçıyı fena tanıtırsalar da ne çıkar: "Sekiz yüz yıl sonra Gazâli arandığı gibi, elbet bir gün Suavi'yi de arayanlar" çıkacaktır. "Biz himmetimizi satamayız, rükû' edemeyiz" der.

Nihayet Mustafa Fâzıl Paşa Bab-ı-âli'den söz alıp İstanbul'a dönmüştür. Hattâ kabineye girmiştir. Kendi anlatışına göre Mustafa Fâzıl Paşa giriştiği taahhütlere bağlı kaldığı, Cemiyetinin yolundan şaşmadığı kadar, Ali Suavi onunla beraberdi. Yoksa onun ne esiri, ne de hizmetçisi değildi. Devletin bugünkü idaresini değiştirecek ıslahatı gerçekleştirebilmekten başka gayesi de yoktu.

Kimleri, nerede toplamıştır. bilinemez. Fakat Ali Suavi, Mustafa Fâzıl Paşa'nın Genç Osmanlılar Cemiyetinden kovulduğunu gazetesinde ilân eder. Üstelik ondan ayrılmayanları da bir türlü hoş görmez. "Fâzıl Paşa takımı" başlıklı bir fıkra da şöyle der: "Mustafa Fâzıl Paşa Yeni Osmanlılar Cemiyetinde dahil olduğu eyyamda kendisinin İstanbulda ve Mısırdaki maaşlı muvazzafları, paşalarına hulûs için tarafımıza havadis yazar ve hizmet ederlerdi. Şimdi öküz öldü, ortaklık ayrıldı. Yani Fâzıl Paşa cemiyetten ihraç olundu. Onun maaşlıları dahi Paşadan maddî menfaatlerini muhafaza uğrunda Yeni Osmanlılara hizmetten istinkâf edecekleri derkâr ve zâhir idi. Binaenaleyh ihtiraz olunmak babında ihvana ihtar ede-

riz. Şimdi Paris'te bulunan Fâzıl Paşa maaşlıları şunlardır: Kâni Paşa zade Ahmet Rifat Bey 1500 frank, eski postacı Âgâh Efendi 1500 frank. Namık Kemal Bey 1000 frank, Necip Paşa torunu Mehmet Bey 1000 frank, Reşat Bey 750 frank, Nuri Bey 750 frank, Mısrılı Abdullah Efendi 300 frank. Bunlar her ay maaşlarını Fâzıl Paşa'nın Paris'te kâtibi Mösyö Sakalini'den alıyorlar. Fakat ismini kaydettiğimiz Necip Paşa torunu Mehmet Bey, Paşa efkârından döndüğü için 1000 frank maaşını bu defa terkettti."

Namık Kemal'in İstanbul'a dönmesi üzerine de Muvakkat'ın 141 inci sayfasında şöyle bir fıkra neşreder: "Kemal Bey elinde bulunan Hasan Paşa mektubunun muktezası üzerine İstanbul'a vüsulünde doğruca Zaptiye Müşirine rûmal olup pazarlığı uydurmuş olduğundan kendisinden ihtiraz olunması ihvân-i vatana ihtar olunur."

Mustafa Fâzıl Paşa ile Namık Kemal'i aynı çerçevede içinde göremeyiz. Namık Kemal, bir takım zaafırları olsa bile, inkılâp tarihinin başlıca şahsiyetlerinden biridir. Fakat Ali Suavi, o devirde onu ne kadar affetmemişse ve ölçüsüz davranmışsa, Namık Kemal de Ali Suavi'ye kara bir sicil yamamak için öfkesinin ve kibrinin bütün zorlamalarına boyun eğmiştir.

Ali Suavi edebiyatçılar tarafından tanınmadığı için, onun yazdıklarından kimsenin haberi olmayacaksa da, Namık Kemal'in onun şahsı üzerine yazdıkları âdeta mahkeme hükmü yerine geçecektir. Bize bu misal de tarihin, hele vakanüvis çeşidi tarihlerin ne kadar dikkatle okunması lâzım geldiğini gösterir. Bugün bile esassız bir takım gazete dedikodularının şa-

hıslara ait bazı hakikatleri nasıl temelinden değiştirip bozduğunu görmüyor muyuz?

Ali Suavi ve N. Kemal ikisi de birbirlerine karşı haksızdırlar. Fakat ne yapalım ki bizdendirler. Gün olur ki tahtları yıkmak, taçları uçurmak, bir devlete ve millete yeni bir kader biçmek kendilerine çocuk oyuncuğu gelecek kadar cesur ve pekgözlüdürler. Gün olur ki en küçük hisleri önünde yenilip diz çökecek kadar zayıftırlar. Biraz etrafımıza baksak, bunun bin bir örneğini görmez miyiz? İnsanları ya büyük, ya küçük görmek âdetinden vazgeçmeliyiz. İnsan büyüklük ve küçüklüklerden yuğrulmadır. Mesele, bir ye-kûn meselesidir: Eksiğimiz ve artığımız elenip tartıldıktan sonra, bizden geriye ne kalacaktır? İnsanlı tenkidin ölçüsü budur.

İkinci Abdülhamid tahta çıktığı vakit, aydın takıma ve halka büyük ümit vermişti. Mabeyin Müşürü Eğinli Said Paşanın henüz neşrolunmayan hâtıraları geçenlerde benim de elime geldi. Bu hâtıraların birinci kısmındaki Abdülhamid, hayallerimizdeki vehimli, korkak, ne görmek, ne de görünmek istemeyen müstebide hiç benzemez. Her cuma günü ata binerek başka bir camide selâmlığa çıkar. Halkın içine girmekten çekinmez. Kışlalara giderek askerini görür. Zamanının fikir adamları ile buluşup konuşur. Kanun-u-Esası'yi münakaşa eder. İleri fikir adamı, onunla bir şey yapılabileceğini zanneder. Hürriyetçilerden çoğu kendisine tanıtılmıştır. Padişah değişimi üzerine artık İstanbul'a dönen Ali Suavi de bunlar arasındadır.

Gariptir: Tazminatçı veya Genç Osmanlı, inkılâp tarihlerinde isimlerini okuduğumuz şahsiyetlerin hepsi ya vezir veya paşa, vali veya mutasarrıf, rütbe ve

makam sahibi iken Ali Suavi'nin Sultanî Mektebine müdür oluşu, kendi aleyhine yorulmuştur. Abdülhamid'i memnun ettiği için, bu müdürlük kendisine sükût hakkı olarak verildiği söylenmiştir. Halbuki Sultan Abdülhamid'le daha ilk temaslarında yeni padişah'tan en çabuk ümit kesenlerden biri Ali Suavi idi. Bu heyecanlı ve ihtiraslı inkılâpçı, ölmeden önce susmayacaktı. Yüzde yüz saray adamı Mahmut Celâleddin Paşa, hâtıralarında, Ali Suavi'nin asıl maksadı en yüksek devlet makamına çıkmak ve devlet idaresini ele almak olduğunu yazar. Kendi düşündüğü ve inandığı ıslahat yapılmadıkça memleketin kurtuluşuna imkân olmadığını söyleyen ve yayan bir inkılâpçı için bundan daha tabii ne olabilir? Mukayese yapmak değil, fakat bir misal gibi ele alırsak, Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki Partisindeki sicilli de doymak ve kanmak bilmeyen bir "muhteris" değil mi idi? Bugünkü Türkiye'nin kurtuluşunu Mustafa Kemal'in bu ateşli ihtirasına borçlu değil miyiz? Ali Suavi, yeni fikirlere bağlanmış olanların liderlikten çekinmelerini ve başarılarına geçirmek için daima eski bir şöhret aramalarını tenkid etmiş değil midir? Ali Suavi, İstanbul'a geldiği vakit Âli Paşanın Sadrâzam olduğu yaştan daha geçkin, belki de ondan daha dolgun bir adamdı. Muvaffak olur mu idi, olmaz mı idi, bir iktidar denemesi olmadıkça hiç kimse böyle bir suale cevap veremez.

Sultanî Mektebi Müdürlüğünü sükût hakkı olarak alıp almadığını ise yine Mahmut Celâleddin Paşa'dan öğreniyoruz: "Herifin dimağı daima fesatta ve beyn-en-nas tâyin-i-muradında olmakla meselâ ramazan-ı-şerifte Ayasofya ve Beyazıt camilerinde kürsüye çıkıp suret-i-haktan nice mukaddimat-ı-eblehürî-hâne serdi ile efkâr-ı-avamı uyandıracak sözler irad

eder ve evrak-ı-havadiste maksadına muvafık makaleler derceyler idi."

Açıkça anlaşılıyor ki Ali Suavi İstanbul'da eski vazifesine dönmüştür. Bu vazife yazmak ve konuşmak, durmaksızın inkılâp dâvasını yürütmektir. Eğer kendisine Sultanî Mektebi gibi bir de gençlik ocağı teslim edilmişse, bu fırsatı öpüp de başına koymaktan başka ne yapar?

Ali Suavi'nin idaresizliği yüzünden Sultanî Mektebinin nizamını altüst ettiği Beyoğlu semtlerinde yayılmağa başlanmıştır. Bunun doğru yahut yanlış olduğunu bilemeyiz. Fakat Suavi Sultanî Mektebinde bir şeyler yapmak istemiştir: Görüşüne göre bu mektep hâkim millet'in parası ile kurulmuştur. Fakat içi Rus, Sırp, Bulgar, Rum ve Ermeni talebe ile doludur. Hattâ, bu mektepte okuyanlar, o günlerde Osmanlı topraklarına giren Rus ordusu içinde bize karşı harp etmektedirler. Suavi'nin temin etmeğe uğraştığı işlerden biri Mektebi Sultanî'yi Müslüman çocuklarının terbiye yuvası haline getirmektir. Ya aylık vermediklerini, ya başka bir sebep bularak Türk olmayanları yavaş yavaş tasfiye etmek yoluna gider. Bir de hâkim millet alaturka saat kullanırken, namaz vakitlerini buna göre ayarlarken, Mektebi Sultanî'nin kapısındaki saat alafranga işler. Ali Suavi, devleti, Ortodoksların hatırı için asıl doğru tarihi, yani frenk tarihini kabul etmiyerek, rumî tarihi tuttuğu için tenkid etmiştir. Devlet frenk saatini de kabul edebilir. Amma bütün milletin kullandığı saat başka, bir Türk mektebinin kullandığı saat başka olamaz. Ali Suavi bir Müslüman Türk milliyetçisidir, bir inkılâpçıdır, tath su Osmanlısı değildir. Sadece frenge benzemekten ve Türke ait ne varsa hepsini aşağı ve

kötü görmekten başka hünerleri olmayan tatlısı Osmanlılarından devlete de, millete de hayır gelmeyeceğini bilir. O ,mektebin saatini milletin saatine göre âyarlamıştır. Bir mektebin nizamını altüst etmek demek, onun ders programını bozmak demektir. Ali Suavi sorar: “Ben tedris usulüne dokunmuş muyum?” Hayır, o frenkperestlerin keyfine seya sinirine, bazı unsurların da menfaatlerine dokunmuştur.

Biz bugün şapka giymekteyiz. Avrupaya gittiğimizde de daima şapka giyerdik. Fakat mütareke yıllarında, düşman ordusu İstanbulu tutmuşken, Beyoğlunda şapka giyen bir Türke nasıl hakaretle bakardık. Bu bir taassup meselesi değildi.

Zavallı adam bir yandan frenkperest tatlısı Osmanlılarının, bir yandan da yobazların yahut yobaz silâhı kullananların hücumu altındadır. Rifat Beyin risalesinde “Frengistanda şapka giymek, şarap içmek, İslâma yakışmaz nice günahlar irtikâp etmek”le suçlanmıştır. Zaptiye Nazırı Hasan Paşanın emri altındaki İstanbul gazetelerinde lâkabı “Protestan Suavi” idi. Bir İngiliz kadını ile evlenişi üzerinde softaca işlenip durulmuştur. Hiç tınmaz: “Şer’an caizdir. Zina edemem, nikâh ederim,” der, geçer. Fainzin caiz olduğunu yazmış olması da aynı çeşit hücumlara fırsat verir.

Hani onun da kellesi kızdığı vakit softalığı tutar, çileden çıkar. Söver, sayar, şahsiyat yapar. Kendinden beklenmeyecek nice şeyler söyler. Kadını kötülemek isteyenler, ciltler tutan yazılarını karıştırdıkça, pek sermayesiz kalmazlar. Fakat soğukkanlı Suavi daima kendi yolu üstündedir. Sapaşları pek az sürer.

Bu genç, dinç, dev iradeli adam, nihayet ölümlüne yaklaşmaktadır. Ya bir şey, büyük bir şey ya-

pacaktı. Ya başına bir şey, büyük bir şey gelecekti. Bu mizaç ayrı bir yuğruluştadır.

Çar orduları İstanbul’a yaklaşmaktadırlar. Birinci Meşrutiyet Meclisi İstanbul büyük devletler konferansının kararlarını kabul etmediği için, tek başına harekete geçen Rusya, Osmanlı ordularını yenerek, kalelerimizi düşürerek Ayastafanos’a kadar geldi. İkinci Aleksandr’ın Ayastafanos’ta dikte ettiği şartlara boyun eğmek, Birinci Dünya Harbinden sonra Sevres andlaşmasına razı olmak gibi bir şeydir.

Harp çıkmazdan önce İngiltere Osmanlı devletine yardım edemeyeceği için Rusya ile uzlaşmamızdan başka çare olmadığını söylemişti. Fakat bu uzlaşma da padişahın, devlet adamlarının veya milletvekillerinin yanaşabilecekleri bir şey değildi.

İstanbul ve bütün memleket eşsiz bir facia karşısındadır. Türkler için dünyanın sonu gelmiştir. Böyle zamanlarda herkes bir mesul arar. Halka göre bu mesul, kendi Bâb-ı-âlisi ile beraber Sultan Abdülhamid’dir.

Ali Suavi’ye göre Rus diktesini reddetmek ve Anadoluya da geçerek harbe devam etmek lâzımdır.

İngiltere, bütün Osmanlı saltanatını Çar Rusyasının eline geçmek tehlikesi belirlediği vakit, ister istemez müdahale edecektir. Ve yaşayabilir bir devlet olarak kalmağa elverecek bir barış ancak böyle elde edilebilir.

Abdurrahman Âdil’in yazdığına göre Ali Suavi, Abdülhamid’i bu fikre yanaştıramamıştır. O halde ne yapmalı idi? Madem ki halk padişahı mesul tutuyor. Madem ki Çırağan Sarayında hapis hayatı geçiren

Sultan Murad'a deli değil, "mazlûm" gözü ile bakıyor. Çırağan Sarayına giderek bir defa onu sokağa çıkarmak,

— Padişahım çok yaşa, sesleri ile halka göstermek kâfi idi. Halk ona bir kurtarıcı gibi sarılacaktı. Bir avuç kalabalık kısa bir zaman içinde yüz binleri bulurdu. Sultan Hamid tahtını kaybedecek ve Ruslar diktalarına boyun eğecek adam bulamayacaklardı.

Ali Suavi büyük bir soğukkanlılıkla harekete geçti. İstanbul'un hanları, camileri, medreseleri Rumeli muhacirleri ile dolu idi. Ali Suavi, Rüştîye hocası iken, Filibe'de büyük bir nüfuz kazanmıştı. Muhacirleri sevk ve idare edebilecek olanlar arasında arkasından gelecek bir çok yüreği yanıklar bulabilirdi.

Ali Suavi'nin evi Üsküdar'da Şemsipaşa mahallesindedir. 1876 Mayısının 7 nci pazar günü alaturka saat onbir sularında bu evde bir toplantı olmuştur. Ali Suavi sorar:

— Çırağan Sarayına giderek Sultan Murad Efendimize biat edeceğiz. Kaç kişiyiz?

— Yüz elli kadar!

— Pekâlâ! Hepimiz silâhlanmalıyız. Yarın saat üçte birer ikişer Çırağan Sarayında bulunmalıyız. İlk vazifemiz Saraya girmektir. Bize karşı gelen olursa silâha davranmalıyız. Neferlere silâh atmayacağız. Fakat zabıtlere de müsaade etmiyeceğiz. Eğer katlunursam, bana kim kaymakam olacak?

Hafız Nuri — Ben!

Suavi — Ya sen de öldürülürsen?

Molla Mustafa — Ben! (6)

(6) Hitler İkinci Cihan Harbine başlarken kendi ölürse Göring'in, o da ölürse Hess'in şef olacağını ilân etmişti.

Suavi — Tamam. Fikirce mutabıkız. Her biriniz adamlarınıza malûmat veriniz. Yarın herkes yerinde bulunmalıdır.

Meclisten biri — Sapık padişaktan bahsediyoruz. Fakat işittliğimize göre kendisi delidir.

Suavi — Deli mi? Hayır velidir, velî!

Asıl mesele, halk yığınları üstünde bir sancığın dalgalanmasıdır.

Ali Suavi heyecansız ve telâssüzdür. Aynı günü Çamlıca'da Sami Paşa ile Suphi Paşanın oturdukları köşkün bahçesinde görünmüştür. Gençliğinde Rüştîye hocalığı imtihanını birincilikle kazandığı zaman kendini Maarif Nazırı Sami Paşaya sevdirmişti. Onun için ara sıra onun köşküne gider. Fakat o gün şaşırılmışlardır. Çünkü kimseyi aramamıştır. Bahçeden bir demet çiçek toplayıp gitmiştir. Halinde hiç bir fevkalâdelik de yoktu. Ali Suavi'nin oraya gidişi, köşkün bazı kısımlarına sığınan Rumeli muhacirlerinin ertesi güne hazırlamak için olduğu sonradan anlaşılmıştır.

Yine o pazar günü Basiret gazetesinde Ali Suavi imzası ile şöyle bir fıkra çıkıyor: "Herkes ve bütün gazeteler hal-i-hazırın tehlikesinden bahsetmektedirler. Ha-ki-âcizanemde mevcut emniyet-i-âmmeye mebni söyliyeceğim şeyi herkesin dinleyeceğine şüphem yoktur. Müşkilât-ı-hazıra pek büyüktür. Fakat çaresi kolaydır. Yarınki nüshamızda bu çareyi kısaca şerh ve beyan edeceğim."

Pazartesi sabahı alaturka saat üç doğru muhacirler Çırağan Sarayının önünde toplanmaktadır. Ali Suavi de kendi adamları ile birlikte Kuzguncuk'tan bir mavna ile saray rıhtımına yanaştı. Nöbetçiler ka-

labalığı önlemek istediler. Doğrusu anlaşılmayan rivayete göre Ali Suavi ya tabanca veya hançeri ile bir ikisini yaralamıştır veya öldürmüştür. Kalabalık, deniz tarafındaki pencerelerin camlarını kırarak sarayın içine girdi. Telâşından şuraya buraya kaçan Sultan Murad'ı nihayet buldular. Ali Suavi kendisinin koluna girerek:

— Aman efendim, gel bizi Moskoftan kurtar di-yordu.

Garip tesadüf, Çırağan vakası olurken, Rus Se-fareti tercümanı Sultan Hamid'in yanında idi. Bir aralık haznedar Hafız Behram Ağa Sultan Hamid'in yanına koşarak:

— Efendim, Sultan Murad'ı cülûs ettirecekler. Ahali Sarayı basmışlar. Aman efendim başımızın çaresine bakalım, diyordu.

Sultan Murad'ı güçlkle ele geçiren Ali Suavi ve arkadaşları onu henüz dışarı çıkarmağa vakit bulmadan Beşiktaş Karakolu Kumandanı Hasan Paşa ve askerleri saraya yetiştiler. Kısa bir vuruşmadan sonra Ali Suavi ve bazı arkadaşları öldürüldüler. Molla Mustafa ve Hacı Ahmet Ağa ölenler arasında idi.

İki rivayet vardır: biri bahçede koruya sığınan Ali Suavi'nin teslim olmadığı için kurşun ve süngü ile öldürülmüş olduğudur. Fakat asıl doğrusu, Hasan Paşa kendisini elindeki sopa ile öldürmüştür ve son günlerine kadar da bu sopayı karakolun duvarına asarak, gelene gidene göstermiştir.

Saray gazetelerinin edebiyatını kolayca tahmin edersiniz: Ali Suavi bir serseridir. Sultanî Mektebinin Müdürlüğünde asledilmesini hazretmemiştir. Bas-

na bir takım gafilleri toplamıştır. Hattâ, İstanbul'da bir karışıklık çıkmasından fayda görecekt olanlara, yani Moskoflara âlet olmuş olması ihtimali de vardır. Ne yazık ki sarayın vakadan sonraki gazetelerde çıkan bu uydurma yazılarını bugün bile vesika diye kullananlar görülmektedir.

1908 Meşrutiyeti hâdiselerini yakından bilen rahmetli General Seyfi Uzgören'e bu hikâyeyi anlattığım vakit:

— Ali Suavi'nin muvaffak olmak ihtimali, İttihatçıların şansından daha fazla idi, dedi.

Bu bir dadikalar meselesi idi. Eğer Ali Suavi Sultan Murad'ı tahta çıkarabilse ve harp devam etse ne olacaktı? Eğer Atatürk, 1919 Mayısında Galata rıhtımından bindiği vapurda İngilizler tarafından tutulsaydı ve Anadoluya geçemeseydi, Sevres anlaşması Türkiyesinin bugünkü muharrirleri onun teşebbüsü hakkında acaba ne diyeceklerdi?

Ali Suavi, bir dâvayı sonuna kadar güden ve onun uğruna korkusuz, telâşsız, gurur ve imanla başım vermiş bir inkılâpçıdır. Ali Suavi, Türk inkılâbı tarihinde eşsiz bir fikir kahramanlığı misali bırakmıştır. Mezarı yoktur: Gönüllerimizde bir yeri olmalıdır.

C. H. P.
Genel Sekreterliği
Neşriyatından

İSMAİL HAMİ DANİŞMEND

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.203

ALİ SUÂVİ'NİN TÜRKÇÜLÜĞÜ

— İkinci baskı —

1942

C. H. P.
Genel Sekreterliği
Neşriyatından

İSMAIL HAMİ DANIŞMEND

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.903

ALİ SUÂVİ'NİN TÜRKÇÜLÜĞÜ

— İkinci basğı —

DERGÂH YAYINLARI A.Ş.
Kütüphanesi No. A/380

1942

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.003

(Ali Suâvi) mâzide yaşamış istikbal adamlarındandır: Onun vücudu Tanzimatçılarla, ruhu bizimle muâsırdır .1839 dan 1878 e kadar yalnız otuz sekiz sene yaşayabilen bu ateşten mahlûk Teok-rasi devrinde Lâiklik, Mutlakıyet devrinde Cumhuriyet ve Osman-lılık devrinde Türklük ve Türkçülük rüyaları görmüş, bu rüyalarını tâbire çalışmış ve nihayet gene bu rüyalar uğurunda şehid olmuştur.

Bu şehid iyi adam mıydı, fena adam mıydı? Tabii, insan olarak o da bütün insanlar gibi bir takım iyiliklerle fenalıkların halitasıdır. Her halde onun kusurları herkesteki kusurlardı, fakat meziyetleri herkeste yoktu.

Mutlakıyet onun ölümünü az gördüğü için mezarını bile yok etmişti; fakat (Ali Suâvi) nin varlığı bu maddî yokluğa gömülmüş muhteşem bir mânâ halinde devam etti.

Bu küçük eser, işte o büyük mânâyı hatırlatmak için yazılmıştır.

İsmail Hami DANİŞMEND

Hem meleğe, hem şeytana benzetilmiş, ya bembeyaz veyahut siyah tasvir edilmiş bir büyük adam tanımak isterseniz, (Ali Suâvi) hakkındaki rivayetleri gözden geçiriniz: Türkçülük tarihimizin bu muhteşem simâsını ya yerin dibinde, yahut gökyüzünde bulabilirsiniz! Meselâ (Namık Kemal) muhtelif mektuplarda (Abdülhak Hâmid) le (Ebuzziyâ) ya ondan bahsederken «şarlata», «cahil», «mağrur», «mashare-i âlem» dediği ve hattâ Yıldız sarayında «edepsiz herif» diye bahsettiği halde (1), (Abdülhak Hâmid) müşveddesi bende bulunan ve meşrutiyetten sonra neşredilen bir mektubunda «efâzıldan ve bizde pâymal-i hakaret edilen defînelerden» diyor! Abdülhamidin cülûsunda ve ilk meşrutiyet devrinde Mâbeyn Müşiri ve Bahriye Nazırı olan (Eğimli Said Paşa) «fâsid» ve «Ebleh» sıfatlarını kullandığı (2) ve «Mir'â-ı hakikat» sahibi (Mahmud Celâlüddin Paşa) da «müfrîd», «hal'ül-izâr fesededen», «sefîh-i rûzgâr», «eblehîfirib» ve «aptal» gibi terkipli ve terkihsiz küfürler savurduğu (3) ve hattâ (Abdurrahman Şeref) bile «Gayetle idaresiz ve çulpaz» ve bir «şöhret-i kâzibe» dediği halde (4), (Bursalı Tahir Bey) bilâkis «zekây-ı fevkalâde ashabından bir zat» ve «ashab-i faziletten bir hârîka-i zekâ» olduğunu söylüyor (5)!

Birbirine hiç uymayan bu mütenâkız telâkkilere şimdiki müellifler arasında da tesadüf edilebilir: Meselâ (İbn-ül-Emin Mahmud Kemal) muhtelif münasebetlerle «öyle pür-mesâvi bir Suâvi ki...» «müstahakk-ı sebb» (6) ve «Ali Suâvi-i pür-mesâvi» (7) dediği halde, (Abdurrahman Âdil) «Hâdisat-ı hukukıyye» sinde «dehşetli bir kuvve-i hâfızaya malik» ve «âdetâ cinnet derecesine vasıl olmuş bir zekâ» diye tarif ediyor (8) ve (Suâvi)'nin «en eski türkçü» olduğunu söylüyor; (İsmail Habib) de «yaman adam», «cür'etli», «cesaretli», «zeki», «okumuş», «yazmış», «Türkçülüğü sezmiş», «hürriyetperver» diyor (9)! Fakat gene (İsmail Habib) bu madalyanın bir de tersi olduğunu söyleyip gene aynı (Suâvi)'yi «delişmen» ve «dönek» gösterdiği halde, (Dr. Recai Okandan) onu bilâkis «hürriyet fikrinin hararethi bir müdafîi», «hürriyet âşığı», «teceddüd fikrinin

değerli mümessillerinden” gösteriyor (10). (İbrahim Alâettin) de On dokuzuncu asır “fikrî ve siyasî hayatımızın çok mühim ve meşhur şahsiyetlerinden», «o zamanın en münevver adamlarından», «ilk türkçülerden», «zekâsı uyanık», «mizacı ateşli» olduğundan bahsediyor (11)! Tıpkı bunlar gibi merhum muallim (Cevdet) de (Suâvi) yi hürmetle takdir ediyor (12).

Eski ve yeni Türk mütefekkirleri arasında daha birçok misallerini sayabileceğimiz bu telâkki farklarına bazı Avrupa muharrirleri arasında da tesadüf edilebilir: Meselâ Türkiye hakkında bir kaç eser yazmış olan (Paul de Rêgla) «müteassıb», «delişmen» ve «kaba bir softa» tâbirlerini kullanmakla beraber, (Suâvi)nin «şiddetli bir zekâsı» ve «fıtrî bir belâgati» bulunduğundan bahsettiği halde (13), (Gilles Roy) “müteheyyic ve meczub bir softa” deyip geçiyor (14)!

(Ali Suâvi)nin yalnız şahsiyeti hakkında değil, vatanı hakkında da birbirini tutmaz bir takım rivayetler var: Meselâ gene aynı Fransız müelliflerinin (Suâvi) yi «Buhârâlı» göstermelerine ve hattâ (Paul de Rêgla) nın onu ölümünden ancak «On dört sene evvel vatanı olan Buhârâ’dan gelmiş» gibi göstermesine mukabil, bizim (Bursalı Tahir Bey) de “şehri” yâni “İstanbulu” gösterir (15)! Halbuki (Ali Suâvi) ömünde «Buhârâ» ya seyahat için bile gitmemiş olduğu gibi ecdadı da Buhârâlı değildir; her ne kadar kendisi «İstanbulda Cerrahpaşa mahallesinde» doğmuşsa da, gene kendi ifadesine göre ecdadı «Anadolu’da Viranşehir toprağından»dır ve hattâ İstanbul’a ecdadından biri değil, doğrudan doğruya kendi babası gelmiştir (16). Şu halde (Suâvi) aile ocağı itibariyle “Viranşehirli” demektir (17).

(Ali Suâvi) nin türkçeden başka dil bilip bilmediği hakkında da türlü türlü rivayetler gösterilebilir: Meselâ (Namık Kemal) yurkarda bahsettiğim mektuplarından birinde «Arabcadan başka bir lisanında doğru bir sahife okuyamaz» dediği ve son zamanlarda da (İsmail Habib) «Fransızca ve ingilizce de bilir görünüyordu» diye bilmez gibi gösterdiği halde, (İbrahim Alâettin) “Arapça ve acemceden başka fransızca ve ingilizceyi konuşup yazacak derecede öğrenmiş olduğu eserlerinden anlaşılır» diyor ve (Bursalı Tahir Bey) de «Türkçeden başka arapça, farsça, fransızca, ingilizcenin edebiyatına vâkıf ve tekellüm ve kitabetine muktedir» olduğundan bahsediyor (18)!

İnsanların hem «câhil», «şarlatan» ve «maskara», hem «münevver», «âlim» ve «fâzıl», hem «deli», «mezczub», «ebleh» ve «aptal», hem «ateş gibi zeki», «zekây-i fevkalâde sahibi», «cerbezeli» ve «yaman», hem «müfsid», «fâsid», «pür-mesâvi» ve «dönek», hem

«değerli», «hürriyet âşığı», «türkçü» ve «teceddütçü», hem «Buhârâlı», hem «İstanbullu» ve nihayet hem «hiç bir dil bilmez», hem «bir çok diller bilir» dedikleri (Suâvi) nin milliyetçilik tarihimizi alâkadar eden cephesi, ne kendisinin iyiliği veyahut fenalığı ve ne de insanların o husustaki ihtilâfıdır: Onun bizi alâkadar eden büyük cephesi bundan sonra gözden geçireceğimiz Türkçülük cephesidir.

(1) (Türklük) mecmuası, C. 1 sayı, 5, s. 398. (Abdülhamid'in Cem'iyet-i edebiyesi) hakkında Nazan Danişmend'in makalesine bakınız.

(2) Eğinli Said Paşa, elyazısıyla (Hâtırât), C. 1, s. 155.

(3) Mahmud Celâleddin Paşa, (Mir'ât-ı hakikat), C. 3, 1327 İstanbul tab'ı, s. 138 ve 139.

(4) Abdurrahman Şeref, (Tarih müsahabeleri), 1339 - 1340 İstanbul tab'ı, s. 181, not 1.

(5) Bursalı Tahir Bey, (Osmanlı Müellifleri), C. 1, 1327 İstanbul tab'ı, s. 328 ve "Ali Suâvi Efendi" makalesi: Abdurrahman Âdilin (Hâdisat-ı hukukiyye)sinde, Tertip II, s. 171.

(6) İbn-ül-Emin Mahmud Kemal, (Osmanlı devrinde son sadrîâzamlar) Cüz. 1, 1940 İstanbul tab'ı. s. 31 ve not 2.

(7) Aynı eser, s. 126.

(8) 1922 İstanbul tab'ı, s. 144.

(9) İsmail Habib, (Edebî yeniliğimiz), 1937 İstanbul tab'ı, s. 272 ve (Yeni edebî yeniliğimiz), 1940 İstanbul tab'ı, s. 332, 333, not 2.

(10) Maarif Vekilliği tarafından neşredilen (Tanzimat), 1940 İstanbul tab'ı, (Âmme hukukumuzda Tanzimat devri) bahsi. s. 111 ve 128.

(11) İbrahim Alâeddin (Meşhur Adamlar), 1933 - 1935 İstanbul tab'ı, C. 1, s. 54.

(12) Osman Ergin, (Muallim M. Cevdet'in hayatı, eserleri ve kütüphanesi), 1937, İstanbul tab'ı, s. 497.

(13) Paule de Rêgda, (La Turquie officielle), 1891 Paris tab'ı, s. 87.

(14) Gilles Roy, (Abdülhamid), 1936 Paris tab'ı, s. 79.

(15) (Osmanlı müellifleri), C. 1, s. 328.

(16) Paris'de çıkan (Ulûm Gazetesi), C. 2, sayı 15, (Yeni Osmanlılar tarihi), s. 892.

(17) Anadolu'nun muhtelif vilâyetlerinde muhtelif (Viranşehir) ler var: (Ali Suâvi) bunlardan hangisine mensub olduğunu tayin etmiyor. Bu noktanın hallini, beni bir mektupla tenvir eden emekli Albay Lûtfi Tuğtekin'in lûtuflarına medyunum: vaktiyle bu meseleyi mahallinde tetkik etmek fırsatını bulan bu muhterem askerinin izahına göre (Ali Suâvi) Çankırı vilâyetinin Çerkeş kazasına bağlı (Mecidiye=Viranşehir) nahiyesinden ve nahiyenin de şimdi (Çaylı) denilen (Çay) köyündendir. O büyük Türkü yetiştiren bu bahtiyar nahiyeye (Suâvi)nin adı her halde eski ve yeni isimlerinden daha çok yakışır.

(18) Osmanlı müellifleri, C. 1, s. 392.

(Ali Suâvi) anadan doğma ihtilâlcidir: İhtilâl için yaratılmış, ihtilâl için yaşamış ve ihtilâl için ölmüştür. Kanunların dediği gibi "kavlen", "kalemlen" ve "fi'len" hep ihtilâle koşan bu alevden adamın elinde ilim ve fikir bile mânevî birer bomba demektir! Tabii bu vaziyette Türkçülük telâkkilerinin ihtilâlcilik telâkkilerinden ayrı şeyler olmasına imkân yoktu. İşte bundan dolayı (Suâvi) nin türkçülüğünü anlamak için her şeyden evvel bir kere ihtilâlciliğini anlamak lâzımdır.

(Ali Suâvi) nin ruhî ve fikrî temayüllerini bize bütün tekâmüllerleriyle gösteren en mühim vesika, 15 Rebî'ül-âhır 1286 (=25 Temmuz 1869) tarihinde Paris'de neşre başladığı «**Ulûm Gazetesi**» koleksiyonlarındadır. Bu «**Ulûm Gazetesi**» hakikatte bir gazete değil, el kadar küçük, fakat altmış dört sahifelik bir mecmuadır; hacminin küçüklüğü, mektup gibi zarfa konulup "**Bâb-ı Âlî**" nin şüphesini uyandırmadan postayla Türkiye'ye sevkedilebilmesini temin gibi bir maksadla izah edilebilir. İlk iki cildi baştan başa (Suâvi) nin elyazmasıyla ve taş basmasıyla ve ancak üçüncü cildinden itibaren matbaa harfleriyle on beş günde bir çıkan bu mecmuacığın yegâne muharriri (Ali Suâvi) dir.

Ateşten bir elin alevden bir kalemle yazdığı bu eşsiz mecmuanın tam bir koleksiyonunu bizde Tanzimat devrinin en büyük âlimi olan Maarif Müsteşarı muhterem İhsan Sungu'nun kıymetli kütüphanesinde görebildim: Bu koleksiyonun başından sonuna kadar tetkikini fikir ve ilim hayatımızın o büyük ve mümtaz simasına medyunum.

"**Ulûm Gazetesi**" nin ikinci cildinin 15 inci nüshasında, 892 nci sahifeden itibaren (Ali Suâvi) nin de dahil olduğu «**Yeni Osmanlılar**» cemiyetinin tarihi başlar ve 932nci sahifeye kadar devam eden bu fasıl tam kırk sahife tutar. «**Yeni Osmanlılar tarihi**» serlevhasını

taşıyan bu kısım hakikatte (Ali Suâvi)nin kendi tarihidir. Ailesiyle aile ocağı hakkında verdiği izahatla başlayan bu tarihçenin bizi burada alâkadar edebilecek ilk noktası, (Kâğıtçı Hüseyin Ağa) ismindeki babası(1) hakkında verdiği mâlûmatın «Çırağan» kahramanını veraset bakımından biraz tenvir edebilecek mahiyetinde gösterilebilir. (Suâvi) babasının «meşreb»ini şöyle târif eder (S. 893):

«... Sıdk-u'tahâreti sever, haksızlık gördüğü ya işittiği anda sabrı yanar, ateş kesilir; hattâ haksızlık eden bazı ahıbbâsma tokat atmış ve bazısının kafasını yarmış!..»

(Suâvi) dediğimiz ateş oğlu ateş, hak namına dost kafası yarıp arkadaş suratı şamarlıyan bu gazûb adamdan aldığı alevden verasetin tesirine hususî ve umumî hayatının her safhasında, ilim sahasında ve siyaset sahnesinde daima tâbi olmuş, medreseden yetiştiği halde medresenin skolâstik sistemine hücum etmiş ve fakîh olduğu halde fıkha bile isyan edip ilk defa olarak «Lâisizm» bayrağını açmıştır. İşte bundan dolayı onun Türkçülüğü de zamanımızın İslâmcılığı ile Osmanlılığına karşı ruhî ve fikrî bir aksül'âmel mahiyetinde sayılabilir.

(Suâvi) nin bir veraset alevine benzetebileceğimiz isyankâr ruhu, kendi tâbirıyla daha «on yedi, on sekiz yaşlarından» itibaren ilk isyan gıdalarını medreseden aldığı İslâm kültüründe buluyor (S. 896):

«... Ahâdîs-i şerîfeden zulm aleyhine şiddetle vürud etmiş âsârı ayrıca mecmuama kayd idüp anlardan pek müteessir olurdum ve Cenâb-ı Muhammed-i ümmînin zulm aleyhine ol derece şiddet gösterişini en büyük ve birinci mu'cizesi i'tikad ederdim. Bu hadisler beni mezâlim aleyhine öyle besledi ki her tüyümü zâlîme karşı bir kahraman bulurdum...»

Bu fıkradan sonra «Çırağan vak'ası»ndaki fecî âkıbetini sanki Paris'de bu satırları yazarken sezmiş ve âdetâ istikbalini keşfedip görmüş gibi bir lisan kullanır (S. 897):

«...Şöyle ki bir damla vücudum ile zâlîme hücum etmeğe ve mağlûb olduğum halde tarafımdan katlolunmağa râzı olurdum ve bu yolda maktuliyeti ber-mucib-i ahâdîs-i şerîfe efdal-i şehâdet i'tikad eylerdim.»

Babasından aldığı verasete Peygamberinin zammettiği isyan terbiyesi, daha Kütahya'nın Simav kazasında Rüşdiye hocalığı yaparken şâhid olduğu iki zulüm ve haksızlık vak'asında mahallî hükûmete karşı ona henüz mahallî mahiyette bir cemiyet müdâfiliği yaptırıyor ve işte bu iki hayat tecrübesi, halkın (Küçük Hoca) dediği

küçük halkçıyı ilerde oynayacağı büyük rollere hazırlamış oluyordu (S. 905):

“... İşte bu zulmü kalbime açılan birinci yaradır: Andan sonra gördüğüm memleketlerdeki vakayı hep bu yaraya elmaspâre ekti”.

İşte bütün bu veraset, kültür ve hayat âmilleri nihayet onu “Bâb-ı Âlî” idaresine isyan ettirip Paris’e kaçırırken, içindeki ihtilâl ateşinin kıvılcımlarını ona şu isyan şiirleriyle de ifade ettiriyordu (S. 924):

Çekerler tîr-i cevri sîne-i gayretkeşe lâkin
Bu yolda tîr-i cevre sîne germek kahramanlıktır

“Çırağan” kahramanı yıkmak istediği sistemi de şöyle bir kıt’a ile anlatır (S. 924):

Dembedem terkîb-i millet târ-mâr olmaktadır
Târ-mâr ettikçe hâin neşvedâr olmaktadır
Şimdi millet bir nefes şâd olmağa canlar verir
Böyle bir demde ihânet ber-karâr olmaktadır

“14 Muharrem 1284 Cumartesi gecesi” menfi bulunduğu Kastamonu’dan atla İneboluya, oradan vapurla İstanbul’a ve buradan da gene vapurla Fransa’ya kaçarken işte bu isyan şiirlerini okuyup giden (Ali Suâvi) “Bâb-ı Âlî” nin yalnız idare ve siyasetine değil, H. lâfetinden Osmanlılığına kadar o köhne müessesenin temsil ettiği prensiplerle mefhumların hepsine ve her birine ayrı ayrı isyan bayrağını açmak için gidiyordu.

(1) Bazı menbâlarda babasının bir (Kâğıd mührecisi) olduğu rivayet edilmişse de (Suâvi)nin kendi ifadesinden (mühreci) değil, (kâğıtçı) olduğu anlaşılıyor. (Abdurrchman Adil Bey) ‘Hâdisât-ı hukukîyye’ sinde (Hüseyin Efendinin «gayet fakir» olduğundan bahseder (Tertip II, s. 143).

(Suâvi)nin ihtilâlciliği dünyanın en samimî sanılmış ihtilâlcilerinde bile görülen menfaat fikrinden tamamiyle münezzehti. Meselâ Fransa'nın şu büyük ihtilâline ve büyük ihtilâlcilerine bakın: "L'Incorruptible" denilen (Robespierre) inden «L'Apôtre» denilen (Mirabeau) suna ve «L'Intègre» denilen (Danton) una kadar, bilâ-istisnâ hepsi şöret, kadın, para ve mevki hırsıyla tutuşmuş, ihtilâl perdesinin arkasında saray safaları sürmüş ve nihayet tarih sahnesine yüzlerinin karalarıyla çıkmış bir takım serserilerden başka bir şey değildi(1). Bizim (Suâvi) bunlardan iki büyük farkla ayrılır: 1) Onlardaki "menfaat" sâikine mukabil bunda yegâne sâik sarsılmaz bir "kanaat" şeklindedir; 2) Onlar dünyanın en büyük ihtilâl devrinde tümen tümen türedikleri halde (Suâvi) miskin bir sukûn devrinde tek başına çırpman bir ihtilâlcî olarak ortaya atılmıştır.

«Mir'ât ı hakikat» ini mutlakriyyet ideolojisine göre yazan (Mahmud Celâlüddin Paşa) ya inanmak lâzımgelirse, (Ali Suâvi) nin "merâm-ı aslîsi def'aten evci a'lây-ı merâtibe irtika ile zimâm-ı hall-ü-akd-ı devleti derdest etmek" den ibaretti(2)! Fakat müellif Paşa bu ithamında hiç bir delile istinad edemiyor ve hattâ gene aynı cildinin aynı sahifesinde kendi kendini nakzedip (Suâvi) nin (Abdülhamid) tarafından "Mekteb-i Sultânî" Müdürlüğüne getirilmek suretiyle taltif edildikten sonra bile ideal yolunda çalışmaktan bir an geri kalmadığını itiraf ediyor:

"... Herifin dimağı daima fesadda ve beyn-en-nâs ta'yin-i muradında olmağla meselâ Ramazan-ı şerifde Ayasofya ve Beyazid cami'lerinde kürsiye çıkup suret-i hakdan nice mukaddimât-ı eblehfi-rîbâne serdiyle efkâr-ı avâmı uyandıracak sözler irâd eder ve evrak-ı havâdise maksadına muvafık makaleler derceyler idi."

(Ali Suâvi)nin muâsırları içinde en şiddetli düşmanları (Namiq Kemal), (Ziya Paşa), Kâni Paşa zade Rifat Bey) vesaire gibi şahsiyetlerdi. Bunların düşmanlığı (Mahmud Celâlüddin Paşa) nın bir zihniyet meselesinden ibaret olan siyasî husumetine de benzerdi: Çünkü bunlar Paris ve Londra'da (Suâvi) ile beraber çalışmış "Yeni Osmanlılar" dandı. Hattâ (Ali Suâvi) Avrupa'ya kaçır

ken "Mesina" dan "Paris" e kadar (Namık Kemal) ve (Ziya Paşa) ile beraber gitmişti. Fazla olarak, vaktiyle (Namık Kemal) bir makalesinde (Ali Suâvi)yi medhedip faziletleriyle meziyetlerinden bile bahsetmişti! Bir hayli zaman maddî ve mânevî yollarda el ele yoldaşlık ettikten sonra, nihayet bu üç büyük adamı birbirinden ayıran fikir ve mizaç farklarına beşerî bir menfaat telâkkisi de karıştı: (Namık Kemal)i (Ali Suâvi)ye düşman eden sebeplerin belki en mühimmi işte bu telâkki tarzındaydı. (Kemal)i de, (Suâvi)yi de, (Ziya Paşa)yı da Paris'e Fransızların "Jeunes Turcs" dedikleri "Yeni Osmanlılar" Cemiyetinin reisi Mısırlı (Mustafa Fazıl Paşa) dâvet etmiş ve bu milyoner politikacı o cemiyetin diğer bir çok azası gibi bunlara da bol keseden aylıklar tahsis ederek "Bâb-ı Âlî" mutlakriyetine karşı neşriyat yapmalarını istemişti. Fakat nihayet (Mustafa Fazıl Paşa) "Yeni Osmanlılar"dan yüz çevirip İstanbul hükûmetiyle uyuştu ve hattâ bir müddet sonra kabineye bile girdi! Bununla beraber iki taraflı bir siyaset tâkip ederek Paris yârânının aylıklarını vermekte devam ediyor ve bu suretle onları kendisine hücum edemeyecek bir vaziyette bulundurmak istiyordu! Bu vaziyette Mısırlı Paşadan aylık almakta devam etmek doğru muydu, değil miydi? (Ali Suâvi) ile (Namık Kemal)in arasını açan ihtilâf işte bu meseledeki telâkki farkından doğdu. Her ikisi de kendisine göre haklıydı: (Suâvi) "Yeni Osmanlılar" idealine ihanet etmiş saydığı bir adamdan para almamıyacağı kanaatindeydi; fakat ((Namık Kemal) böyle düşünmüyordu ve onun da bir takım haklı delilleri ve hattâ hukukî vesikaları vardı: Meselâ Mısırlı Paşa daha «Bâb-ı Âlî» ile uyuşmadan evvel ilk "tebdil-i meslek" temayüllerini göstermiye ve hattâ (Âlî Paşa)nın tesiriyle mufritlerden bazılarını yola getirmek için aylıklarını tedahülde bırakmaya başladığı sıralarda, yâni 1869 Haziranında Paris'de bulunan (Suâvi) Londra'da bulunan (Namık Kemal)e bir mektup yazıp bu husustaki fikrini sormuştu; (Kemal)in (Suâvi)ye verdiği cevapta (Ali Suâvi)nin sonraları neşrettiği şu fıkra vardı(3):

"... Senin, benim gazete çıkarmak için Avrupa'ya gönderilmekliğimizi âmir bir takım taahhüdâtı şâmil elimde bu angajmanı yapan zatin el yazısıyla mektup var. Fakat bekliyelim, bakalım. Zira fenalıkların hepsi sû'i ifhamdan neş'et ediyor. Yoksa benim i'tikadımca Paşanın bizden bir şey diriğ ettiği ve edeceği yoktur".

Bu fıkraya göre (Namık Kemal) merhum elindeki kanunî taahhütnâmelere istinad ediyor ve (Fâzıl Paşa)nın "Yeni Osmanlı-

lar”a sadakatsizlik göstermesiyle şahsî ve hukukî taahhütlerine sadık kalması arasında hiç bir münasebet görmüyor demektir. Bu bir nokta-i nazar meselesiydi ve tabii (Namık Kemal) böyle düşündüğü için ayıplanamazdı. Fakat (Suâvi) bu fikirde değildi. Onun için “Ulûm Gazetesi”nde bir taraftan Paşanın Cemiyetten ihracına ait beyannameyi neşrederken, bir taraftan da Paşadan aylık almakta devam edenlerin listesini “Fazıl Paşa takımı” serlevhasıyla ilân ediyordu (C. 2, nüsha 14, s. 841 - 842):

“Mustafa Fâzıl Paşa Yeni Osmanlılar cem’iyyetinde dahil olduğu eyyamda kendüsünün İstanbul’da ve Mısır’da ve Avrupa’da bulunan maaşlı muvazzafları Paşalara hulûs için tarafımıza havâdis yazar ve hizmet ederlerdi. Şimdi öküz öldü, ortaklık ayrıldı; yâni Fâzıl Paşa Cem’iyyetten ihrac olundu, anın maaşlıları dahî Paşa’dan menâfi’i maddiyyelerini muhafaza uğurunda Yeni Osmanlılara hizmetten istinkâf edecekleri derkâr ve zâhir idi; ettiler. Binaenaleyh onlardan ihtiraz olunmak bâbında ihvânı ihtar ederiz. Şimdi Paris’de bulunan Fâzıl Paşa maaşlıları şunlardır:

	Frank
Kâni Paşa zade Ahmed Rif’at Bey.	1500
Eski Postacı Âgâh Efendi.	1500
Kemal Bey	1000
Necib Paşa torunu Mehmed Bey!	1000
Reşad Bey	750
Nuri bey	750
Mısırlı Abdullah Efendi.	300

“Bunlar her mâh maaşlarını Fâzıl Paşanın Paris’de kâtibi Mös-yö Sakakini’den alıyorlar. Fakat ismini kaydettiğimiz Necib Paşa torunu Mehmed Bey, Paşa efkâr-ı kadîmesinden döndüğü için 1000 frank maaşını bu kerre terk etti...”

Şiddetli bir itham heyecaniyle neşredilen bu listede isimleriyle aylıkları yazılanlar, ellerindeki taahhüd-nâmelerden dolayı kendilerini haklı saydıkları için (Ali Suâvi)ye tabii teşekkür etmediler, «Deli» dediler, «Aptal» dediler, «Meozub» dediler, «Şarlattan» dedi-

ler, «Maskara» dediler, «Edepsiz» dediler, «Cahil» dediler, kaç dil bildiği halde «Hiç bir dil bilmez» dediler; yalnız onu Avrupa'ya dâvet eden Mısırlı (Fâzıl Paşa)nın harcırah olarak gönderdiği altınları bile reddedip kendi parasıyla yola çıkan ve sağını solunu hiç kollamadan giden bu muhteşem: "deli" ye "menfaat düşününü" diyemediler.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.903

(1) Bakınız:Louis Gastine, (*Les Jouisseurs de la Revolution*), 1910 Paris tab'ı, s.3, 91 ve 193.

(2) (*Mir'at-ı hakikat*), c. 3, 1327 İstanbul tab'ı s. 138.

(3) (*Ulûm Gazetesi*), c. 2, nüsha 15, s. 931.

(Suâvi)nin âkıbeti fikir yolundaki feragat ve samimiyetinin en azametli höccetidir. Tanzimat ve birinci Meşrutiyet devirlerinde fikrini canından tatlı bilen ve böyle bildiği için ecel şarabını kendi eliyle hazırlıyabilen yegâne şahsiyet ondan ibarettir. “Çırağan vak’ası” ruh kuvvetinin misline ender tesadüf edilen muhteşem bir beyyinesi demektir. Zaten bu vak’anın bizi mevzuumuz itibariyle alâkadar eden cephesi de işte bu ruhî mahiyetidir.

Birinci meşrutiyet tarihinden bahseden menbâların hepsinde (Ali Suâvi)nin «Çırağan vak’ası»nda yegâne maksadı (Sultan Murad)ı kurtarıp yeniden tahta çıkarmaktan ibaret gösterilir. Bilhassa bizde (Mahmud Celâlüddin Paşa) ve Avrupa’da (Paul de R gl ) ile (Gilles Roy) gibi müellifler (Abdülhamid) devrindeki telâkki tarzının tesirine kapılarak zavallı (Suâvi)yi «mevki hırsı» ile ve «gayr-i memnunluk»la «mecnunane» bir harekete atılmış gibi gösterirler. Halbuki (Suâvi) vaktiyle Paris’de Mısrılı (Fâzıl Paşa)nın altınlarını istihfaf etmiş olduğu gibi, sonradan İstanbul’da da (Abdülhamid)in teveccüh ve iltifatını istihkar edecek derecelerde seciyye kuvveti göstermişti. Gene bizzat (Mahmud Celâlüddin Paşa)nın «Mir’ât-ı hakikat»inde söylediği gibi, (Ali Suâvi) Mabeyn Müşiri ve Bahriye Nazırı (Eğinli Said Paşa)nın del letiyle (Abdülhamid)e takdim edilmiş ve hattâ «bir sefil-i r zg r iken müsteşar-ı saltanat menzilesine erişmiş idi» (1). Tabiî bu vaziyette bir adam için kellesini koltuğunun altına alıp Azr ile meydan okur gibi bir mâceraya atılmak demek, menfaatini düşünmek değil, düşünmemek demektir. Zaten evvelce de s yldiğimiz gibi, (Suâvi) daha gençliğinden itibaren zulme ve zâlime isyan etmeyi en büyük gaye ittihaz etmiş ve hattâ günün birinde bu gaye için can vereceğine and içer gibi sözler söylemişti (2):

“... Bir damla vücudum ile zâlime hücum etmeğe ve mağlûb ol-

duğum halde tarafımdan katlounmağa râzı olurdum ve bu yolda maktuliyyeti ber-mucib-i ahâdis-i şerîfe efdal-i şehâdet i'tikad eylerdim.”

O sırada «Ayastefanos mukaddimât-i sulhiyyesi» ismiyle imza edilen vesika, Türk hâkimiyetini Avrupa'dan söküp atan ve İran hududiyle Şark vilâyetlerini de kurcalıyarak Anadolu'nun bile emniyetini sarsan bir fâcia demekti. Harp bitmiş, korkunç bir sulhün en dehhâş esasları imza edilmiş, İstanbul sokakları sersefil muhacirlerle dolmuştu. (Ali Suâvi)nin nazarında bu acı vaziyetin bütün mes'uliyeti, kendisinden teveccüh ve iltifatını esirgememiş olan (Abdülhamid)in şahsında toplanıyordu. (Abdurrahman Âdil) «Hâdisat-ı hukukiyye»sinde bu noktayı şöyle anlatır (Tertip II,S. 170):

“Ruslar Ayastefanos'a gelmiş oldukları halde dahî Ali Suâvi Rusya ile uzlaşmak tarafdarı değil idi. Ruslar üzerine yürümek ve mukavemet edilmek tarafdarı idi. Bu fikre Sultan Hamid'i iknâ' edemedi. Çırağan vak'ası kısmen bu fikirden ilerü geldi.”

(Suâvi) daha küçük bir softa iken cep defterine kaydettiği «zulme karşı ısyan» hadislerinde bahsi geçen «Zâlim»i nihayet bulmuş demekti! «Ulûm Gazetesi»nde dediği gibi, kendisini mağlûb edeceğine hükmettiği bu «Zâlim»e karşı o zamanın telâkkisince Çırağan sarayında bir «Mazlûm» vardı. Fazla olarak «Ayastefanos» vesikası da kat'î bir vesika değildi: Tashihi kabil bir takım «mukaddimât-ı sulhiyye»den ibaretti. Bu vaziyette «Zâlim»i devirip «Mazlûm»u tahta çıkararak «mukaddimât-ı sulhiyye»nin kat'ileşmesine mâni olmak lâzımdı. (Ali Suâvi)nin bu suretle iki maksat tâkib ettiği anlaşılıyor: Biri zülme ve zâlime ısyan, biri de «Mukaddimât-ı sulhiyye»nin tashihine imkân... Bunların birincisi şimdiye kadar tâkib ettiğimiz yazılarından, ikincisi de aşağıda gözden geçireceğimiz en mühim vesikada Çırağan sarayına girdiği zaman (Beşinci Murad)ın kolundan tutup söylediği sözlerden anlaşılıyor.

“Çırağan vak'ası”nın en mühim vesikası, o devrin Mabeyn Müşiri ve aynı zamanda Bahriye Nazırı (Eğinli Said Paşa)nın “Hâtırat”ındaki fasıldır. Henüz neşredilmemiş ve yalnız baş taraflarından bir kaç sahifesi “Türklük” mecmuasına dercedilmiş olan bu kıymetli Hâtırat, Paşanın elyazısıyla yedi defter tutmaktadır(3). Her defter iki yüz kırk sahifeliktir. (Abdülhamid)in ilk müşaviri vaziyetinde bulunan (Eğinli Said Paşa), İngiltere'nin «Edimbourg» üniversitesini

birincilikle bitirmiş ve ilim hayatımızda da muhtelif eserleriyle mevki tutmuş kıymetli bir kültür adamına yakışacak surette hâdisâtı günü gününe tâkib ederek âtiye intikali lâzımgelen bütün vesikaları kaydetmek suretile siyasi ve tarihî bir ruznâme tutmuştur. (Mahmud Celâlüddin Paşa) nın "Mir'at-ı hakikat"inde söylediği gibi (Ali Suâvi) yi (Abdülhamid) e takdim eden işte bu (Eğinli Said Paşa) olduğu gibi, Çırağan vak'asında Mabeyn Müşiri sıfatiyle ve çok tuhaf bir tesadüfle (Suâvi) yi tenkil hareketini idare eden de odur. Bilhassa bu "Suâvi vak'ası" yüzünden Mabeyn Müşirliği ile Bahriye Nazırlığından azledilip bir çok seneler valilikle İstanbul'dan ve siyasi hayattan uzaklaştırılmış olmak itibariyle (Said Paşa) bu "vak'a" nın izahında en salâhiyetdar şahsiyet demektir. "Hâtrât"ın birinci defterinin 154-155 inci sahifelerinde ve (Abdülhamid) in 628 inci cülûs gününe tesadüf eden (18 Cemâziyelevvel 1295 ve 8 Mayıs 1294 = 20 Mayıs 1878) Pazartesi gününe ait fıkrada "Suâvi vak'ası" serlevhasıyla şu izahata tesadüf edilir:

"Bugün zevalden evvelce ben ve Rusya sefarethanesi başter cümanı birlikte huzur-ı Şahanede iken kurenâdan Kâzım Bey bana eliyle (Gel!) deyü işaret ettiğinden huzurdan çıktım. Orada bulunan Tüfenkçi başı Tahir Ağa:

— Çırağan'da tüfenkler atılıyor, kurşunları buraya kadar geliyor!..

dedi. Bir hayli müddet dinledim, işitemedim. Baştercümanla kendü odama gelir iken Karîn-i sanî Osman Bey fevkalâde bir telâş ile Efendimize doğru koşar iken (Bu nedir?) diyerek döndüm. Bir de baktım ki Hazinedar Hafız Behram Ağa dahî koşarak:

— Efendim, Sultan Murad'ı cülûs ettirecekler; ahali sarayı basmışlar; aman Efendim başımızm çaresine bakalım!

deyü bağırdı. Efendimiz derhal hareme gidüp ben de kılıcımı kuşanup harem kapusu önüne gittim. Sarayda ne kadar bendegân var ise cümlesi müsellâh olarak bağçede telâş ile gezinmekte ve fakat hiç bir şey yapmamakta idiler. Efendimiz dahî cumalık üniformasını giymiş ve silâhlanmış olup hayvanlar dahî hazırlanmış olmağla niyyet-i Şahaneleri Sultan Murad muvaffak olmuş olaydı cümlemiz ile beraber Sultan Murad'a karşı gitmek idi. Bu esnada saat [ezanî] beş olup bağçeye bir taburdan ziyade asker gelmiş olmağla Ser-kurenâ Nafiz Paşa kemal-i telâş ile askere doğru (Asker yok mu?) diyerek koşup yine gerüye avdet edüp yalnız bağırmakta

ve telâştan başka hiç bir şey yapmamakta olduğunu müşahade edince buna hiddet ettim ve:

— Böyle telâşla iş görülmez; siz buradan gidiniz!
diyerek kendüsünü def'ettim ve aslâ telâş etmiyerek taburdan bir bölük ifraz ile yüzbaşıya:

— Şimdi bölük ile gidüp Çırağan'ın kara tarafını abluka et: Ne dışarıdan içerüye ve ne de içerüden dışarıya bir kimseye müsaade etme; yabancı olanı tutup buraya gönder!

tâlimatını verüp (Arş!) ettim. İkinci bölüğe dahi bu tâlimat ile deniz tarafının abluka olunmasını ve saraya girüp çıkanların sün-gülenmesini tenbih eyledim. Bu bölüğe dahi (Arş!) kumandasını verdim. Dolmabağçe'de ve Topkapu sarayında ahali tecemmü eder ve İstanbul ahalisine bir telâş verir mütalâasiyle oralarda tecemmü edecek ahaliyi dağıtmak için Dolmabağçe ile Topkapu sarayına da-
hî birer bölük asker gönderdim ve denizde karağol gezmek için fili-kalar ve sandallar ile istimbotların Çırağan pişgâhma serian gönde-rilmesi zımında Daire-i Bahriyyeye dahi yaverler irsal ettim ve bu tedâbirden başka Yıldız bağçesinde bir tabur ve kapularına birer bölük asker ikame olunmasını tertib edüp yine bağçe kapusunda E-fendimizin yanına gittim. Efendimiz:

— Said Paşa, buradan, yanımdan ayrılma; tertibatını buradan icra et!

emrini verdiler. Çırağan sarayına Beşiktaş karakolundan Ha-san Paşa asâkir-i zabtiyye ile girüp içerüye dühul etmiş olan fesede-yi ürmuş ve yaralamış olduğundan bu fesadın önü saat yedide alm-dr. Bu işte Hasan Paşa güzel hizmet etti. Sarayda tutulup Yıldız'a celbolunan muhacirlerden anlaşıldığına göre bu fesada kıyam eden-lerin ekserisi Filibe muhacirlerinden olup (Ali Suâvi) reisleri oldu-ğu halde bir gün evvel:

— Balkana asker gönderileceğinden yarın saat üçte Tophanede toplanup oradan silâhlarımızı alacaksınız!

diyerek bir ihtiyar muhacir ve çerkes kıyafetinde âdem vasıta-sıyla muhacirîn-i merkumeye tebliğ ettirmiş olmağla Çırağan'ın Pa-şa dairesi kapusunda bir kaç yüz muhacir tecemmü edüp karağolun (nöbetçinin) silâhını alup anı cerh ile bağçeye dühul ettikten sonra deniz tarafında bulunan köşkün camlarını şikest ederek saraya da-hil olmuşlar. (Suâvi) Murad Efendi Hazretlerinin kolundan tutup:

— Aman Efendim! Gel bizi moskoflardan halâs et!

diyerek gûyâ cülûs ettirmek niyet-i fâside ve eblehânesiyle a-
venesiyle beraber dışarıya çıkarmağa çalışur iken ber-vech-i meş-
ruh içerüye dahil olan asâkir-i zabtiyye tarafından mukabele olu-
narak yirmi üç kadar âdem fevt olduğu gibi on beşten mütecâviz
âdem yaralı olarak bâkisi derdest edilmiştir. (Ali Suâvi) ile ihtiyar
muhacir dahi telef olanların miyanındadır. Bu ef'âl-i fecianın (Sua-
vi)den başka mürettepleri olup olmadığını zâhire ihraç etmek için
Yıldız sarayı Hümayununda bir (İstintak Komisyonu) teşkil
olundu.”

(Mahmud Celâlüddin Paşa)ya göre (Suâvi) Filibe muhacir
lerinden (Ahmed Paşa) isminde biri vasıtasıyla muhacirleri elde et-
miş ve vak'a günü kendisi bunların bir kısmıyla beraber bir mavnaya
binip Kuzguncuk'dan Çırağan nihtımına geçmişti.

(Abdurrahman Âdil)in “Hâdisat-ı hukukiyye”sindeki izaha
nazaran (Suâvi)nin Rumeli muhacirlerinden istifade edebilmesi
vaktiyle Filibe Rüşdiyesinde kazandığı nüfuzun neticesidir (Ter-
tip II, s. 144).

Kuzguncuk'dan Çırağan'a geçmesinin sebebi ise kendisinin o
sırada Şemsipaşa'da oturmasıdır.

(Paul de Réglâ)ya göre muhacirlerin sayısı iki yüz altmış ki-
şiden ibaretti ve maktuller sayılırken içlerinde muhacir kılığına gir-
miş askerler de tesbit edilmişti. Bu müellifle bunu me haz ittihaz e-
den (Gilles Roy) her ne kadar (Ali Suâvi)nin karnına iki süngü
saplanarak şehid edildiğinden bahsederlerse de (Abdülhamid)in son
Seraskeri (Rıza Paşa)nın oğlu muhterem dostum (Ziya Emiroğlu),
merhum babasından naklen (Suâvi)nin bizzat (Hasan Paşa) tara-
fından sopayla vurularak öldürüldüğünden bahsediyor. Hattâ (Ha-
san Paşa) bu sopayı Beşiktaş Karakolundaki odasının duvarına asıp
vefatına kadar teşhir etmiş! Sadriâzam ve Adliye Nazırı (Abdur-
rahman Paşa) merhumun oğlu kıymetli arkadaşım (Âsım Bey)le
İstanbul Belediye Meclisi ikinci Reisi ve Emniyet Sandığı Hukuk
Müşaviri muhterem (Abdülkadir Karamürsel) bu meşhur sopayı o
duvarda görmüşler!..

(Ali Suâvi) gençliğinde Rüşdiye hocalığı imtihanına girip bi-
rinci çıkmış ve o zaman Maarif Nazırlığından bulunan (Abdurrah-
man Sami Paşa) merhumun teveccühünü kazanmıştı. İşte o tarih-
ten beri (Suâvi), Paşanın mahmisi vaziyetindeydi. (Sami Paşa)nın
oğlu ve eski Çanakkale Mutasarrıfı (Abdülvehhab Kocamemi) ile

Bükreş Büyük Elçisi (Hamdullah Suphi Tanrıöver)in babası (Suphi Paşa) merhum da (Ali Suâvi)nin hâmlerindendi. Muhterem dostum (Abdülvehhab Kocamemi) bana amcası eski Basra valilerinden (Abdurrahman Hasan Bey)in bir hâtırasını anlattı: Çırağan vak'asından bir gün evvel (Ali Suâvi) merhum (Sami Paşa) ile oğlu (Suphi Paşa)nın Çamlıca'daki köşklerine uğramış! Halinde hiç bir fevkalâdelik yokmuş: Hattâ (Suphi Paşa) nın bahçesinden bir demet çiçek yaptırıp evine götürmüş! Yalnız o sırada bu köşklerin müstemilâtında muhacirler varmış! Ertesi günkü vak'aya bunların da bir kısmı iştirâk etmiş...

(Ali Suâvi)nin bu hareketi doğru muydu, yanlış mıydı? Akıllılık mıydı, çılgınlık mıydı? Bizi burada alâkadar eden şeyler o cihetler değil: "Çırağan vak'ası"nın bizim için en mühim tarafı, Türkçülük tarihimizin en muhteşem simalarından olan zavallı kahramanın kanaat yolunda can vermiş samimî bir milliyet şehidi olmasından ibaret...

(1) *(Mir'at-i hakikat)*, c. 2, 1326 İstanbul tab'ı, s. 47.

(2) *(Ulûm Gazetesi)*, c. 2, sayı 15, s. 897.

(3) Şimdi bu *(Hâtırât)* merhumun ailesindedir.

(Bursalı Tahir Bey) merhum "Osmanlı müellifleri"nin birinci cildinde(1) (Ali Suâvi)nin eserlerini sayarken "Ulûm" ve "Muhbir" gibi gazetelerinden başka altısı terceme ve on beşi telif olmak üzere yirmi bir kitabından bahseder ve bunların on dördünü basılmamış, yedisini basılmış gösterir.

Gene aynı menbaa göre bu yedi matbû eserin beşi Paris'de, ikisi İstanbul'da basılmıştır ve bunların biri Fransızca (=A propos de l'Herzégovine, Paris, 1875), altısı Türkçedir. Fakat (Tahir Bey)'in bu ifadesinde bazı yanlışlıklar ve eksiklikler vardır; her şeyden evvel bir kere (Ali Suâvi)nin eserleri yalnız yirmi birden ibaret değildir: Bizzat kendi ifadesine göre yüz yirmi yediden fazla olmak lâzımgelir! Kendisi bu noktayı şöyle anlatır(2):

"... İstanbul'a avdet-i ahîreme dek telifâtımın fihristi bir kıt'a risale-i mahsusa ile mazbut ve hemen hepsi (127 aded, ekserisi re'sâil) yazma olarak eyâdi-i talebede mütedâvildir. Bizi bilenlerin âkîbet bu kitablara yazma bırakmayup tab'edeceklerini dahî me'mul ederim".

İstanbul'dan sonra Paris ve Londra'da yazdığı eserler tabîi bu yekûna dahil değil.

(Bursalı Tahir Bey)'in yanıldığı mühim noktalardan biri de, (Suâvin)'nin yalnız yirmi bir eserden ibaret gösterdiği külliyatının içinde «Türk», «Yarım fakih din yıkar» ve «Kudret-i siyasiyye der düvel-i islâmiyye» gibi bazı kitaplarından bahsetmesidir: Halbuki bunlar birer kitap değil, «Ulûm Gazetesi»nde intişar etmiş bir takım makalelerle etüdlerden ibarettir. (Tahir Bey) merhum bu «makale»leri «kitap» zannettiği halde, (Suâvi)nin Paris'de «Ulûm Gazete

si»ne ekliyerek ve Hicrî 1287 (=Milâdî 1870) tarihinden itibaren «Victor Goupy» matbaasında bastırarak forma forma neşrettiği «Kamus-ül-Ulûmi-ve-l Maârif» ismindeki ansiklopedisinden, yani en mühim eserlerinin birinden hiç bahsetmemektedir.

(Ali Suâvi)nin çok mühim bir yekûn tutan eserlerinin bir çoğu basılmadan kaybolup gittiği gibi, mühim bir kısmının isimleriyle mevzûları bile unutulmuştur. Bunlardan bazılarının müsveddeleri belki vârislerinde bulunabilir.

İlimde ihtisasın teşekkülünden evvel eski Türklerin «Kırk anbar», «Ayaklı kütüphane» veyahut «Hezâr-fen» dedikleri âlimler ekseriyet teşkil ederlerdi: (Ali Suâvi) merhum işte bu çeşit âlimlerin en son ve en mümtaz örneklerinden biriydi. Gerek mâlûm olan eserlerinin mevzûlarına ve gerekse baştan başa kendi kaleminden çıkan «Ulûm Gazetesi»ndeki etudlerine göre (Suâvi)nin temas etmediği ilim sahası kalmamış gibiydi: Tarihe, coğrafyaya, lisanîyata, edebiyata, siyasiyat ve içtimaiyata, ilâhiyata, kitabiyata, iktisada, istatistiğe, hukuka, hey'ete, ticaree ziraata, sanayiye ait bir çok yazılar yazmış ve hattâ bir «İstatistik, ticaret, ziraat ve sanayi salnâmesi» ile bir «Ansiklopedi» bile neşrine teşebbüs etmişti! Bu vaziyete göre (Ali Suâvi)nin ilmî şahsiyeti bilhassa «Ansiklopedist» tâbiriyle târif edilebilir. Yalnız onu eski Şark Ansiklopedistlerinden ayıran büyük bir fark vardır: Ruhundaki isyan ve ihtilâl ateşinin ilmî telâkkilerine tesirinden hasıl olan bu fark, (Ali Suâvi)de medresenin «skolâstik» sistemine karşı büyük bir husumet cephesi şeklinde gösterilebilir. İşte bundan dolayı (Suâvi) Şark ilimlerini hep Garp kültürü bakımından tedkike çalışmış, hattâ İslâm fıkhnı bile bu zihniyetle tenkid etmiştir.

(Ali Suâvi)nin o zamanki teokratik telâkkilere karşı «Lâisizm» tarafdarlığı ancak işte bu ruhî temayülleriyle izah edilebilir. Hattâ Cumhuriyetçilik, Türkçülük ve Halkçılık temayülleri de hep aynı bir zihniyetin, yâni inkılâpçılık ve ihtilâlcilik zihniyetinin kültür sahasındaki tezâhürleri demektir: (Ali Suâvi)yi Çırağan fâciasına atan ruhî sâik ne ise, Teokrasiye karşı Lâisizm müdafii, mutlakriyyete karşı halkçı, saltanata karşı cumhuriyetçi ve Osmanlıcılığa karşı Türkçü yapan da gene o sâiktir. İşte bundan dolayı (Suâvi)nin Türkçülük telâkkilerini anlayabilmek için her şeyden evvel bir kere lâikliğini, halkçılığını ve cumhuriyetçiliğini anlamak lâzımdır.

1 — Başta (Ziya Paşa) ile (Namık Kemal) olmak üzere «Yeni Osmanlılar» Devlet kanunlarında şeriatın esas tutulmasını istiyen-

rek İslâm fıkhnı müdafaa ederlerken (3) (Ali Suâvi) fıkıh ve usul-i fıkhnı aleyhinde yazılar yazıyor ve Devlet idaresinde dinle dünyanın birbirinden tamamiyle ayrılmasını istiyordu! "Ulûm Gazetesi"nin ikinci cildinin 17 nci nüshasındaki "Yarım fakih din yıkar" başlıklı yazısında (Suâvi) fıkıh hakkındaki nokta-i nazarı şöyle anlatır. (S. 1027):

"Bir takım usuliyun çıktı. Tedbir-i medine ve ahkâm-ı idare-i memleket ve fıkhi meselâ Kadı Ebu-Yusuf'un arabî ibaresindeki kavâid-i arabiyyeden istinbat ettiler; yâni usul-i fıkhi (Edebiyye) ve (Kavâid-i arabiyye) üzre binâ ettiler".

Halbuki (Suâvi)ye göre (S. 1028 - 1029): "Bizim (ilm-i fıkhi) en zaîf ilimdir, zira (usul-i fıkhi)a mebnîdir: Usul-i fıkhnı me-nây-ı a'zamı ise ulûm-i arabiyyedir".

Bu vaziyetten dolayı (S. 1030): "Hâlâ biz ahkâm-ı dünyeviyyeyi muammâ halleder ve rûmuzât istihraç eyler gibi arabî ibarelerin sırya ve edatları mücadelesinden çıkara geliyoruz" diyor ve ondan sonra da Kur'anın her kelimesini, her edatını ve hattâ her harfini dünyevî bir hükme işaret sayan itikadın gittikçe hadîse ve nihayet ulemâ sözlerine de teşmil edildiğinden bahsedip misal olarak (Kadı Ebu-Yusuf)un filân ibaresindeki "Lâm = L" harfinin Arap sarfına göre oynıyabileceği roller üzerinde çıkan mücadeleleri izah ederek (S. 1034): "Hasılı lâmlar, fâlar, vavlar gavgalarıyla usul-i fıkhi tedvin olunduğundan" bahsediyor.

Böyle kelime ve harf oyunlarıyla medenî bir Devlet idare edilemeyeceğini ilân eden (Suâvi) nihayet şu hükme varıyor (S.1047):

"Fıkıhtaki ibâdatı muâmelât-ı dünyeviyyeden ayırıp dünyaya müteallik umuru başkaca ve müstakillen tedvin etmeli ve bu müstakillen müdevven ilmin mebnâsı (Edebiyye) ve (Kavâid-i arabiyye) olmayup her ilim mebnây-ı sahîhine binâ olunmalı".

(Ali Suâvi)ye göre «İlm-i siyaset»in esası «Şeriat» değil, «Coğrafya», «İktisad» ve «Ahlâk»dır. Medenî bir devletin idare esasları (S. 1048): "İşte bunlardan çıkar: Yoksa Ebu-Yusuf'un ibaresindeki (fâ) edatından çıkmaz. Böyledir bu!"

2 — Dinle Devletin ayrılmasını isteyen (Suâvi)nin "rejim"

meselesindeki telâkkileri de buna göredir; bu telâkkiler “Hilâfet” ve “Mutlakıyyet” meselelerine aid olmak üzere ikiye ayrılabilir. (Suâvi) Hilâfetin ne muhafazasına, ne de yıkılmasına taraftardır: Çünkü onun nazârında “Hilâfet” isminde bir müessese mevcut değildir. Binaenaleyh keen-lem-yekündür! Onun için böyle bir müessesenin mevcut olmadığını isbata çalışmakla iktifa etmiştir. “Ulûm Gazetesi”nin ikinci cildinin 16 ncı nüshasındaki “Kudret-i siyasiye der düvel-i islâmiyye” serlevhalı etüdünde Peygamberimizin “Hilâfet” ismiyle bir vekâlet makamı tayin etmemiş olduğunu söyleyip hiç kimsenin “Halife-i Resul Ullâh” olamayacağını, “Halife” kelimesinin yalnız (Ebu’Bekir)e münhasır bir ünvan olduğunu ve bu ünvanın da “halef” mânâsına geldiğini söylemekte ve hattâ bu sözleri söylerken saltanat makamında bulunan (Sultan Aziz’in hilâfetini sarahaten red ve inkâr etmektedir (S. 985):

“Sultan Abdül’Aziz’e halife dendikde Abdülmecid’in halefi mânâsından başka ne meâl anlaşılır?”

Bu vaziyette (S. 987): “Padişaha hâkim-i ruhânî Papa gibi bakmak ve hükûmet-i islâmiyyeyi ahkâm-ı ilâhiyye-i sırfâ üzere müesses bir hükûmet-i ruhâniyye gibi mütâlea etmek abes kalıraz mı?”.

İşte bundan dolayı (Suâvi) bu meselede şu neticeye varır (S. 989):

“Artık kemal-i cesaretle ve bilâ-tereddüd hükmederiz ki halife, imam, padişah, hasılı her ne nâm ve ünvan ile olursa olsun hiç biri Peygamberimizin kaimmakamı veya vekili değildir. (Padişah Peygamber postunda oturuyor) makuli cahil sözüdür, bir aslı şer’iye müstenid değildir. Riyasete geçtikde Peygambere vekâlet mânâsı Hulefây-ı Râşidîn’in bile hatırlarına gelmedi: Nerede kaldı ki sonradan gelen sümüklülere!”

İşte bundan dolayı (Abdurrahman Âdil) “Hâdisat-ı hukukiyye” sinde şu haklı hükme varır. (Tertib II, S. 146):

“Ali Suâvi (Şekl-i hükûmet şer’i değildir) nazariyesini ilk meydana koymuş ve anı bir münâzara-i islâmiyye ile isbat eylemiştir”.

3 — (Ali Suâvi) «Monarkhi» dediği «ferdî saltanat» ve «mutlakıyyet»e karşı da cephe alır: (Ziya Paşa) ile (Namık Kemal) gi-

bi (Suâvi) de esas itibariyle “Cumhuriyetçi” dir; delil olarak da “İslâm devletinin bidayette cumhuriyetle idare edildiğinden” bahse- der. Fakat gene (Ziya Paşa) ile (Namık Kemal) gibi o da o zaman- ki Osmanlı İmparatorluğunun umumî ve hususî vaziyetleri itibariy- le buna imkân olmadığına kanidir. “Demokrasi” ismindeki etüdün- de bu kanaatini şöyle anlatır. (C. 2, nüsha 18, s. 1083):

“Memleketin kıtaât-ı muhtelifede parça parça olması ve vüs’ati ve elsine ve âdât ve edyan-ı muhtelif ashâbı akvâm-ı kesîre ile mes- kûn bulunması hep demokrasi ve müsâvât önünde birer seddir”.

Bu vaziyette mutavassıt bir tesviye sureti olarak “mutlakıy- yet” yerine “meşrutiyet” ister. Bu sisteme “Parlâment sureti, yâni usul-i meşveret” ismini verir. Fakat (Suâvi)nin nazarında bu “u- sul-i meşveret” cumhuriyete doğru bir adımdan başka bir şey değildir (4).

Tabiî bütün bu telâkkiler (Ali Suâvi)nin o zamanki mevzuâta isyanı demektir: Fakat «Teokrasi» gibi, «Hilâfet» gibi, «Mutlakıy- yet» gibi esaslarla müesseselerin yanında bir de Osmanlılıkla Os- manlıcılık vardır; (Ali Suâvi) o müesseselere karşı nasıl «Lâisiz- m»i, «Meşrutiyet»i, «Cumhuriyet»i müdafaa etmişse, işte bu son e- sasa karşı da aynı hisler ve aynı fikirlerle Türklük ve Türkçülük dâ- vâsını açmıştır.

(1) 1333 İstanbul tab’ı, s. 329-330.

(2) (Ulûm Gazetesi), c. 2, nüsha 15, s. 893-894.

(3) Bakınız: İhsan Sungu, (Tanzimat ve Yeni Osmanlılar), 1940 İstanbul ta- b’ı, s. 24-40.

(4) (Lavissee et Rambaud) tarihinden naklen İhsan Sungu, aynı eser, s. 77.

(Suâvi)nin Türklüğe ve Türkçülüğe ait eserleri bir kaç kitapla bir takım etüdlerden ibarettir. Kitap olarak bugün elde yalnız "Hîve" ismiyle Hicrî 1290 (=Milâdî 1873) tarihinde Paris'de neşrettiği küçük bir eser vardır: Gene Paris'de Fransızca nüshası da neşredilmiş olan bu eserin Türkçesi 1326 tarihinde 134 sahife olarak İstanbul'da tekrar tab'edilmiştir. Fakat (Suâvi)nin hiç basılmadığı için elde nüshası kalmıyan eserlerinin Türkçülük tarihimiz itibariyle en mühimmi "Taharriyyât-ı Suâvi alâ tarih-i Türk" isimindeki kitabıdır: "Türklerin mesâî-i zihniyyeleri" isimindeki etüdünde kendisi bu kitabın bir Türk tarihi olduğundan bahseder(1). Bundan başka Hicrî 1283-1284 (=Milâdî 1866-1867) tarihlerinde Kastamonu'da menfi bulunurken Şark ve Garp kültürlerini mukayese ve Osmanlı kültürünün ehemmiyetini tesbit için yazdığı "Kayd-ül-mevcud" ve "Sayd-ül-mefkud" isimindeki iki ciltlik bir eseri daha var ki bunun ikinci cildine zeyl olarak dil, yazı ve imlâ islâhma ait mülâhazalarını eklemiştir. Bu gayri matbû eserlerin yazma nüshaları meydana çıkacak olursa, Türkoloji tarihimiz için çok büyük bir kazanç olacaktır.

Şimdiye kadar bizde umumî Türk tarihine ait ilk eser olarak Sıpkâ kahramanı Müşir (Süleyman Paşa)nın Hicrî 1293 (=Milâdî 1876) da yalnız ilk cildi neşredilen "Tarih-i âlem" isimindeki eserinin 382nci sahifesinden 543üncü sahifesine kadar 161 sahife tutan "Tavâif-i Türk" serlevhalı yedinci faslı gösterilirdi: Halbuki (Ali Suâvi)nin yukarda bahsettiğimiz eserleriyle Paris'de çıkardığı "Ulûm Gazetesi"ndeki etüdlerinin bilâ-istisnâ hepsi (Süleyman Paşa)nın "Tarih-i âlem"inden senelerce evveldir. Bu vaziyete göre bizde umumî Türk tarihi hakkında ilk yazı yazan (Süleyman Paşa) değil, (Ali Suâvi) demektir.

(Süleyman Paşa) ile (Ali Suâvi Efendi)nin Türk tarihini görüşleri arasında da büyük bir fark vardır: (Süleyman Paşa)nın nazarında Türklük demek, "kıtaât-ı cihanın her cihetine intişar ve ı-sâl-i nüfûz-u iktidar eylemiş bir cemiyet-i zî satvet"(2) demektir; yâni Paşa merhum mehzaz ittihaz ettiği (de Guignes), (Duruy) ve (Pauthier) gibi Avrupa müelliflerinin nokta-i nazarlara tâbi olarak Türkün dünya tarihindeki rolünü sırf askerî bir hareketten ibaret göstermiş olduğu halde, Efendi Türk tarihini bu askerî manzarasından ziyade medeniyet ve kültür bakımından tetkik etmiştir. Bu hususta

medrese telâkkisine olduğu kadar Avrupa telâkkisine de muârizdir. "Taharriyyât-ı Suâvi alâ Tarih-i Türk" ismindeki gayr-i münteşir eserinin ziyâma mukabil "Ulûm Gazetesi" koleksiyonlarındaki kıymetli etüdler elimizdedir: Bunların en mühimleri «Türk», «Türklerin mesaî-i zihniyyeleri», «Osmâniyânın ulûma hizmeti», «Lisan ve hatt-ı Türkî», «İslâmında resim ve tasvir ve timsal» isimdekilerdir.

Türklüğü ve Türk tarihini yalnız Osmanlılarla müslüman Türk devletlerine hasretmeyip tıpkı (Süleyman Paşa) gibi muhtelif kollara ayrılmış büyük bir câmia şeklinde tetkik eden (Ali Suâvi)nin bu husustaki fikirleri «İrk», «Dil» ve «Umumî kültür» sahalarına ait üç ana teze ayrılabilir. Bu tezleri şöyle hulâsa edebiliriz:

- 1 — Türk ırkı askerî, medenî ve siyasi rolleri itibariyle bütün ırklardan üstün ve eski bir ırktır;
- 2—Türk dili dünyanın en zengin ve en mükemmel dilidir: Avrupa'nın en büyük dilleri bile Türk diline nisbetle geridir;
- 3 — Türk ırkı dünya kültür tarihinde en büyük rolü oynamış ve bilhassa İslâm kültürünü Türkler vücuda getirmişlerdir.

Şimdi bu uzun tezleri kısaca gözden geçirelim:

1 — Meşhur Kont (de Gobineau) nun antropoloji ve tarih telâkkilerinde "Gobinisme==Gabinizm" ismiyle yeni bir çığır açılmasına sebep olan "Essai sur l'inégalité des races humaines" ismindeki eserin ilk tab'ı 1854 de intişar ettiğine göre, (Ali Suâvi) Paris'de "Ulûm Gazetesi"ni neşre başlarken bu yeni cereyan on beş senedir Avrupa'nın muhtelif memleketlerinde akisler yapıyor demektir.

İrkların medenî kabiliyetlerine göre tasnifi esasına istinad eden bu yeni telâkki karşısında (Suâvi) "Ulûm Gazetesi"nin ilk nüshasının ilk sahifesinden başlayan "Türk" ismindeki makalesinin daha ilk cümlesinde "race" kelimesiyle "ırk" meselesinden bahsediyor:

"Avrupa'da (ras) meselesi var: Yâni bir kavmin kabiliyyet ve isti'dâdına hükmetmek için mensup olduğu şubeye nazar eylemek itikadı var".

"Gobinizm" esasını bu iki cümleyle hulâsa ettikten sonra da "Gobiniste = Gabinist"lerce Türk ırkının nasıl telâkki edildiğine geçiyor:

“Bu ehl-i nazardan bâzı meşâhir Türkleri mesâî-i zihniyyeden âri, yalnız bir kaba kahraman gibi mütâlea ediyorlar: Ben bu mütâleanm yanlış olduğunu göstermek isterim!”.

(Ali Suâvi) işte bu maksatla ilkönce “Türk”ün ne olduğunu târife ve bunun için de Çin menbâlarına kadar çıkarak ve Çin hiyeroglifleriyle ikinci asır Lâtin müelliflerine istinad ederek “Türk” isminin eskiliğini gösteriyor. Yalnız Türk ırkı tarih sahnesinde muh’ telif isimlerle rol oynamıştır: İskitler, Hunlar, Tukeyular hep Türk câmialarıdır. “Türkten nice büyük batınlar gelmiştir”. Hazarlar, Uygular, Osmanlılar bunların en meşhurlarındandır. Askerlikçe eski dünyayı kıt’a kıt’a fetheden bu büyük ırk bugün de bir takım kollara ayrılır: Bunların en mühimleri Türkiye, Türkmen, Özbek, Kırgız, Yâkut ve Çuvaş kollarıdır.

Eski Mısırlılardan daha eski olan bu muazzam ırk (Ali Suâvi)-ye göre yalnız askerlik itibariyle değil, kültür itibariyle de dünyanın en büyük ırkıdır. (Suâvi) bu hususta bir İngiliz âliminin vardığı neticeden bahseder (S. 3):

“Türkler âsâr-ı ilmiyyede birinci derecedendirler. İngiliz ulemâ-sı beyninde allâme vasfının kazanmış mister (Bailly) Eflâtun üzerine ta’likatında der ki: (Dünyaya ulûm ve sanâyi ve medeniyyet ve te’hezzüb veren kavm Türklerdir)”.

Bundan sonra da kendi tetkikatını şöyle hulâsa eder (S. 3):

“Biz Türklerin terbiye-i hayvânât ve hafr-i enhâr ve maâdin ve tarih ve kitâbet gibi şeyleri dünyaya neşreden birinci akvâmdan olduklarını sühuletle isbat edebiliriz.”.

Bu fıkradan anlaşılacağı veçhile, yazının icadına varıncaya kadar en mühim kültür ve medeniyyet esasları bile (Suâvi)nin tezine göre “Türk” ismindeki mümtaz ırkın eseridir.

2 — “Ulûm Gazetesi”nin ikinci ve üçüncü nüshalarında 69-78 ve 115 - 131 inci sahifeleri işgal eden “Lisan ve hatt-ı Türkî” ismindeki etüdünde (Ali Suâvi) her şeyden evvel bir kere Türk dilinin istiklâlini müdafaa eder: Arap, Acem, biraz Çin ve bir miktar Garp kelimelerinin Türk diline girmiş olması onun kanaatine büyük bir mahzur değildir: Çünkü dünyada karışık olmayan dil yoktur; İslâm telâkkisince en mükemmel dil sanılan Arap dili ve hattâ Kur’an leh-

çesi bile karışıktır(3). Onun için (Suâvi) "Osmanlıca" tâbirine itiraz eder (S. 120):

"(Osmanlı lisanı) ünvanının mânâsından bahsolunduğu yok; vâkıâ bahse de hacet yok: Çünkü politika efkârından münbais bir ünvanıdır; politika ünvanları ise ekseriyya mânâsız olur".

Onun için bu dil "Lisan-ı Osmanî" değil, "Lisan-ı Türkî=Türk dili"dir ve dünyanın en mükemmel lisanı olan bu dilin Oğuz efsanelerine karışacak kadar eski bir yazısı vardır: (Suâvi)ye göre bu yazı "Uygur hattı"dır. Fakat bu etüdünü 1869 da yazan (Ali Suâvi) "Orhon yazısı"ndan henüz haberdar değildir çünkü büyük Türkolog (Thomsen)in "Orhon" yazısını halle ait neşriyatı o tarihten yirmi dört sene sonra, yâni 1893 tarihinde "Danimarka Ulûm ve Edebiyat Akademisi Bülteni"nde çıkmıştır.

(Ali Suâvi) eskiliğini ve eski yazısını müdafaa ettiği Türk dilinin bütün dillerden üstün olduğuna da kanidir (Nüsha 3, s. 116):

"Türkçe lisanı sair lisanlar üzerinde vüçûh-i adîde ile tercih olunmak meselesinden taaccüb etmemelidir."

(Suâvi Efendi) bu kanaatini bir taraftan (Ali Şir Nevâyi)nin "Muhakemet-ül-lûgateyn"ine istinaden Acemceye karşı Türkçenin üstünlüğüne ve bir taraftan da Amerikan ve İngiliz lisâniyatçılarının tetkikatına istinaden Avrupa dillerine karşı Türk dilinin fâikiyyetiyle isbata çalışır. Bilhassa (Arthur Lumley Davids)in "Kitâb-ül-ilm-in-nâfi" ismiyle ingilizce neşrettiği Türk gramirinin(4) Medhal kısmındaki mukayeselere büyük bir ehemmiyet verir: (Davids)e göre Türkçenin "seviştirmemek" kelimesi ingilizcede tam on kelimeyle ve "seviştirememek" kelimesi on iki kelimeyle ifade edilebilir(5)! Bir taraftan da Arapçanın "İrâb" müşkilâtından vesairenden dolayı Türk dili Arap diline de faiktir. Lûgat serveti bakımından da en zengin dil, Türk dilidir. Bu vaziyette Türkçe dünyanın en mükemmel lisanı demektir.

3 — (Suâvi)ye göre Arapça hakikatte Arap dili değildir: İslâmın intişarından sonra bu dili Türklerle Acemler tedvin edip bir "İslâm dili" yâni müslüman milletlerin müşterek kültür lisanı haline getirmişlerdir (Nüsha 3, S. 124-125). Tıpkı bunun gibi, İslâm kültürü de Türk eseridir (S. 125):

"Arapdan hâki zuhur etmiştir, âlim yok gibidir"!

“Türklerin mesâ-i zihniyyeleri” ismindeki etüdünde (Suâvi)-nin müdafaa ettiği tez işte bu tezdır; hattâ İranlılar bile Türklere nisbetle ikinci derecede kalır (Nüsha 1, s. 6):

“Ulûma büyük hizmet eden Hârizm ve Horasan ulemâsı Fürsden değildirler!”.

(Fârâbi), (İbni-Sinâ), (Buhârî), (Mâtüridî), (Mergînanî), (Cevherî), (Gazâli), (Tusî), (Zimâşerî), (Teftâzânî) vesaire hep Türk âlimleri ve Türk yetiştirmeleridir. Bu vaziyete göre müslümanlıktan evvel yazının icad ve tâmimiyle beşer kültürünü yapan Türkler, müslümanlıktan sonra da İslâm kültürünü yapmışlardır. (Ali Suâvi) Türklüğün bu cephesine askerî cepheden fazla ehemmiyet verir.

Şimdiye kadar bu sahada ilk tetkikat yapan (Bursalı Tahir Bey) merhum zannedilirdi: Hakikatte ise (Tahir Bey) 1314 tarihinde “Türklerin ulûm ve fûnuna hizmetleri” ismiyle neşrettiği kıymetli eserle (Suâvi) nin açtığı yolu tâkib etmiş, ona hayırlı bir muakkıp olmuş demektir. Zaten (Tahir Bey) bu eserinde (Suâvi)yi mehzaz ittihaz ediyor ve hattâ bazı ibarelerini aynen tekrarlıyordu. Fakat (Abdülhamid) devrinde (Suâvi)nin büyük adı anılamazdı: (Bursalı Tahir Bey) işte bundan dolayı mehzazından bahsetmemişti. Fakat o devirden sonra “Ali Suâvi Efendi” ismiyle yazdığı bir makalede(6) hakikati itiraf ederek “...ilmî Türkçülüğüm için Suâvi Efendinin minnetdarı ve medyun-ı şükranıym” dedikten sonra:

“(Türklerin ulûm ve fununa hizmetleri) risalesi ve bu risale mukaddimesindeki nazariyye-i ilmiyye Suâvi Efendinin (Kamus-ül-ulûmi ve-l-maârif)inden muktebes gibidir”

demek suretiyle büyük bir kadirşinaslık gösterdi.

(1) (Ulûm Gazetesi), C. 1, nüsha 1, s. 12.

(2) (Tarih-i âlem), 1293 İstanbul tab'ı, (Tavâif-i Türk) faslı, s. 383.

(3) (Cumhuriyet) gazetesinin 8 ve 14 Ağustos 1941 nüshalarında çıkan (Kur'andaki Türkçe kelimeler) e aid etüdümüze bakınız.

(4) (Lumiy Davids)in annesi Madam Sarah Davids bu eseri fransızcaya terceme ederek 1836 tarihinde Londra'da bastırmıştır.

(5) Seviştirmemek = To cause that we do not love an another mutually) ve Seviştirememek = To cause that it be impossible for us to love another mutually.

(6) “Hâdisat-ı hukukıyye”, tertip II, s. 172; (Tahir Bey)in makalesi.

(Suâvi)nin ink, dil ve kültür tezlerinin yanında millî dil ve millî siyaset dâvâları da vardır.

Dil dâvâları şu üç esasa ayrılabilir:

- 1 — Türk dilinden eski inşânın uzun cümleleri, lüzumsuz ecnebi kelimeleri ve gramer kaideleri kaldırılarak lisan sadeleştirilmelidir;
- 2—İlmî ıstılâhlarda Avrupa medeniyetinin beynelmilel şekilleri kabul edilmeli ve arapçayla acemceden uydurma Osmanlı ıstılâhları Türk dilinden atılmalıdır;
- 3—Hutbelerle namaz sureleri türkçeleştirilebilir ve Türkçe namaz kılınabilir.

(Suâvi)nin bunlardan başka bir de siyasî dâvâsı vardır: Haricî siyasetin milliyet fikrine istinad ettirilmesini ister;

Şimdi bunları sırayla gözden geçirelim:

1 — (Ali Suâvi) İstanbul'da çıkan "Muhbir" gazetesinin başmuharrirliğini niçin kabul etmiş olduğundan şöyle bahseder (Yeni Osmanlılar tarihi, s. 909):

"Bu işe parmak sokmaktan asıl muradım vatanımız gazetelerinin köhne inşâlarını ve mu'tâd-ı kadîm üzre bî-mânâ sitayişlerini bozmak idi. Hem o lisanı bozdum, hem de memleketimize hürriyet-i aklâm soktum".

Bu ifadeden anlaşılacağı gibi, (Suâvi)de dilin sadeleştirilmesi fikri çok eski bir fikirdir. Fakat onun bu "sadeleştirme"den anladığı mânâ ile bugün bizim kastedtiğimiz mânâ arasında mühim bir fark vardır: (Suâvi)nin ilk hedefi, eski Osmanlı münşîlerinin "Sebk-i

mevsül" dedikleri ifade tarzını yıkmaktır; "olmağla", "bulunmağ-
la" gibi fiil bağlarıyla cümleleri birbirine bağlayarak bazan bir kaç
sahifeyi tek bir cümle haline getiren bu zincirli üslûp Türk dilinin
tekâmül hareketlerine mâni olan bir pranga demektir. (Ali Suâvi) her
şeyden evvel işte bu zenciri kırmak istiyordu. O zamanki vaziyete
göre ecnebî terkipleriyle kelimelerinin atılması bu ilk işe nisbetle i-
kinci derecede kalıyor, bununla beraber (Suâvi Efendi) o ikinci işi
de ihmal etmiyordu. Avrupa dillerinden Türkçeye terceme edeceği
ilmî eserlerin üslûbu münasebetiyle "Ulûm Gazetesi"nde neşretti-
ği bir "İlân"da bu iki mesele hakkındaki fikrini şöyle hülâsa etti
(Nüsha 8, s. 478 - 479):

"Bizim vaktiyle (Türkçe yazmak) demekten muradımız kaba
kelimeler ve gün görmedik lâfızlar kullanmak demek olmayıp an-
cak (Mîr Ali Şîr) gibi eski Türklerin üslûb-ı inşası vechile kelâmı
kısa kesmek, yâni mübtedâ ile haber beynini zaruret olmadıkça fas-
letmek tarîkidir. Bu tarîk ile yazılan merâm pek açık ifade ve istifa-
de olunur. Bununla beraber mânâsı açık kelimeleri kullanmak dahî
lâzımdır."

Arap ve Acem gramer kaidelerinin Türk dilinden atılmasını
istiyen (Ali Suâvi) arapçanın cemi kaidelerine bile tahammül ede-
mez (Ulûm Gazetesi, "Lisan ve hat-ı Türkî", nüsha 3, S. 123):

"... Meselâ arabîden (âlim) ve (kâtib) lûgatlarını alup sıyga-
ları gibi zabtetmişiz; ammâ cem'inde (ketebe) ve (küttâb) ve (u-
lemâ) dimeğe mecbur değiliz: (âlimler), (kâtipler) diyebilirüz.
Dünyada her lisanın tabiatı dahî böyle bizim lisan gibidir."

(Kaşgarlı Mahmud) un "Kitabu Divâni Lûgât-i-Türk" ünü,
(Yusuf Hâs Hâcib)in "Kutadgubilik"ini, (Vezir Reşidüddin)in
Türk sarf ve nahvini, (Divrikli Fahrüddin)in "Kasidetü fî kavâidi
lisân-ı Türk" ünü, muhtelif Arap müelliflerinin Türk-Arap lûgâti-
rini görmek ve (Nevâyî) nin "Muhâkemet-ül-lûgâteyn" ını Türkiye
lehçesine terceme ve neşretmiş olan (Ali Suâvi)de Türk kültürünün
tesiri, vaktiyle medreseden aldığı Arap kültüründen her halde pek
fazla olmak lâzımgelir.

2 — "Ulûm Gazetesi"nin Hicrî 1287 (=Milâdî 1870) tarihir-
den itibaren matbaa harfleriyle basılmaya başlayan üçüncü cildinin
21 inci nüshasında (Suâvi) merhum bizim hâlâ halledemediğimiz il-
mî istilâhlar meselesi hakkındaki fikrini şöyle anlatır (S. 1277):

“... Şol ıstılâh ki kelimesi an-asıl nereden gelürse gelsün şimdi Avrupa'nın elsine-i muhtelifesi anı değıştirmeyüp lisan-ı ulûm ve belki lisan-ı umum olmuş, biz dahî bu makuleyi tebdil etmeyiz: Me'selâ (oksijen) ve (fotograf) ve emsali kelimeler ki aslı Yunanîden imiş, fakat şimdi lisan-ı mahsus sahibi İngiliz ve Fransız ve Alman ve İtalyan ve her bir kavm (oksijen) diyorlar. Bazı harf mahrecini kendi lisanına göre tebdil etse bile (meselâ Fransız oksijen, İngiliz oksijen) zat-i kelimeyi terceme etmemiş, istimâl ediyor. Demek ki bu gibi kelimeler yunanca, ya fransızca, ya ingilizce olmaktan çıkmış, ilim lisanı, umum lisanı olmuş: Biz bunu bırakıp da (Asl-ül-hâmız) ya (Ümm-ül-humûza) yahut (Havâ-i hayatî) diyerek ıstılâh tevliidi gibi abese iştigal etmeyiz. Biz keşke hep akvâm-u'ümem bir lisan söylese idi efkârında iken şimdi ıstılâhâ'-ı ulûm-u'maârifde velev bin kelimecik ile olsun ittihâd müyesser göründüğü halde niçin terceme ve tevlid ile uğraşalım ve hiç bir lisan sahibinin yapmadığı bid'ati yapalım? Eğer böyle kelimeleri lisanımızda değıştirir isek ahlâfımız bize inkisar eder.”

Zaten Türk diliyle Hind-Avrupa dilleri arasında ilk etimolojik mukayeseleri yapmış olmak şerefi de (Ali Suâvi)ye aiddir: Garbin ilmü ıstılâhlarını aynen kabul teklifinde belki de bu çok mahdud, fakat çok mühim mukayeselerin tesiri olmuştur.

3 — (Ali Suâvi) ibadetin türkçeleştirilmesi, yâni namaz sûrelerinin türkçe okunabileceği kanaatindedir ve bu hususta (İmâm-ı A'zam)ın fetvâsına istinad etmiştir. (Suâvi) bu kanaatini arapçanın Türkler nazarında “Arap dili”, değil, “İslâm dili” olduğundan bahsederken anlatır (Lisan ve hatı: Türkî, S. 129):

“... Sakın zannolunmasun ki fil'asıl arabî olan şu lisanın âmme-i İslâma lisan olmasına Kur'anın arabî oluşu ve adem-i tercemesi cebretmiştir.

İşte bu da boyle değildir; zira (İmam-ı A'zam Ebû-Hanîfe) değil midir ki Arab olmayanlar için Kur'anı kendi lisanına terceme ile namazda bu tercemeyi okumağa fetvâ verdi? Halbuki İmâm-ı müşarünileyh mezhebi üzere gelen ulemâ bu fetvâyı ma'mûlünbih tutmayup hattâ nice müftiler şu arabîden başka lisanın tekellümünü bile men'ettiler.”

(İmâm-ı A'zam) Kur'anın esas itibariyle “Kureyş” telâffuzuna göre nâzil olmasına rağmen Hazret-i Peygamberin diğer Arap

kabilelerince kendi telâffuzlarına göre de okunabileceği hakkındaki müsaadesini ecnebi dillerine de teşmil edip arapça bilmiyenlerin sûreleri kendi dillerine terceme ederek namaz kılabilecekleri hakkında bir fetvâ vermişse de sonradan zühulünü anlayarak bu ilk ictihadından “rücû” ettiği rivayet edilmiş ve hattâ bu rivayet üzerine de bir fetvâ verilmiştir.

(Fahr-ül-İslâm Ali ibni Muhammed-il Pezdevî)nin “Usul”ini “Keşf-ül esrâr” ismiyle şerheden (Alâüddin Abd-ül Aziz-il-Buhârî)nin birinci cildinde (S. 24—25) bu mesele hakkında bir takım tafsilât vardır. Fakat evvelce de söylediğimiz gibi (Suâvi) “Fıkıh” la “Usul-i fikh” a hiç ehemmiyet vermez. Bilhassa bu “rücû” rivayetine hiç bir kıymet vermediği yukarıki ifadesinden de anlaşılır.

Namazın türkçeliğinde yalnız “cevâz”ını ilân etmekle iktifa eden (Suâvi Efendi) “Hutbe” meselesinde Arapça yerine Türkçenin mutlaka kabulünü ister. “Ulûm Gazetesi”nin ikinci cildindeki “Zamâne hutbesi” başlıklı yazısında (Nüsha 18, s. 1116) zamana muvafık medenî, siyasî ve askerî hutbeler dinlemeye alışmış ashâbdan biri mezarından kalkıp Ayasofya câmiinde arapça bilmiyen Türk halkına “Acem aşîrân” besteli bir arapça hutbe okunduğunu göreceksin olsa müslümanlığın bu haline acabâ ne diyeceğinden bahseder! Bundan sonra da hatîbi minberden indirip sahâbi ile konuşturur ve hatîb hutbede kullanılacak lisan itibariyle sahâbîyi techil edip gider! Bu vaziyete göre (Suâvi)nin kanaatince hutbede Türkçe kullanılması zaruret, namazda Türkçe yerine Arapça kullanılması da İslâm vahdetine riâyet demektir.

(Ali Suâvi) merhum haricî siyaset itibariyle Türk âlemi ve bilhassa Orta-Asya Türkleriyle irtibat ve ittisal esasına istinad taraftarıdır. 1290 tarihinde Paris’de ve 1326-1327 tarihinde İstanbul’da basılan “Hîve” ismindeki eserinde bu fikrini uzun uzadıya anlatır. “Özbek hanlarının salâtın-i Osmanîye ile münâsebâtı” faslında (Kanunî), (Üçüncü Murad), (İkinci Mustafa), (Üçüncü Ahmed) ve (İkinci Mahmud) devrinde Hîve hanlarıyla Osmanlı sultanlarının teâtî ettikleri sefirlerle nâmelerin, akdettikleri tedâfüü ve tecâvüzü ittifakların uzun bir tarihçesi vardır. (Kanunî) devrinde Hîve’ye 300 Yeniçeri ile bir çok toplar ve topçular gönderilmek suretiyle başlayan yardım, (İkinci Mahmud)un gönderdiği topçular ve heyetleri sinaslara kadar devam etmiş ve ondan sonra bu siyaset an’anesinin arkası kesilmişti. Nihayet 1853 tarihinde Rus Çarının Hîve hanına

çok ağır bir muahede imza ettirmesinden bahseden (Suâvi), “Bâb-ı Âlî”nin alâkasızlığından hasıl olan zararları şöyle anlatır (Hîve, 1326 İstanbul tab’ı, s. 12):

“Ol vakit Hîve hanı eğer Osmanlının Rusya ile Kırım muharebesi olacağını bilmiş olaydı, böyle muzır bir muahede imzalar mı idi? Eğer o zamanlar Bâb-ı Âlî’de siyaset nazarı olaydı, Rusya’nın Kırım’da muharebe ile meşgul olacağına dair Hîve’ye bir işaretçik etmez miydi?”.

Eski Osmanlı padişahlarının Türkistan hanlarıyla ittifakları bilhassa İran’a karşıydı: (Ali Suâvi) bu siyasetin Rus çarlığına ca teşmil edilmesini ve bu vesile ile Türkiye’nin umumî bir Orta-Asya Türk siyaseti tâkib etmesini istiyordu (S. 133-134):

“İşte Asyây-ı vustâ’da yalnız bir Hîve hanlığı kalmıştı: Ana da Rusya asker gönderdi! Bizim dinimizden ve kavmimizden ve familyamızdan olan Türk müslümanlar acaba ne haldeler?.. Kimse işitmek bile istemiyor!”.

Türk ülük tarihimize tıpkı bir alev gibi parlayan (Ali Suâvi) Türklüğü ve Türkçülüğü işte böyle görüyor, böyle anlıyordu.

(Suâvi)ye «softa» denildi, «medreseden yetişmiş» denildi, hattâ «cahil» bile denildi: Fakat keşke medreseden yetişmemiş olanlar onun gibi yetişseler, keşke onu teçhil eden âlimler onun gibi bir “cahil” olabilseelrdi!...